

319376

6.

6. évf.
1997.
3. szám

KISEBBSÉG- KUTATÁS

SZEMLE A HAZAI ÉS KÜLFÖLDI IRODALOMBÓL

KISEBBSÉGGUTATÁS
Szemle a hazai és külföldi irodalomból
6. évfolyam 1997. 3. szám

Alapító és főszerkesztő: *Cholnoky Győző*

Szerkesztőbizottság: *Niederhauser Emil* (elnök), *Pomogáts Béla*, *Doncsev Toso*, *Kocsis Károly*. Kiadja a Hatodik Síp Alapítvány, 1055 Budapest, Falk Miksa u. 18-20. Felelős kiadó: *Németh István*. Grafikai tervező: *Szabó János*. Tervezőszerkesztő: *Fekete Valér*. Szerkesztőségi titkár: *Vetter Ilona*. Szerkesztőség 1055 Budapest, Falk Miksa u. 18-20.

Telefon/Fax: 131-8844, Szerkesztőségi órák: Minden szerdán 10–14 óra között. Megjelenik negyedévenként. Éves előfizetési ár 1200 Ft (ÁFA-val), külföldön 24 USD. Előfizethető a kiadónál az Esztergom és Vidéke Takarékszövetkezet 63100150-12001572 (3. alszámla, Kisebbségkutatás) számláján. Adományokat ugyanerre a számlára lehet utalni. A lap egyes számai 300 Ft-os áron megvásárolhatók a kiadónál, a Könyvtárellátó Vállalat Kódex könyvtárházban (Bp., V., Honvéd u. 5.), az Osiris kisebbségi könyvesboltjában (Bp., V., Veres Pálné u. 4–6) és a PÜSKI Könyvesházban (Bp., I., Krisztina krt. 6.). Nyomás és kötés Főnix Kft. Felelős vezető: *Soskóné Müller Judith*.

HU ISSN-1215-2684

E szám megjelenését a Magyarok Világszövetsége, a Nemzeti Kulturális Alap, a József Attila Alapítvány és az MKM Etnikai és Nemzeti Kisebbségi Főosztály támogatta.

Válogatásunk kiadványai

<i>Alternatives (USA)</i>	<i>La Nouvelle Alternative (Franciaország)</i>
<i>Arcadia (Németország)</i>	<i>Osteuropa (Németország)</i>
<i>A csehszlovákiai magyar irodalom lexikona 1918–1995. (Szlovákia)</i>	<i>Österreichische Osthefte (Ausztria)</i>
<i>Ethnic and Racial Studies (Anglia)</i>	<i>Perspectives (Csehország)</i>
<i>Europa Ethnica (Ausztria)</i>	<i>Regio (Magyarország)</i>
<i>Europäische Rundschau (Ausztria)</i>	<i>Revue Européenne des Migrations (Franciaország)</i>
<i>Folklor étnosiv Ukraïni (Ukrajna)</i>	<i>Security Dialogue (Norvégia)</i>
<i>Híd (Jugoszlávia)</i>	<i>Slovenské pohľady (Szlovákia)</i>
<i>Így élünk. Elszegényedési folyamatok Székelyföldön (Románia)</i>	<i>Slovenský národopis (Szlovákia)</i>
<i>International Security (USA)</i>	<i>Social Identities (USA)</i>
<i>Irodalmi Szemle (Szlovákia)</i>	<i>Südeuropa (Németország)</i>
<i>Journal of American Ethnic Identity (USA)</i>	<i>Südeuropa Mitteilungen (Németország)</i>
<i>Korunk (Románia)</i>	<i>Űzenet (Jugoszlávia)</i>
<i>Magyar Kisebbség (Románia)</i>	<i>Więź (Lengyelország)</i>

Tartalom

VALLÁSOSSÁG ÉS NEMZETTUDAT	269
----------------------------------	-----

TANULMÁNYOK

Pomogáts Béla: Kereszténység, irodalom, autonómia.....	273
Gábrity Molnár Irén: A nemzeti és vallási tudat egybefonódása a Délvidéken	284
Szarka László: A csehszlovákiai magyarság kitelepítésének kérdése a párizsi békekonferencián.....	299

MŰHELY

S. Benedek András: Az identitástudat útvesztői – kissé kárpátaljai szemmel	306
--	-----

S Z E M L E

Van der Berghe, P. L.: A klisék rehabilitációja (<i>Tokai András</i>)	310
Krasner, S. D.: A vesztfáliai szuverenitás-eszme sérelmei	314
Guengant, J.: Nemzetközi migráció és a fejlődés – új paradigmák (<i>Kakasy Judit</i>).....	320
Lhomel, E.; Gillet, O.; Chomette, G; Mihali C; Berindei, M.: Románia történelmének új fejezetéhez érkezett (<i>Kakasy Judit</i>).....	323
A társadalom peremén: öregkori szegénység Székelyföldön (<i>Kovács Olga</i>)	327
Büschfeld, H.: Makro- és mikroökonómiai átalakulás a volt Jugoszlávia utódállamaiban (<i>Sonnevend Péter</i>).....	332
Hansen, L.: Szlovénságtudat. Államépítés a Balkán peremén (<i>Tokai András</i>).....	335
Kirch, M. – Kirch, A.: Észtországban új identitás épül (<i>Tokai András</i>).....	339
Riedel, S.: A bolgár nemzetállami koncepció hajdan és napjainkban (<i>Sonnevend Péter</i>).....	340
Hannan, K.: Csehek és morvák Texasban (<i>Tokai András</i>).....	343
Gould, M.: A normák és a valóság. „Fekete” ügyek eltérő megítélése a feketék körében (<i>Tokai András</i>).....	345

NEMZETI ÉS NEMZETISÉGI IRODALMAK

Mayer Judit: A pozsonyi Árkádia és alapítási kezdeményezései 1918 és 1920 között (<i>Kovács Olga</i>).....	348
Turk, H.; Wägenbauer, T.; Raecke, J.; Strutz, J. –Zima, P.; Wertheimer, J.: Identitás, kultúra, kon- fliktus. A kultúratudomány és az irodalom (<i>Komáromi Sándor</i>).....	350

KISEBBSÉGEK NYELVHASZNÁLATA

A Korunk tematikus száma a kolozsvári magyar egyetemről (<i>Cholnoky Győző</i>)	353
---	-----

KISEBBSÉGEK KULTÚRÁJA

Stolična, R.: Táplálkozási tabuk egyes világvallásokban (<i>Futala Tibor</i>).....	356
Silling István: „Rózsafa szülte Szent Annát, ...” (<i>Kovács Olga</i>)	357

Az ukrajnai nemzetiségek folklórja (S. Benedek András).....	360
Urbancová, H.: A mecenzéfi németek népdalagyományai (Futala Tibor)	361
Etnikumcsere és a hagyomány átörökítése a volt német keleti területek példáján (Komáromi Sándor)	363

A KÖZÉP- ÉS KELET-EURÓPAI NÉPEK ÉS ORSZÁGOK KAPCSOLATAI

Kusý, M.: A magyar kisebbség Szlovákiában a szlovák nemzetállam feltételei között (Tokai András)	366
Heilborn, A.: Választások Bosznia-Hercegovinában: eredmények és kilátások (Sonnevend Péter)	369

KISEBBSÉGI POLITIKA

Morvay, P.: (Cseh-)szlovákai szemmel a magyar pártok kisebbségpolitikai megoldásairól (Tokai András)	372
Sattler, S.: A holocaust, Goldhagen és a németek: reflexiók egy könyvsiker kapcsán (Sonnevend Péter)	377

KISEBBSÉGI JOG

Pan, Ch.: Kisebbségvédelem Európában – az innsbruckiak hozzájárulása (Sonnevend Péter)	380
Bíró Gáspár: A társadalmi szerződés mint a kisebbségvédelem fundamentuma (Kovács Olga).....	382
Két kisebbségi törvénytervezet Romániában (Kovács Olga)	384

KISEBBSÉGI TÖRTÉNELEM

Rajslí Ilona: Milyen lehetett (volt) a honfoglalás kori magyar nyelv? (Kovács Olga).....	388
Ondruš, Š.: Szláv nép- és országnevek eredete (Futala Tibor).....	390
Skaradziński, B.: A Visztula-akció ötvenedik évfordulója (Futala Tibor).....	392
Krajewski, W.: Tények és mítoszok. A lengyelországi zsidóság szerepe a sztálini időszakban (Futala Tibor)	393
Stukus, W.: Zsidók a lengyel nemzeti felkelésekben (Futala Tibor)	396
Binder, H.: Az 1907-es választási reform és a lengyel–rutén konfliktus Kelet-Galiciában (Sonnevend Péter)	398

VALLÁSOSSÁG ÉS NEMZETI TUDAT

Az idén negyedik alkalommal, június 21–22-én Szatmárnémetiben megrendezett *Jakabffy Napok* témája az egyházak közösségformáló, nemzetépítő szerepéhez kapcsolódott. A tanácskozást ritkán tapasztalható szellemi izzás hevítette: az előadások a feldolgozott témák továbbgondolására, esetenként spontán hozzászólásra serkentették a hallgatóságot. Igazán sajnálhatjuk mindnyájan, hogy nincs módunk minden előadás szövegét közölni, viszont reméljük, *Pomogáts Béla* nagy ívű eszmefuttatása és *Gábrity Molnár Irén* alapos vajdasági szociológiai vizsgálata képet ad az egész konferencia szellemiségéről és talán hangulatáról is. Éppen úgy, mint *Szarka László* tanulmánya, amely bevezető előadásként hangzott el a „Hontalanság éveit” c. nemzetközi történetész-konferencián a felvidéki Udvardon.

Etnikai kérdésekben a *sztereotípiák* szerepének erősödéséről számol be Van der Berghe *Szemle* rovatunkban. Az ok: minél nagyobb áldozatot követel egy témáról információt szerezni, annál valószínűbb, hogy döntésünk kliséken alapul majd. Ennélfogva a klisék és a diszkriminációk a tömeges, nagyvárosi környezetben működnek leginkább, ahol is igen sok az olyan egyszerű szituáció, amelyekhez ismeretlen elemek sokasága tartozik.

S. D. Krasner *A vesztfáliai szuverenitás-eszme sérelmei* c. tanulmányában kifejti, hogy 1648 óta minden békeszerződés, államközi szerződés és egyezmény valamilyen módon kompromittálta a vesztfáliai modellt: e megállapodások egyre-másra megsértették az egyik (persze a gyengébb) fél szuverenitását. A jelenséget azonban nem tekinti egyértelműen károsnak, mert a világpolitikai és világgazdasági realitásokhoz illeszkedő új intézményes formák úgymond hozzásegíthetnek egy stabilabb és békésebb nemzetközi rend kialakításához.

Nekünk, magyaroknak igencsak ismerős témát dolgoz fel Z. Mazur az Osteuropa hasábjain; a Lengyelországhoz került *kelet-porosz kulturális emlékek* gátlástalan „*lengyelesítéséről*” számol be.

Végül Péntek János *A magyar nyelv státusa a kolozsvári egyetemen* c. tanulmánya szerint az anyanyelvi képzés jelentőségét itt az adja, hogy „az oktatás a nyelv kognitív funkciójára épülő intézményesített kommunikáció”. A szemé-

lyiségépítés szempontjából pedig „az anyanyelv a maga érzékletes képeivel, árnyalt kifejezési lehetőségeivel az alkotó gondolkodást is segítik”. Éppen ezért a magyart nem lehet az egyetemen tanult idegen nyelvek egyikének tekinteni, de ki kell alakítani a románnal azonos státusát.

Budapest, 1997. augusztus 25.

Cholnoky Győző

Pomogáts Béla

Kereszténység, irodalom, autonómia *

A keresztény szellemiségű irodalom szerepvállalása a nemzeti közösségek megtartásában

Egyetemesség és nemzetiség: egyházi autonómia

A kereszténységnek hagyományosan két történelmi arca van: egyrészt egyetemes, minthogy az evangélium üzenete minden embernek szól, függetlenül attól, hogy milyen színű a bőre, milyen nyelven beszél, és melyik ország polgára, másrészt nemzeti közösségekhez kötött, mivel a vallásos élmény és az egyházi élet mindig nyelvhez és kultúrához kötött. Mindez a keresztény tradíció nagy történelmi értékeinek egyike, és a kereszténység részben ettől a kettős identitásától kapja erkölcsi erejét és állandó megújulásának képességét.

Ebben a tekintetben a kereszténység jóval egyetemesebb közösséget alkot minden más vallásnál, elterjedésének nincsenek földrajzi, faji, nemzeti és kulturális határai, szemben a mohamedanizmussal, a buddhizmussal és a hinduizmussal, amelyek elterjedtsége földrajzi értelemben is igen jól behatárolható, ezek a vallások kultúrákhoz vannak kötve, és más földrajzi–etnikai környezetben legfeljebb szubkulturális szerepük lehet.

Az egyetemesség mint a kereszténység lényegi tulajdonsága nemcsak a (római) katolikus egyház tulajdonsága, a protestáns és a neoprotestáns egyházak is egyetemességre törekszenek, ebben a tekintetben ők is a Niceai Hitvallás doktrínáját fogadják el, és a görög fogadalom értelmében „katholikoszok”, vagyis általánosak és egyetemeseek. Ugyanakkor a mindig is univerzalizásra törekvő katolikus egyháznak is nemzeti arculata van, minthogy a történelmi és kulturális hagyomány, a nemzeti karakter természetesen rányomja bélyegét a katolicizmus helyi változataira is, és a hitelvek, az erkölcsi tanítások és az egyházi fejelem azonossága ellenére a katolikus egyházon belül is megtalálhatók a nem-

*A Szatmárnémetiben 1997. június 20–21-én rendezett Jakabffy Napok keretében elhangzott előadás szerkesztett változata.

zeti sajátosságok vagy a kontinentális eltérések. Mások az olasz, az amerikai, a lengyel, az afrikai, a filippínó, a latin-amerikai katolikus tradíciók, és ezeknek igen sok következménye van az egyházi életben, a liturgiában és kivált az egyházak evilági, közéleti tevékenységében. Ebben a tekintetben beszélhetünk a magyar katolikus egyház vagy akár az erdélyi magyar katolicizmus sajátos arculatáról és történelmi hagyományairól. Ezek a hagyományok általánosságban és leginkább az egyházak kulturális tevékenységének a körében öltenek alakot.

A közép-európai régióban az egyházak mindig fontos szerepet töltöttek be a nemzeti kultúra fenntartásában, nemegyszer az egyház volt a nemzeti élet egyetlen elfogadott intézménye, különösen abban a nem túl ritka esetben, midőn egy-egy nemzeti közösségnek nem volt szervezett szuverén állama. Így volt ez a lengyeleknél, különösen a cári birodalomba vagy a porosz államba bekebelezett lengyel területeken, ahol a római katolikus egyháznak, már csak nemzeti nyelvű oktatási és kulturális intézményei következtében is nemzetfenntartó missziót kellett vállalnia. Hasonló szerepet kapott a nemzeti (lutheránus) egyház a finneknél, a nemzeti ortodoxia az ugyancsak az orosz birodalomhoz tartozó örményeknél és grúzoknál vagy éppen a görögkeleti nemzeti egyház a történelmi Magyarország szerb és román népcsoportjánál. A nemzeti és a vallási identitás ilyenkor tulajdonképpen egybeesett (mint ahogy a moldvai csángók esetében ma is egybeesik, akik magukról nem azt mondják: „magyarok”, hanem: „katolikusok”!).

Ugyanígy az egyházak autonómiája bizonyos mértékig a nemzeti autonómia keretévé válhatott a történelmi Magyarország trianoni feldarabolását követő időkben, midőn az utódállamok kormányai igen határozottan elzárkóztak a kisebbségi önkormányzati rendszer bevezetése elől, azt azonban nem tudták megakadályozni, hogy az egyházak bizonyos autonómia birtokában szervezzék a hitéletet és az egyházközi munkát, sőt a kulturális életet és az oktatást. Közismert dolog, hogy a trianoni utódállamok nagy részében a nemzeti és a vallási identitás egymással összefüggésben áll. Így Erdélyben a magyarok római (és igen kis mértékben: görög) katolikusok, reformátusok, evangélikusok és unitáriusok, a németek közül a szászok evangélikusok, a bánági svábok római katolikusok, a románok pedig görögkeletiek vagy görög katolikusok, a Vajdaságban a magyarok katolikusok és reformátusok, a németek katolikusok, a szerbek pedig görögkeletiek, Kárpátalján a magyarok katolikusok és reformátusok, a ruszinok görög katolikusok, az ukránok és oroszok görögkeletiek, Szlovákiában a magyarok katolikusok, reformátusok és evangélikusok, a németek és a szlovákok katolikusok és evangélikusok (tehát egyedül itt nincs az egyházi hovatartozásnak nemzetiségi jellege!).

A trianoni utódállamok magyar nemzetiségi egyházai mindig autonómiára törekedtek, ez az autonómia azonban sohasem lehetett maradéktalan, a kommunista korszak négy évtizedében pedig szó sem lehetett arról, hogy a magyar egyházak valamiféle önkormányzat birtokában végezzék nemzeti kulturális feladataikat. A bukaresti (a prágai, a belgrádi) kormány jól tudta, hogy a széles körű egyházi autonómia előbb-utóbb a nemzetiségi önvédelem és önkormányzat szerve lehet. Az Erdély bekebelezését alkotmányjogilag előkészítő gyulafehérvári román nemzeti gyűlés határozatai, illetve az antant-hatalmakkal 1919 tavaszán kötött kisebbségi szerződés ugyan előírta a nem román egyházak függetlenségét és önkormányzatát, ezeket a jogforrásokat azonban a román kormányok mindig figyelmen kívül hagyták, és nem javasolták a Gyulafehérvári Határozatok és a kisebbségi szerződés alkotmányos becikkelyezését sem. Annak ellenére, hogy az egyházi autonómiák létrehozása, illetve a hagyományosan kialakult autonóm intézmények, mint amilyen a gyulafehérvári egyházmegye irányításában fontos szerepet betöltő Római Katolikus Státus és az erdélyi református egyházkerületi zsinat, teljesebb önkormányzatának kiépítése mindig is az erdélyi magyar egyházak törekvései közé tartozott.

Kereszténység és irodalom

A trianoni utódállamok magyarsága mindig is önrendelkezésre és önkormányzatra törekedett, és minthogy ezt nem sikerült megszereznie és felépítenie, legalább kultúrájának védelmében, gondozásában és fejlesztésében őrizte nemzeti identitását, és kívánta valóra váltani nemzeti törekvéseit. Ennek a kultúrának a középpontjában hagyományosan az irodalom állott, már csak annak következtében is, hogy a kisebbségi magyarságnak nem voltak teljes körben kulturális intézményei: nem létezhetett kisebbségi magyar egyetem (kivéve a kolozsvári Bolyai Tudományegyetemet 1945 és 1958 között!), nem voltak kisebbségi tudományos intézetek, és a közép-, valamint az alapfokú iskolai oktatás is folyamatosan veszélyeztetett volt. Következésképp az irodalomnak és ezen belül a keresztény szellemiséget képviselő irodalomnak kellett a nemzeti közösség alapvető érdekeit megszólaltatnia, a nemzeti identitást védelmeznie.

Az irodalom története során, a huszadik századi irodalom történetében is, mindig visszatér az a kérdés, hogy a kereszténység fogalmát lehet-e egyáltalán az irodalommal kapcsolatban használni, pontosabban, hogy ezzel a fogalommal lehet-e operálni irodalmi művek megközelítése során. Az nyilvánvaló, hogy a „keresztény irodalom” terminusának nem poétikai, hanem eszmetörténeti jelentése és jelentősége van, minthogy a személyesen átélt istenhit, a val-

lási elkötelezettség és a kulturális hagyomány erősen hat az alkotó személyiség kialakulására, és így befolyásolja az írói világgépet és szemléletet. A „keresztény jelleg” tehát a költő gondolkodásában és világlátásában, a művek által közvetített eszmék és eszmények körében tapintható ki, és természetesen a legkülönbébb költői, poétikai irányzatokban és korszakokban lehet jelen, anélkül, hogy befolyásolná a művek és életművek esztétikai karakterét.

A kereszténység, mint minden eszme és világgép, esztétikailag semleges fogalom, egy-egy költői életmű és alkotás karakterének, gondolati és érzelmi sajátosságának a létrejöttében azonban kitüntetett szerepe van. Egy irodalomtörténeti elemzés során ezért nem lehet megkerülni vizsgálatát: egyszerűen hozzátartozik a műalkotás eszmei–lelki struktúrájához, és meghatároz bizonyos gondolati és érzelmi minőségeket. Ebben az értelemben nevezhetjük „katolikus” költőnek (csak a magyar irodalmat tekintve) például Balassi Bálintot, Zrínyi Miklóst, Vörösmarty Mihályt, Babits Mihályt, Juhász Gyulát, Rónay Györgyöt, Dsida Jenőt és Pilinszky Jánost, vagy „protestáns” költőnek Arany Jánost, Tompa Mihályt, Ady Endrét, Szabó Lőrincet, Áprily Lajost és Reményik Sándort. Mindez nem pusztán vallási hovatartozást és nem is pusztán istenhitet (vagy ennek valamilyen bizonytalan formáját) jelent, hanem hagyományt és kultúrát: mindkettő költészetet konstituáló szellemi erő.

Az a szellemiség, amelyet ezek a keresztény költők képviseltek, folyamatos volt tehát, de nem volt egységes: a keresztény költészetnek több áramlata is létrejött, és ezek mögöttes terében rendre a vallásos érzés és elkötelezettség más-más változata állt. Általánosságban elterjedt, már a századfordulón a szecessziós és impresszionista művészet hatására is, az az „esztétikai kereszténység”, amelyet Babits úgy határozott meg egy kis írásában (*Esztétikai katolicizmus*), mint „a katolikus szellem múltjával, kincseivel való átvivődás”-t. Ez az esztétikai élményekből táplálkozó vallásos érzés szinte minden „nyugatos” költő esetében szerepet kapott, és szerepet kapott az erdélyi magyar lírában, így mindekelőtt Dsida Jenő költészetében.

A keresztény költészet egy másik formáját talán „népi kereszténységnek” nevezhetnők. Azokra az írókra, persze nemcsak költőkre gondolok, akik a nép közelében élve, a paraszti élet és hagyományok iránt érdeklődve a népi vallásosság tradicionális élményeit, például a keresztény ünnepekörhöz kapcsolódó érzésvilágot, a szentek tiszteletét, az egyszerű emberek elemi áhítatát fejezték ki műveikben. Ugyanezt az áramlatot képviselték azok a költők, akik keresztény empátiával beszéltek a szegénység helyzetéről, és sürgették a parasztság szociális gondjainak megoldását. Ennek a „népi kereszténységnek” a klasszikus költői alkotása Juhász Gyula verse, *A tápai Krisztus*, amely a falusi nép

mély és őszinte krisztushitéről, egyszersmind a szociális igazságtevés vágyáról tesz vallomást:

*Az ország útján függ s a földre néz,
Arcán szelíd mosoly a szenvedés.*

*A falu népét nézi csöndesen,
Amint ballagva munkából megyen.*

*Az ősi népet, mely az ősi föld
Zsellére csak és várja az időt,*

*Mikor saját portáján úr leszen,
Mikor az élet néki is terem.*

*A magyar Krisztus, a falusi szent
Hiszen nekik is megváltást izent.*

*Olyan testvéri áldással tekint
Feléjük és biztatja híveit.*

*Feje fölött a nyárfa is magyar,
A fecske is és egy a zivatar,*

*Mely őt paskolja s a falut veri
És folyton buzgó őt szent sebei*

*Nem a magyarság sorsát hirdetik?
És ki segít már, ha ő sem segít?*

A népi kereszténység irodalmának egy különleges területét a kisebbségi keresztény irodalom alkotja: azokra a katolikus és protestáns költőkre, írókra gondolok, akik evangéliumi szellemben kívántak vigasztaló reményt adni a kisebbségi sors gondjaival küszködő erdélyi és felvidéki magyarságnak, és az evangéliumi szellemiség jegyében kötötték össze a magyarság és a kereszténység ügyét. Ennek a népi és kisebbségi kereszténységnek a hangja szólalt meg Nyíró József *Az Isten igájában* című önéletrajzi regényében, Tamási Áron elbeszélő műveiben, különösen *Szűzmáriás királyfi* és *Jégtörő Mátyás* című re-

gényeiben, mindezeket a székely nép hagyományos vallásossága és vallásos hagyománya hatotta át, ugyanez a hang szólalt meg Makkai Sándor tanulmányjaiban, esszéiben és vallásos írásaiban, például azokban, amelyeket 1929-ben Kolozsváron közreadott *A mi utunk* című kötetében jelentetett meg. Ugyancsak a népi vallásosság eszméi, érzései és hagyományai kaptak hangot Reményi Sándor, Bartalis János és a szlovákiai papköltő: Mécs László költészetében vagy Balázs Ferenc, Asztalos István és mások erős szociális elkötelezettségű kifejező írásaiban.

Mindaz, amit a keresztény irodalomról eddig elmondhattam, egyszersmind a költő identitását is érinti: azokra az eszményekre, hagyományokra és értékekre utal, amelyekkel a lírikus azonosult. Az „esztétikai kereszténység” képviselői a vallásos élmény és tradíció esztétikai, a „népi és kisebbségi kereszténység” írói a krisztusi tanítás populáris és szociális dimenziójában találták meg személyes identitásukat. A keresztény költészetnek van azonban egy olyan áramlata is, amely számára az azonosulás lehetőségét az evangéliumok, a bennük megjelenő Krisztus adja. Ezeknek a költőknek a világméretű evangéliumokban rögzített keresztény erkölcsiség alakította ki, és identitásukat „Krisztus követésében”, a keresztény hagyomány által a mindig is hirdetett és Kempis Tamás híres könyvében tételesen is megfogalmazott „imitatio Christi” eszméjében és moráljában találták meg.

Hivatkozhatom a kereszténység nagy igazságait átélő vagy velük viaskodó Babits Mihály, Sík Sándor, Rónay György, Sárközi György, Keresztury Dezső, Weöres Sándor, Jékely Zoltán, Radnóti Miklós, Dsida Jenő, Kodolányi János és talán mindenekelőtt Pilinszky János munkásságára. Valójában ebben a körben van helyük azoknak a költőknek is, akik igazából elzárkóztak a tételes vallásosság és az egyházak tanításai elől, költészetükben mindazonáltal igen nagy szerepet töltött be a megváltás vágya, az istenkeresés vagy éppen az Istennel folytatott párbeszéd és vita. Ady Endrére, Kosztolányi Dezsőre, József Attilára gondolkodok, vagy olyan költőkre, mint Illyés Gyula, Vas István, Juhász Ferenc, Kányádi Sándor és Szilágyi Domokos. Számukra sem pusztán a keresztény kultúrának volt ihlető ereje, hanem a krisztusi morálnak, az evangéliumi tanításnak is.

Végül a keresztény költészet talán leginkább átszellemült változata maga az imádság: a közvetlen odafordulás Istenhez, a hozzá intézett könyörgés, midőn a lélek felemelkedik teremtőjéhez, és teljes mértékben átadja neki magát. Ez a költészet már transzcendens magaslatokra jut el, és benső lényege szerint a misztikával érintkezik. Régi hagyománya ez a magyar költészetnek, Balassi Bálint vagy Berzsenyi Dániel költői imáiban ugyanúgy megjelenik, mint Babits Mihály (*Októberi ájtatosság, Isten kezében, Miatyánk, Az elbocsátott vad*

Jónás imája), Reményik Sándor, Dsida Jenő, Rónay György és Pilinszky János költészetében. A magyar imádságos líra irodalmunknak egy igazából még ma sem ismert terepére, amely meglepetésekkel szolgálhat a keresztény irodalom kutatói számára is.

Két erdélyi költő

Végezetül két erdélyi költőről szeretnék beszélni: az evangélikus Reményik Sándorról és a katolikus Dsida Jenőről. Reményik erkölcsi megigazulást és keresztény testvériséget hirdető költészete nagyjából olyan ívet jár be, amelynek az Evangélium és az Apokalipszis jelöli ki a vonalát. A korai versek természetes vallásossága után az 1918–1919-es erdélyi történelmi korforduló ad bizonyos belső drámaiságot ennek a költészetnek: „Teljesüljön a Te akaratod: / Be fölösleges minden más beszéd ... / Az én kezem, e vézna, gyöngye kéz / Hogy tartaná fel az Isten kezét” – hangzik az 1920. július 1-jén (közvetlenül a trianoni szerződés aláírása után) keltezett *A Te akaratod* ... című költemény. A megbékélésnek ezt a vallomását Reményik Sándor „evangéliumi” versei követik, amelyekben őszinte és termékeny vallásos hitét: Isten iránti bizalmát fejezi ki. Nem volt idegen ez az evangéliumi küldetés a megszülető és eszményeit kereső erdélyi magyar irodalomtól: a Trianon utáni értizedben többen is az Evangélium szellemében próbálták megfogalmazni a kisebbségi sors terheit hordozó erdélyi magyarság egyetemes küldetését, és feloldani az Erdélyben tapasztalt nemzeti konfliktusokat.

Reményik Sándor esetében azonban maga a költészet is evangéliumi küldetést kapott, az istenhit vallomások kinyilvánításának eszköze lett. Ahogy *A test Igévé lőn* című költeménye mondja: „Így képzelem én a költészetet. / Új evangéliumnak, / Melynek alfája és omegája / Ez a tétel: / A test Igévé lett.” Az Evangélium vonzásában önmagára találó költő a természetben és a köznapi életben is az isteni gondviselés működésének igazolását találta meg. Ettől az evangéliumi szellemtől kapta gondolkodásának korai ökumenizmusát is, amely a kolozsvári evangélikus gyülekezet életében vezető szerepet játszó költő olyan verseiben nyilatkozik meg, mint a Prohászka Ottokár emlékének szentelt *Szószéken*, a kolozsvári ferenceseket köszöntő *A hangfogó falak* és a nagyváradi premontrai rendház csendjében keletkezett *Tudom, vendég vagyok*.

A keresztény költő küldetésének tudata, hogy védelmezze népének jogait és értékeit, ezért foglalta verseibe azt az önvédő stratégiát, amely az Isten iránti hűséget a nemzeti kultúra iránti elkötelezettséggel kötötte össze. Az erdélyi

irodalom híressé vált kettős metaforája: a „templom és az iskola” éppen Reményik Sándortól származik, mindkettőben a kisebbségi sorsba taszított magyarság önvédelmének, azonosságtudatának elemi intézményét és erős védvárát ismerte fel. Ahogy *Templom és iskola* című versében olvasható:

*Ti nem akartok semmi rosszat,
Isten a tanutok reá.
De nincsen, aki köztetek
E szent harcot ne állaná.
Ehhez Isten mindannyitoknak
Vitathatatlan jogot ad:
Ne hagyjátok a templomot,
a Templomot s az iskolát!*

*Ti megbecsültök minden rendet,
Melyen a béke alapul.
De ne halljátok soha többé
Isten ígését magyarul?!
S gyermeketek az iskolában
Ne hallja szülője szavát?!
Ne hagyjátok a templomot,
A templomot s az iskolát!*

*E templom s iskola között
Futkostam én is egykoron,
S hűtöttem a templom falán
Kigyulladt gyermek-homlokom.
Azóta hányszor éltem át ott
Lelkem zsenge tavasz-korát!
Ne hagyjátok a templomot,
A templomot s az iskolát!*

*A koldusnak, a páriának,
A jöttmentnek is van joga
Istenéhez apái módján
És nyelvén fohászkozni,
Csak nektek ajánlgatják templomul
Az útszélét s az égbolt sátorát?*

*Ne hagyjátok a templomot,
A templomot s az iskolát!*

*Kicsi fehér templomotokba
Most minden erők tömörülnek.
Kicsi fehér templom-padokba
A holtak is mellétek ülnek.
A nagyapáink, nagyanyáink,
Szemükbe biztatás vagy vád:
Ne hagyjátok a templomot,
A templomot s az iskolát!*

Dsida Jenő költészetét is áthatotta az Evangélium szelleme; rövid életét végigkísérte a megváltás hite és drámája, az a bizonyosság, hogy zaklató kérdéseire a létnék egy magasabb rendjében kaphat majd választ. „Angyalok citeráján” játszott, igazi „poeta angelicus” módjára tudta megszólaltatni az égi zenét. Költészetének korábban éppen ez a szólama volt a legnépszerűbb: a *Chanson az őrangyalhoz*, a *Vidám kínálgatás keresztényi lakomán*, a *Jámbor beszéd magamról*. Ezekben a verseiben „angyalokat motoznak” az égi fények között egy természetfeletti bukolika tündéri játéka bomlik ki, a túlvilágot ugyanaz az idilli derű szövö át, mint az egyszerre légies és földies szerelmi költeményeket. Az angyalok a költő személyes ismerősei, ájtatosságaiknak rokokó bája van, régi költői hagyományt idéznek, Csokonai Vitéz Mihály Cupidóit és tündereit.

Vallomások, őszinték ezek a költemények, a keresztény költő igazi hangja mégsem bennük szólal meg, inkább azokban a versekben, amelyek a megváltást keresik, a megváltás művében kívánnak személyes részt vállalni. Élete alkonyán Dsida Jenő az „imitatio Christi” drámaiságát ismerte fel, s a túlvilág fényében tündöklő szentek és angyalok mellett a krisztusi áldozat mélységét idézte fel, azt a szenvedést és megaláztatást, amely végül a megváltáshoz vezet. Különösen *Nagycsütörtök* című verse mutatja ezt, az a költemény, amelyben saját sorsát – a kisebbségi magyar költő sorsát – az áldozatvállalás keresztény erkölce szerint értelmezi. Költészetében több alkalommal is visszatér a nagycsütörtöki virrasztás motívuma, a krisztusi szenvedéstörténetnek ez a mozzanata azonban korábban nem kapott személyes értelmezést, mondhatnám így is: igazi lírai erőt. A *Nagycsütörtök* viszont már minden ízében személyes vallomás, amely a súlyos történelmi gondokkal küzdő, magányos erdélyi költő áldozatának keresztény értelmét és természetfeletti távlatát világítja meg.

A vershelyzet nagyon is köznapi: a Kolozsvárra utazó költő a székelyko-

csárdi vasútállomáson – a székely körvasút átszállóhelyén, amelyet mind úton lévő, fáradt székelyek töltenek meg – várakozik a csatlakozásra, s a hideg éjszakában valami emberi szóra, közeledésre, együttérzésre vágyik. Körötte ismeretlenek alszanak, s a teljes magányosság szorításában nincs senki, akivel megoszthatná gondjait. Ebben a szorongató lelkiállapotban ismeri fel a virrasztó Krisztus magányának és gyöttrődésének értelmét: az áldozat misztériumát. A vers tárgyi világának kettős síkja van: a hétköznapi kopár székelykocsár-váróterem, ahol a költő számot vet magányával, és a keresztény hagyomány által megszentelt Olajfák hegye, ahol a krisztusi szenvedéstörténet első eseménye végbemegy. A szigorúan tárgyias képek lassanként a természetfeletti értelmet hordozó bibliai történetnek adják át helyüket, a költő mindinkább krisztusi áldozattal azonosul, ugyanazt a magányt és gyötrelmet éli át, amelyet Krisztus az Olajfák hegyén:

*Nem volt csatlakozás. Hat óra késést
jeleztek és a fullatag sötétben
hat órát üldögéltem a kocsárdi
váróteremben, nagycsütörtökön.
Testem törött volt és nehéz a lelkem,
mint ki sötétben titkos útnak indult,
végzetes földön csillagok szavára,
sors elől szökve, mégis szembe sorssal
s finom ideggel érzi messziről
nyomán lopódzó ellenségeit.
Az ablakon túl mozdonyok zörögtek,
a sűrű füst, mint roppant denevérszárny,
legyintett arcul. Tompa borzalom
fogott el, mély állati félelem.
Körülnéztem: szerettem volna néhány
szót váltani jó, meghitt emberekkel,
de nyirkos éj volt és hideg sötét volt,
Péter aludt, János aludt, Jakab
aludt, Máté aludt és mind aludtak
Kövér csöppek indultak homlokomról
s végigcsurogtak gyűrött arcomon.*

A költő magányos áldozata valóban „nagycsütörtöki” értelmet kap: akiknek a mostoha sorsát a szívén viseli, azok álomba merülten magára hagyják, nekik mégis vállalnia kell a terheket.

A *Nagycsütörtök* a magyar költészet egyik leginkább keresztény műve, a személyes áldozat végső értelmét a krisztusi áldozat természetfeletti rendjében találja meg, ezáltal osztozik a megváltás drámai misztériumában. Az erdélyi magyar irodalom játékos angyala ezzel a verssel lépte át a férfikor küszöbét, s érkezett el maga is a hitvalló költők közé, hogy áldozatos küldetésének természet- és történelemfeletti távlatát mutassa meg. Egyszersmind ezzel a verssel bizonyosodott be, hogy a keresztény költészetnek mélyen humánus üzenete van, és ez az üzenet a kisebbségi szolidaritás eszméjét a szakrális fogalmak: az evangéliumi életérzés és küldetés magaslatára emeli.

csárdi vasútállomáson – a székely körvasút átszállóhelyén, amelyet mindig úton lévő, fáradt székelyek töltenek meg – várakozik a csatlakozásra, s a hideg éjszakában valami emberi szóra, közeledésre, együttérzésre vágyik. Körötte ismeretlenek alszanak, s a teljes magányosság szorításában nincs senki, akivel megoszthatná gondjait. Ebben a szorongató lelkiállapotban ismeri fel a virrasztó Krisztus magányának és gyöttrődésének értelmét: az áldozat misztériumát. A vers tárgyi világának kettős síkja van: a hétköznapian kopár székelykocsárdi váróterem, ahol a költő számot vet magányával, és a keresztény hagyomány által megszentelt Olajfák hegye, ahol a krisztusi szenvedéstörténet első eseménye végbemegy. A szigorúan tárgyias képek lassanként a természetfeletti értelmet hordozó bibliai történetnek adják át helyüket, a költő mindinkább a krisztusi áldozattal azonosul, ugyanazt a magányt és gyötrelmet éli át, amelyet Krisztus az Olajfák hegyén:

*Nem volt csatlakozás. Hat óra késést
jeleztek és a fullatag sötétben
hat órát üldögéltem a kocsárdi
váróteremben, nagycsütörtökön.
Testem törött volt és nehéz a lelkem,
mint ki sötétben titkos útnak indult,
végzetes földön csillagok szavára,
sors elöl szökve, mégis szembe sorssal
s finom ideggel érzi messziről
nyomán lopódzó ellenségeit.
Az ablakon túl mozdonyok zörögtek,
a sűrű füst, mint roppant denevérszárny,
legyintett arcul. Tompa borzalom
fogott el, mély állati félelem.
Körülnéztem: szerettem volna néhány
szót váltani jó, meghitt emberekkel,
de nyirkos éj volt és hideg sötét volt,
Péter aludt, János aludt, Jakab
aludt, Máté aludt és mind aludtak
Kövér csöppek indultak homlokomról
s végigcsurogtak gyűrött arcomon.*

A költő magányos áldozata valóban „nagycsütörtöki” értelmet kap: akiknek a mostoha sorsát a szívéen viseli, azok álomba merülten magára hagyják, neki mégis vállalnia kell a terheket.

A *Nagycsütörtök* a magyar költészet egyik leginkább keresztény műve, a személyes áldozat végső értelmét a krisztusi áldozat természetfeletti rendjében találja meg, ezáltal osztozik a megváltás drámai misztériumában. Az erdélyi magyar irodalom játékos angyala ezzel a verssel lépte át a férfikor küszöbét, s érkezett el maga is a hitvalló költők közé, hogy áldozatos küldetésének természet- és történelemfeletti távlatát mutassa meg. Egyszerűsége ezzel a verssel bizonyosodott be, hogy a keresztény költészetnek mélyen humánus üzenete van, és ez az üzenet a kisebbségi szolidaritás eszméjét a szakrális fogalmak: az evangéliumi életérzés és küldetés magaslatára emeli.

A nemzeti és vallási tudat egybefonódása a Délvidéken*

Vitathatatlan, hogy a vallásnak és az egyházi szervezeteknek jelentős befolyásuk van az egyéniség kialakulásában és az ember identitástudatának kifejlődésében. Ugyanakkor a vallási egyesületek és maga az egyház hatni képes közösségi tudat kialakítására is. A vallási életben való részvétel – miként báhol a világon, úgy Jugoszláviában is – jelentheti egy adott specifikus környezetben valamely etnikai közösséghez való tartozás formáját is. Az emberne például egy vallási ünnepségen való pusztá jelenléte azt ugyan korántsem bizonyítja, hogy buzgó hívő, de azt már igen, hogy nemzeti közösségével szor kapcsolatban áll. Gondoljunk csak arra, hogy a vallási ünnepségeken mié szokás népviseletbe öltözni, a zsolnárokon kívül pedig miért szoktak népének énekelni. A papok mindenkor tanúbizonyságát adják (bármely valláshoz tartoznak is) ama adottságuknak, hogy nemcsak a teológiában jártasak, hanem nemzeti történelemben és hagyományápolásban is.

A nemzeti identitástudat mint egyénre vonatkozatható ismérv, valamint nemzeti közösséghez való tartozás mint szociálpszichológiai jelenség, szor kapcsolatban van a vallással. A Vajdaságban a magyar nemzet – vegyes nemzeti összetételű területen – már nyolc évtizede él kisebbségben. Az ilyen sajátos körülmények közepette nem elegendő csak a múltira vagy a közös nyelvre és szokásokra hivatkozni. Egy nemzetben belül a nemzeti identitástudat megőrzésében, alakításában összefogó erőként kell hatnia a vallásnak. A legutóbbi jugoszláv beháború következményeként az egyes népek és nemzetek megmaradásuk feletti aggodalmukban felismerték a nemzeti hovatartozás, vele együtt pedig a valláshoz való tartozás jelentőségét. A „kisebbségvédő egyház”-aknak – főként a Vajdaságban – az volt a szerepük, hogy a megbékélést hirdessék, lelki vigaszt nyújtsanak a rettegő és csalódott embereknek. Persze, éppen Jugoszláviában arra is akadt példa, hogy az egyház helyel-közzel intoleráns, sovánisza és agresszív magatartást tanúsított. Emiatt aztán sokan hajlamosak a polgárháborút vallási háborúnak nevezni.

Felmerül a kérdés, hogy vajon az egyház a maga egyetemességének tudatában lépett-e fel a Vajdaságban az etnikai közösségek védelmezőjeként? Véle-

*A Szatmárnémetiben 1997. június 20–21-én rendezett Jakabffy Napok keretében elhangzott előadás szerkesztett változata.

ményem szerint az egyház társadalmi tevékenységét illetően nem a háború szítására hivatott (legalábbis a ma már nem kimondottan háborúzóként ismert keresztény egyház, ellentétben az iszlám vallással). Ehelyett az egyénnek Isten-nel való személyes problémáit próbálja megoldani. Az egyházat azonban ez nem akadályozza meg abban, hogy társadalmi helyzetéből adódóan egy konkrét közösségnek is, például egy nemzetnek tényleges egyháza legyen. Persze végzetes lehet, ha az egyház csak a saját, szűk körű etnikumának érdekeit tartja szem előtt, s megfélekedzik egyetemességéről, miközben nem bűn saját nemzetiségi közösségünk védelme, ámde ne más etnikumok kárára és elnyomása árán történjék. Példaként szokták emlegetni környékünkön a román és a szerb ortodox egyházat mint nacionalizmust szító tényezőt, természetesen nem állandó jelleggel és nem mindenre, mindenkire vonatkoztatva. Elfogadhatónak találom Zalatnay István református lelkész, főtanácsos (Miniszterelnöki Hivatal, Budapest) megállapítását: „... egy egyház annyiban kötődhet egy etnikai közösséghez, amennyiben az így vállalt funkciója az egyetemes keresztény értékek alapján is vállalható, amennyiben egy közösséget mint természetes emberi közösséget véd”.¹

1. A jugoszláv lakosság vallásossága az adatok tükrében

A tízévenként végzett általános népszámlálások után a hivatalos jugoszláv statisztikai évkönyvekben mindig napvilágot láttak a jugoszláv lakosság nemzeti és vallási hovatartozásáról szóló összesített adatok is. Ezeknek tükrében elemezhető és összehasonlítható az ország etnikai és vallási szempontból igen tarka képe. Az 1921-ben, 1931-ben, 1953-ban és 1991-ben tartott censzusok rögzítette állapotokat a vallási hovatartozás szempontja szerint is összevethetjük egymással. Az elemzés egyik lehetősége tehát: hetven év átfogásában figyelni a változásokat.

Az 1. számú táblázat szerint a két világháború között, amikor több mint ötmillió éltek a mostani (kis) Jugoszlávia területén, a lakosság 71,18 %-a pravoszláv vallásúnak vallotta magát. Római katolikusként mintegy 15 %, muszlimáknak pedig 9 %. A regionális megoszlásból látszik, hogy akkor Szerbia szűkebb, központi része volt a leghomogénabb, hisz ott csaknem kizárólag pravoszlávok laktak. Ugyanakkor a Vajdaságban a lakosság vallási összetétele már hetven évvel ezelőtt is igen heterogén képet mutat: legtöbb a katolikus (a lakosoknak csaknem a fele), őket a pravoszlávok követték (kevesebb mint 40 %). A harmadik helyen a protestánsok álltak: a lakosoknak mintegy 10 %-át tették ki.

Gábrity Molnár Irén

A nemzeti és vallási tudat egybefonódása a Délvidéken*

Vitathatatlan, hogy a vallásnak és az egyházi szervezeteknek jelentős befolyásuk van az egyéniség kialakulásában és az ember identitástudatának kifejlődésében. Ugyanakkor a vallási egyesületek és maga az egyház hatni képes a közösségi tudat kialakítására is. A vallási életben való részvétel – miként bárhol a világon, úgy Jugoszláviában is – jelentheti egy adott specifikus környezetben valamely etnikai közösséghez való tartozás formáját is. Az embernek például egy vallási ünnepségen való pusztá jelenléte azt ugyan korántsem bizonyítja, hogy buzgó hívő, de azt már igen, hogy nemzeti közösségével szoros kapcsolatban áll. Gondoljunk csak arra, hogy a vallási ünnepségeken miért szokás népviseletbe öltözni, a zsoltárokon kívül pedig miért szoktak népéneket énekelni. A papok mindenkor tanúbizonyságát adják (bármely valláshoz tartoznak is) ama adottságuknak, hogy nemcsak a teológiában jártasak, hanem a nemzeti történelemben és hagyományápolásban is.

A nemzeti identitástudat mint egyénre vonatkoztatható ismérv, valamint a nemzeti közösséghez való tartozás mint szociálpszichológiai jelenség, szoros kapcsolatban van a vallással. A Vajdaságban a magyar nemzet – vegyes nemzeti összetételű területen – már nyolc évtizede él kisebbségben. Az ilyen sajátos körülmények közepette nem elegendő csak a múltra vagy a közös nyelvre és szokásokra hivatkozni. Egy nemzetben belül a nemzeti identitástudat megőrzésében, alakításában összefogó erőként kell hatnia a vallásnak. A legutóbbi jugoszláv beháború következményeként az egyes népek és nemzetek megmaradásuk feletti aggodalmukban felismerték a nemzeti hovatartozás, vele együtt pedig a valláshoz való tartozás jelentőségét. A „kisebbségvédő egyház”-aknak – főként a Vajdaságban – az volt a szerepük, hogy a megbékélést hirdessék, lelki vigaszt nyújtsanak a rettegő és csalódott embereknek. Persze, éppen Jugoszláviában arra is akadt példa, hogy az egyház helyel-közzel intoleráns, sovénisza és agresszív magatartást tanúsított. Emiatt aztán sokan hajlamosak a polgárháborút vallási háborúnak nevezni.

Felmerül a kérdés, hogy vajon az egyház a maga egyetemességének tudatában lépett-e fel a Vajdaságban az etnikai közösségek védelmezőjeként? Véle-

*A Szatmárnémetiben 1997. június 20–21-én rendezett Jakabffy Napok keretében elhangzott előadás szerkesztett változata.

ményem szerint az egyház társadalmi tevékenységét illetően nem a háború színtására hivatott (legalábbis a ma már nem kimondottan háborúzóként ismert keresztény egyház, ellentétben az iszlám vallással). Ehelyett az egyénnek Istennel való személyes problémáit próbálja megoldani. Az egyházat azonban ez nem akadályozza meg abban, hogy társadalmi helyzetéből adódóan egy konkrét közösségnek is, például egy nemzetnek tényleges egyháza legyen. Persze végzetes lehet, ha az egyház csak a saját, szűk körű etnikumának érdekeit tartja szem előtt, s megfélekedzik egyetemességéről, miközben nem bűn saját nemzetiségi közösségünk védelme, ámde ne más etnikumok kárára és elnyomása árán történjék. Példaként szokták emlegetni környékünkön a román és a szerb ortodox egyházat mint nacionalizmust szító tényezőt, természetesen nem állandó jelleggel és nem mindenre, mindenkire vonatkoztatva. Elfogadhatónak találok Zalatnay István református lelkész, főtanácsos (Miniszterelnöki Hivatal, Budapest) megállapítását: „... egy egyház annyiban kötődhet egy etnikai közösséghez, amennyiben az így vállalt funkciója az egyetemes keresztény értékek alapján is vállalható, amennyiben egy közösséget mint természetes emberi közösséget véd”.¹

1. A jugoszláv lakosság vallásossága az adatok tükrében

A tízévenként végzett általános népszámlálások után a hivatalos jugoszláv statisztikai évkönyvekben mindig napvilágot láttak a jugoszláv lakosság nemzeti és vallási hovatartozásáról szóló összesített adatok is. Ezeknek tükrében elemezhető és összehasonlítható az ország etnikai és vallási szempontból igen tarka képe. Az 1921-ben, 1931-ben, 1953-ban és 1991-ben tartott censusok rögzítette állapotokat a vallási hovatartozás szempontja szerint is összevethetjük egymással. Az elemzés egyik lehetősége tehát: hetven év átfogásában figyelni a változásokat.

Az 1. számú táblázat szerint a két világháború között, amikor több mint ötmillió éltek a mostani (kis) Jugoszlávia területén, a lakosság 71,18 %-a pravoszláv vallásúnak vallotta magát. Római katolikusnak mintegy 15 %, muzulmán pedig 9 %. A regionális megoszlásból látszik, hogy akkor Szerbia szűkebb, központi része volt a leghomogénabb, hisz ott csaknem kizárólag pravoszlávok laktak. Ugyanakkor a Vajdaságban a lakosság vallási összetétele már hetven évvel ezelőtt is igen heterogén képet mutat: legtöbb a katolikus (a lakosságnak csaknem a fele), őket a pravoszlávok követték (kevesebb mint 40 %). A harmadik helyen a protestánsok álltak: a lakosságnak mintegy 10 %-át tették ki.

*1. Jugoszlávia lakosságának összetétele
vallási hovatartozás szerint – 1921.*

	Jugo- szláv	Monte- negro	Szerbia	Szűkebb Szerbia	Vajdaság	Koszovo és Metóhia
Összesen	5128946	311341	4817605	2856897	1521716	439010
Pravoszláv	3650558	236265	3414293	2717134	603956	93203
Római katolikus	786343	19129	767214	30398	721031	15785
Görög katolikus	16923	38	16885	276	16583	26
Protestáns	163391	73	163318	6093	157158	67
Muzulmán	489972	55978	427174	95819	1853	329502
Zsidó	26925	34	26891	6966	19498	427
Egyéb	927	1	926	91	835	–
Ateista	–	–	–	–	–	–
Ismeretlen	907	3	904	102	802	–

Forrás: Szerbiai Statisztikai Hivatal Évkönyve, 217 p. (9.1. sz. táblázat)

Jellemző tény, hogy a második világháború után mind többen vallották, hogy ateisták, tehát hogy nincs vallásuk, miközben nemzeti hovatartozásukhoz ragaszkodtak, vagy egyszerűen jugoszlávnak mondták magukat. Így például a mostani Jugoszlávia területén 1953-ban a lakosság 13 %-a volt felekezeten kívüli, ide a politikai és nacionalista események hozadékaként 1991-ben mindössze 2 % maradt meg ebbéli „hitében”. A többiek visszacsatlakoztak nemzetük hagyományos vallásához, pedig ezáltal nem mindenki lett igazi hívő. A politika újra megosztotta az embereket vallásuk szerint is. A legfrissebb adatok még mindig az 1991. évi összeírásból valók, és a következők olvasható ki belőle:

*2. Jugoszláv Szövetségi Köztársaság lakossága
nemzeti és vallási hovatartozás szerint – 1991.*

	Összesen	Vallása			
		muzulmán	katolikus	pravoszláv	protestáns
Összesen- megközelítőleg	10394026				
Összesen-összeírva	8733952	468712	533369	6988901	89369
Szerb	6504048	574	1049	6195852	4746

	Összesen	Vallása			
		muzulmán	katolikus	pravoszláv	protestáns
Montenegrói	519766	2616	3179	472761	498
Jugoszláv	349784	9755	52023	127843	4903
Albán-megközelítőleg	1714768
Albán-összeírva	64912	47063	14715	82	54
Bolgár	26922	99	1242	23556	96
Bunjevác	21434	4	19207	122	73
Vlach	17810	3	31	17305	105
Magyar	344147	160	300978	1584	20303
Muzulmán	327399	317362	262	244	83
Cigány	141927	68103	1785	49161	391
Román	42364	48	2603	34898	1112
Horvát	111650	331	95867	2106	424

Forrás: Szerbiai Statisztikai Hivatal Évkönyve, 1992. 220. p. (9.1.)

Az adatok szerint a Jugoszláv Szövetségi Köztársaságban 10 394 026 lakos élt, de közülük csak 8 733 952 személy vett részt a hivatalos összeírásban. Koszovo tartományban az albán lakosság nagy része ui. bojkottálta ezt a hatósági kezdeményezést: mindössze 20 ! szolgáltatott adatokat az összeíráshoz.

Fel kell hívnom rá a figyelmet, hogy a fenti adatok a legutóbbi belháború előtti, tehát a menekültáradatot megelőző időből származnak. Jelenleg a helyzet némileg módosult. Egyrészt sokan külföldre menekültek a katonai behívóparancs és a hiperinfláció elől (kb. 40 000 magyar vándorolt el a Vajdaságból), másrészt pedig a horvátországi és boszniai krajinákból érkezett hozzánk nagyszámú menekült.

A kilencvenes évek elején tehát a lakosság nemzeti és vallási hovatartozása között jelentős összefüggés konstatálható. A szerbek és a montenegróiak legnagyobb része ugyanis pravoszláv, de ide sorolhatók a magukat jugoszlávnak vallók és részben a cigányok is. A csaknem 7 millió pravoszláv révén ez a vallás a legnépesebb Jugoszláviában. Mindjárt utána valószínűleg a muzulmán vallás következik, de az albán lakosság bojkottja miatt nem mutatható ki. A katolikusok száma Jugoszláviában 533 369. Közülük 300 978 magyar, 95 867 horvátnak és 52023 jugoszlávnak vallotta magát. Az utóbbiak valószínűleg vegyes házasságból származnak. Ide sorolandók még a katolikus albánok és a bunjevácok is. A jugoszláviai magyarok száma 1991-ben 344 149 volt. Vallási hovatartozásuk tekintetében akad ugyan némi logikátlanság (például: magyar

–iszlám vallással), mégis megállapíthatjuk, hogy a túlnyomó többségük 87 %-a katolikus, a református magyarok részesedése pedig mintegy 6 %.

A pravoszlávok számaránya a hetven évvel korábbi adatokhoz képest csökkent, 67 %-ra apadt. Valószínűleg azon oknál fogva, hogy a muzulmán vallásúak népszaporulata sokkal nagyobb volt az övékéénél. Így viszonylagosan fogy a nem iszlám valláshoz tartozók százalékos részesedése a lakosságon belül azért, mert a magyarok, horvátok, bunyevácok natalitási paramétere alacsony, másrészt mivel az asszimilációs folyamatok hatása erőteljes.

Ha kitérünk a vajdasági adatokra, a helyzetkép a következő:

23 % katolikus, csaknem 4 % protestáns és elenyésző számú iszlám vallású. A magyar nemzetiségűek főleg római katolikusok (88 %), mintegy 6%-uk protestáns. Elenyésző számban akad pravoszláv magyar (vegyes házasságok okán), sőt iszlám vallású is (szinte ugyanezen okból – 54 magyar vajdasági). A magyar nemzetiségűek vallása tehát homogén struktúrát mutat.

3. Vajdaság lakosságának összetétele nemzeti és vallási hovatartozás szerint – 1991-ben

	Összesen	Vallása			
		muzulmán	katolikus	pravoszláv	protestáns
Összesen	2013889	9775	458683	1170694	7825
Szerb	1143723	7	572	1016473	659
Montenegrói	44838	-	23	33276	5
Jugoszláv	174295	1262	39048	44817	3401
Bunyevác	21434	4	19207	112	73
Magyar	339491	54	297649	1265	20078
Cigány	24366	1601	1424	17216	44
Román	38809	17	2550	31687	1073
Ruszin	17652	10	13106	2376	185
Szlovák	63545	14	4248	796	51709
Horvát	74808	24	66021	1003	277

Forrás: Szerbiai Statisztikai Hivatal Évkönyve, 1992, 222. p. (9.1.5.)

Azon túlmenően, hogy manapság Jugoszláviában igen kevesen vallják magukat ateistának, megállapíthatjuk, hogy a vallásosság (de nem feltétlenül annak buzgó változata) és a vallási tudat progrediál, növekszik. Néhány évtizeddel korábban szinte minden vallásszociológiai kutatás arra a következtetésre jutott, hogy a hívők a társadalom marginalizált csoportjainak egyikébe tartoz-

nak.² Még a hatvanas évek liberálisabb időszakában is azt magyarázták a párt-
hű szociológusok, hogy a vajdasági környezet szekularizációja olyannyira tö-
megessé vált, hogy a lakosság 22 %-a ateista. Persze ezek a kérdőíves adat-
gyűjtések elég szigorú kritériumot szabtak a vallásosság megállapítására. Ha
valaki nem járt templomba, nem ismerték el vallásosságát, miközben temp-
lomba párttag, tanító vagy igazgató be se tehetette a lábát. 1975-ben pl. még
megállapították, hogy vallási megnyilvánulások már csak a vajdasági falvak-
ban, az idősek nemzedékében, a parasztság és a nők körében vannak. Érdekes,
hogy húsz év múlva a helyzet mennyire megváltozott. Ma újra viszonylag
nagy számú városi ember jár templomba, az értelmiségiek, sőt a fiatalok sorai-
ból is. Ennek az okát szeretném felkutatni és munkámban feltárni.

2. A vallás és az egyház a délvidéki magyarság körében

A kis Jugoszlávia területén található mintegy 350 000 magyar egyházi tevé-
kenysége és vallásossága terén egyaránt kisebbségi sorban él. A kisebbségi
egyházak létrejöttének történelmi áttekintése szolgáljon bevezetőül a mai hely-
zetkép taglalásához.

Az egyház területi-szervezeti kialakulása a vajdasági magyarság életében

A valamikori Magyarországhoz, most pedig Jugoszláviához tartozó magyar
egyházkormányzati területi egységek közül főleg azokat vesszük szemügyre,
amelyek a római katolikus egyház joghatósága alatt állnak, és csak egy kis ki-
térőt teszünk a protestáns vallási közösségekbe. Vajdaság szempontjából há-
rom ősi egyházmegyét tartunk fontosnak, a Csanád-i egyházmegyét, a Kalo-
csai főegyházmegyét és a Pécsi egyházmegyét.

A Csanádi egyházmegye már a XIV. században (1333-ban) ismert volt két
káptalanjáról és több mint húsz apátságáról. A több mint két évszázadig tartó
török hódoltság megszűntével 1716-ban szervezték újjá: akkor központja Te-
mesvár lett. A XX. század elején már egymillió a hívek lélekszáma, amely 246
plébániába és 135 lelkészségbe szerveződött, mintegy 400 lelképásztor vallási
vezetésével.¹ Trianon után egy egyházmegye három térségre szakadt. A
Tisza–Duna és a román határ közé ékelődött Bánság (53 plébániával, 76 pappal
és 214 473 hívővel) a jugoszláv királysághoz került. A legtöbb plébánia (160)
Romániának jutott, míg a szegedi központnak csak 33 plébániája maradt.⁴

A Szerb–Horvát–Szlovén Királyság 1921. június 28-án kihirdetett alkotmá-
nya elvben biztosította ugyan a vallásszabadságot, de az államhatalom attól

kezdve – a muzulmán kivételével – nyíltan vagy burkolt formában gátolta a nem ortodox egyházak működését. Egyébként a későbbi szocialista korszakban mindenfajta egyházat kizártak az államügyekből. A Szentszék már 1920-ban pápai nunciust küldött a térségbe. A tárgyalások eredményeként 1922-ben először a pécsi püspökség Jugoszláviához csatolt részének (4 esperesi kerület, 28 plébánia, 70 000 hívő) a helyzete rendeződött, amikor is a djakováni (szerémségi) püspökség fennhatósága alá került. A Verőce megyei 13 plébániából csak egy volt magyar, a többi korábban Baranya megyei, a csepini plébánia köré pedig magyar–német–horvát hívők tömörültek. Ez az egyházi terület sokáig Antun Akšamovič joghatósága alatt működött, bár híveinek száma már a kilencvenes évek előtt 20 ezerre csökkent. A legutóbbi háború, bár következtében pedig alig maradt magyar ezen a tájon, jó részük külföldre ment.

Az 1923-ban létrehozott belgrádi érsekség keretébe került a bánági apostoli kormányzóság. Az 1935. évi adatok szerint 200 872 katolikus hívője volt, ebből 78 980 magyar és 111 182 német nyelvű. Az ott élő (görögkeleti vallású) szerbek és románok kétszer annyian voltak, mint a római katolikusok. A németek későbbi kitelepítése után az ortodox vallásúak számaránya megnőtt, a német ajkú katolikusoké pedig drasztikusan csökkent. Az első adminisztrátor Raphael Rodić.

A vajdasági katolikusok jogi helyzetét az 1935-ben megkötött, de a szerb pravoszláv vezetők által sohasem ratifikált konkordátum volt hivatva szavatolni. Ez az okmány a vallásszabadságon kívül biztosította volna a birtokjogot és az egyházi iskolák létesítésére való jogot is. A 1923-ban a Szentszék Budánovics Lajost, a szabadkai Szent Teréz plébánia plébánosát nevezte ki bácskai apostoli kormányzóvá, akit 1927-ben szenteltek püspökké. A második világháború alatt átmenetileg ismét a régi egyházmegyékhez kerültek vissza a bácskai és a baranyai plébániák.

Bánátban 1972-től a nagybecskereki Jung Tamás lett püspöki méltóságban az apostoli kormányzó. Vele első ízben kapott magyar nemzetiségű főpapot ez az egyházi régió. 1986-ban II. János Pál a kormányzóságot egyházmegyei rangra emeli a zrenjanini püspökség néven.⁵ Ma a bánáti püspökség (9 387 km² területen, mintegy 100 000, vagy talán kevesebb hívővel) négy esperességre oszlik: északira, keletre, központira és a délire. A Bánát mai népszerű püspöke, Huzsvár László 1988 óta mint első megyés püspök a nagybecskereki Nepomuki Szent János székesegyházban látja el hivatását.

Az ősi kalocsai főegyházmegye jelentős részét az első világháború után Jugoszláviához csatolták. Valamikor egészen Titelig terjedt (Szerémség egy ré-

zét magába foglalva). Első püspöke (majd érseke) Asztrik lett. „1179-ben a kalocsai érsekséget a bácsival egyesítették, metropolitai joghatósága akkor a nagyváradi, erdélyi, csanádi, zágrábi, boszniai, szerémi, moldovai és a szvidnicai egyházmegyére is kiterjedt.⁶ Mintegy 170 éven át a terület török fennhatóság alá tartozott. Ez alatt az idő alatt A Ferenc-rendiek titokban látták el a lelkesítő feladatokat. Kollonich Lipót állította vissza az egyházmegyét, amely a trianoni békeszerződésig fennállt.⁷ Ekkor 89 plébániája Jugoszláviához került. 1923-ban létrejött a bácskai apostoli kormányzóság, központja Szabadka lett. 1927 óta volt püspökét, Budanovics Lajost 1941 és 1944 között internálták (ekkor Íjjas József volt az érseki biztos), majd aztán 1958-ig állt kormányzó-sága élén. Őt Matija Zvekanović követi, akinek kérésére a pápa 1968-ban az apostoli kormányzóságot szabadkai püspökségi rangra emeli. Jelenleg a volt horvatos esperes, Pénzes János a püspök. A németek emigrációja után mintegy 1979 aktív plébániája maradt fenn kb. 360 000 hívővel, akiknek csaknem 80 %-a magyar. A 12 esperesség közül magyar többségű az egyik szabadkai, a kani-zsai, zentai, topolyai, kulai, becsei és újvidéki. Fele-fele arányban lakják hor-vát és magyar hívek a második szabadkai, a zombori és apatini esperességet. Horvát jellegű a harmadik szabadkai és a bácsi esperesség.⁸

A délvidéki magyarok körében a reformátusok száma is jelentős. A XV. szá-zadban a külföldön (például a prágai, krakkói egyetemen) tanuló értelmiségi-ek hazahozták a Huszita Bibliát. A következő évszázadban Baranyában és Szlavóniában többségbe kerülnek a reformátusok, Sztárai Mihály ismert kálvi-nista gyülekezetalapító volt. A XVIII. században a magyarokkal, németekkel való újratelepítés révén ezekben a délvidéki megyékben ismét felélénkül a tö-rök hódoltság idején jelentősen visszaesett protestantizmus.

Az első világháború utáni békeszerződés értelmében Jugoszláviába körülbe-ül 50 000 református került, háromnegyed részük magyar ember. 1928-ban alakult meg a Jugoszláviai Református Keresztyény Egyház mint főesperesség (székhelye Torzsa), vezetője Lepp Péter lelkész. Négy egyházmegye tartozott ellenőrzése és irányítása alá: a nyugati (Baranya–Szlavónia), az északi (Bács-ka északi része), a déli (Bácska déli része) és a keleti egyházmegye (Bánát te-rületén). 1933-tól majd három évtizeden át Ágoston Sándor a református egy-ház püspöke. A második világháború után a német lakosság tömeges kitelepí-tésének következtében mindössze 32 000 református maradt az országban. 1960–1981 között Csete K. István, majd Hodosy Imre a püspök. 1971-ben a kimutatások szerint⁹ 27 000, de 1988-ban már csak 18 600 kálvinista hívő volt. Három egyházmegye maradt: Baranyában-Szlavóniában (Karancs), Bácská-ban (Moravica) és Bánátban (Debellács).

Az első világháború után a Bánság, Bácska és Baranya területén mintegy 85 000 evangélikus élt. Legtöbben szlovákok és németek voltak. Magyar evangélikusok voltaképpen csak a Muravidéken található igen elenyésző számban.¹⁰

3. A hitélet alakulása a Délvidéken

A kisebbségi nemzetek hitéletük során nemcsak azért küzdenek, hogy az istentiszteletet saját anyanyelvükön hallgathassák, hanem az őket ért sok egyéb vallási és egyben nemzeti sérelem kiküszöbölése érdekében is. Jellemző az ilyen jellegű sérelmekre, hogy szolidarizáló hatásuk van, hisz még azokat is sújtják, akik nem egyházas beállítottságúak. Ilyen esetben ugyanis egy-egy vallási mozgalom betiltása, korlátozása általános etnikai ügyé minősül, és szélesebb köröket érint, mint hinnénk. Jó példák erre az 1989-beli temesvári események, majd a komáromiak 1990-ben. Jugoszláviában a legújabb beháború következményeként újra a felszínre kerültek a korábbi problémák és sérelmek. Hadd említsek néhány jellegzetes problémakört:

1. Az állam beavatkozása az egyház ügyeibe, ugyanakkor az egyház kizárása az állampolitikából. A jugoszláv királyság határváltoztatási törekvése már a két világháború között arra irányult, hogy kiszakítsa az egyes egyházmegyéket az anyaország kötelékéből. Az államvezetés szerb hegemonia-törekvésekkel biztosította a pravoszláv egyház dominanciáját ezen a területen is. A hatalom és a pravoszláv érdek előtérbe jutását bizonyítja a Vatikánnal 1935-ben kötött konkordátum ratifikálásának megakadályozása. Attól tartottak ugyanis, hogy a katolikus egyház helyzete stabilizálódik. A szocializmus kezdeti időszakában (1944 őszén) viszont a totalitárius szerb hatalom szemet hunyt a véres megtorlások felett is, melyeket ártatlan magyarok ellen követtek el. A katolikus egyház Rómától való elszakításának törekvése egészen a hatvanas évekig tartott Jugoszláviában, míg csak alá nem írták Vatikánnal az új püspökségek megalakításáról szóló szerződést.
2. A Magyarországtól elcsatolt egyházmegyéék kész egyesületi hálózatát különféle huzavonákkal igyekeztek felszámolni. Az államosítás során elkobozták az egyház vagyonát, a tanulmányi alapokba elkülönített pénzt, betiltották a hitoktatást stb. Szinte lehetetlen volt a legális önszerveződés azokban az írséges időkben.
3. Mindamellet, hogy több magyar pap elhagyta az országot, jóval többet kivégeztek. Következésképp lelkészhiánnyal, a papok előregedésének és túlterheltségének a problémájával kellett szembenézni. A második világhábo-

rú után a régi szabadkai Paulinum épületét katonai kórházzá alakították át, majd elkobozták (1958. évi államosítás). A két szemináriumi (gimnáziumi) papképzés Szabadkán 1962-ben kezdődött ismét. Az épület 1965-re készült el. Az előadások horvát nyelven folytak, magyar anyanyelvi képzéssel. Jelenleg Miócs József a gimnázium igazgatója, és a tanári kar túlnyomó többsége magyar.

4. A magyar nyelv használata a hitélet gyakorlásában a második vatikáni zsinat után példaadó volt. A többnyelvű környezetben a liturgia néha nem két, hanem még annál is több (magyar, horvát, szlovák) nyelven folyik. Bácskában főleg a bunyevác–magyar kombináció gyakori. Előfordul, hogy a különböző nyelvű misék váltogatják egymást, de megesik az is, hogy egyazon misén több nyelven beszél a pap a hívőknek. (Például a szórványokban.) Találkoztam már olyan magyar középkorú vagy idősebb hívővel, aki csak bunyevácul tudott folyékonyan imádkozni vagy gyónni; ugyanakkor megtörtént horvát anyanyelvű személlyel is, hogy csak magyar nyelvű hitoktatásban részesülhetett. Ma egyébként a hivatalos szervek elnézőbbek a katolikusok heti egyórás hitoktatását illetően. Ma ezért már nem hurcolják meg a szülőket, és a gyermek se titkolja, hogy hittanra jár. Korántsem beszélhetünk azonban tömegjelenségről. Mostanában azért a magyar gyerekek, főleg az általános iskola alsó osztályosai, nagyobb százalékra jár rendszeresen hittanra, áldozik és bérállkodik (erről csak részleges adataink vannak).

5. A Vajdaság területén évszázadokon át népvándorlások, migrációk, ki- és betelepítések folytak. A rendkívül sok nemzet együttélése egyes házasságokhoz vezetett. Ez megnehezítette a homogén vallású családok kialakulását. Ahol a szláv nyelv dominált, ott a pravoszláv vallás került előtérbe (szerb–magyar és montenegrói–magyar házasságok). Egyébként a szocialista rezsim és ideológia hatására a vallási közömbösség, sőt az ateizmus is éppen az ilyen családokban lépett fel, hiszen a gyermeket nem tudták megkeresztelni. Észak-Bácskában persze a horvát–magyar házasságokban született gyermek katolikus lett. Külön témát érdemel a vajdasági lakosság, különösen a nemzeti kisebbségek asszimilációjának a problémája: a gyér natalitás, és a fiataloknak az eltelt évtizedben való emigrációja. Mindeme tényezők megnehezítik a tömbmagyarság homogenizálódását, a szórványmagyarság pedig sokak szerint nemzeti identifikálódásának minimális formáját gyakorolja a hitélet révén.

A fiatalok vallási élete a rendszerváltozás idején és a '90-es években

A totalitarizmus minden kelet-közép-európai országban a vallási élet megtorpanásával, háttérbe szorításával járt. Jugoszláviában nem különben szorgalmazták a vallási közömbösséget, hisz a titói új államban három világvallás törekedett dominanciára. A nemzeti identitás egyik jellemzője a vallási hovatarozás lett, hisz évszázadokon keresztül állt ellentétben e területen az oszmán (muzulmán), a pravoszláv és a katolikus érdek. A kommunista értelmezésű nemzeti tolerancia egyik követelménye: a vallási különbségek és a vallásgyakorlás háttérbe szorításával szemet hunyni a történelmi különbségek felett. Következtetésképp a hitoktatást betiltották, a felnőttek karrierjének pedig egy csapásra befellegzett, ha csak megjelentek is a templomban, rájuk fogván: eszméi hovatarozásuk ingatagnak minősült. Egész generáció maradt ki a vallási szellemiség és a hitélet gyakorlásából. A családokban mindössze az idősek ragaszkodtak a rendszeres templomba járáshoz. Jugoszláviában a hatvanas években kezdett csak enyhülni a vallás elleni politikai nyomás. Az egyháznak a szórványmagyarság körében volt igen fontos szerepe. Ha a gyermek nem iratkozhatott magyar nyelvű iskolába, legalább eljárhatott a magyar hitoktatásra.

Különös, de szociológiailag indokolható a kilencvenes évek vallási életének a megújulása, főleg a kiscsoportos megújhódási mozgalom révén. Ennek a jelenségnek szociológiai elemzését a fiataloknak mint jellegzetes társadalmi csoportnak karakterisztikájánál kezdem. Az ifjúságnak ugyanis több tipikus szociálpszichológiai tulajdonsága van. Például:

- egy fiatal személyiség érdeklődési köre egyszerre igen sok dologra kiterjed, méghozzá intenzíven;
- az alkotásvágy igen korán párosul az egyéniségfejlődés folyamatával, az önállósulás és az önigazolás idején a fiatal önbizalmat is szerez a társadalmi kommunikáció valamennyi területén;
- a rendszerváltozás idején a fiatalok politikai ideáljai szertefoszlanak, ami új kritériumok felállításával, új eszményképek keresésével párosul;
- a fiatalok generációja nem homogén csoportosulás, hiszen természetesen közöttük is vannak szociális, intellektuális és politikai szemléletbeli különbségek, a fiatalok egyébként magától értetődőnek tekintik a másságot és a különbségek társadalmi vonatkozásait, többségük nem is törekszik már az egyenlőségre és az átlagosságra;
- a fiataloknak rendkívül nagy a kockázatvállalási készsége, mivel még nincs olyan sok veszítenivalójuk, amikor éppen csak körvonalazzák saját

lehetőségeik határait (még nincs munkájuk, ingatlan tulajdonuk, családjuk, társadalmi presztízsük stb., amit kockára tehetnének);

- az ifjúság gyakran szubjektívizmusa, érzékenysége és ambíciói miatt veszít reális ítélnőképességéből; talán többet kíván a lehetségesnél, még az önmaga iránt támasztott elvárások is felülmúlják a képességeit, de ehhez a fiataloknak erkölcsi joguk van, mert valóban előttük a jövő;
- végül a fiatalok egyik fontos tulajdonsága, hogy mindenkor kritikusak tudnak lenni, néha ugyan túl nagy pesszimizmussal vagy éppen optimizmus-sal, de ezt vágyaik vezérlik.

A felsorolt tulajdonságok a fiatalok vallás felé fordulását is befolyásolják. A fiatal keresi a helyét a társadalomban, igyekszik kialakítani a világnézetét. Némelyek jobban engednek a nevelés, az irányítás hatásának, mások kritikusan ellenállnak, de valamennyien építik azt az értékrendszert, amely a nemzedékükben majd dominálni fog. A mai fiatalok egy igen ellentmondásos, dinamikus korszakban, a rendszerváltozás korában élnek. Erkölcsi normájuk kialakítása közben egyesek a családban keresik helyüket, mások éppen a családon kívül, tőle elszakadva. Amikor a belháború sújtotta jugoszláv társadalomban egykettőre összeomlottak az évtizedekig fennálló (jóllehet hazug) értékszintek, valamennyi fiatal (az idősebb korosztály nagy része is) afféle légüres térben találta magát: egyrészt az ideológia- és világnézetvesztés következtében, másrészt a korábban meglévő és most hiányzó szociális biztonság miatt, valamint az egyéb okokból is eredő mérhetetlen bizonytalanság, a gazdasági válság és a háborús veszély fenyegetése miatt. Az addigi értékrend felbomlása az embereket menekülése készteti a bizonytalan nyilvánosságtól (habár a politikai pluralizmus a tekintetben új lehetőségeket teremt), és a kisebb csoportosulások felé fordul: család, vallási kiscsoport, szűk baráti kör, minthogy nélkülözhetetlen számára a hasonlóan gondolkodók meglelése. Így eljutottunk ahhoz a megállapításhoz, hogy a fiatalok is felfedezik a vallás és a hit erejét a közösség kialakításában és a biztonságérzet megalapozásában. Amikor a labilis ember fogódzót keres, igyekszik saját bizonytalanságát másokban is felfedezni, közös problémaköröket előidézni. Ezáltal érkezőnk el az egyazon nemzethez tartozó egyének kollektív félelméhez, veszélyeztetettség-érzetéhez. Ők a kiutat aztán a nemzeti identitás közös gyakorlásában vélik megtalálni. A társadalmi problémák gyökerét az „egyidentitásúak” többé nem csak a gazdasági és szociális tényezőkben keresik, hanem a nemzeti másságban, a vallási különbségekben is. A nacionalista szerint minden rossz eredője a nem saját etnikai közösségben keresendő; úgy véli: a másik nép vagy nemzet fordult ellene. Ezzel elszabadul-

nak az indulatok, az agresszív hajlamok kerülnek előtérbe, és a kizárás, előnyösebbnek tetszik az együttműködésnél.

Véleményem szerint a társadalmi krízisekben a kiút korántsem az ütközési pontok keresésében, hanem a dialógus lehetőségének a megelégsében található. Ha a különbségekről, miként például a vallások másságáról már beszélgetni tudunk, megismerhetjük egymást, így hamarabb el is tudjuk fogadni partnereinket. Egy vallásnak sem szabad annyira begubóznia egy többnemzetiségű környezetbe, hogy ezáltal megszűnjék a kommunikáció lehetősége a másik nemzettel vagy vallással. A fiatalok gyakran olyan felsőbb értelmi szintre emelkedhetnek, hogy képesek elfogadni a másságot, miközben saját magukat nem adják föl. Természetesen itt az a veszély fenyeget, hogy az idősebb generáció a saját kialakított nézeteit, vallását igyekszik ráerőszakolni az ifjúságra, sőt extrém esetben nacionalista uszításokkal vezeti félre az éretlenebb fiatalok egy részét.

A háborús és nacionalista káosz kellős közepén a vajdasági magyarság is, miként a többi nemzet, biztonságát a közösségben, tehát a nemzeti és vallási egyesülésben kereste. Ennek a jelenségnek azonban van némi szépséghibája, ugyanis a többségi nemzet így is mindenkor erősebbnek bizonyult. A kisebbségek, amint veszélyeztetve érezték magukat, inkább elmenekültek, akár külföldre is. Nem hivatalos statisztikai adatok szerint a kilencvenes években sok tízezer fiatal vagy egyedül, vagy házastársával és kicsiny gyermekeivel hagyta el az országot. Mintegy 40 000 magyar is. Különösen sokan hagyták oda hazájukat a szórványmagyarság köréből: sok kiváló szakember, kreatív egyéniség, hívő ember.

Annak a ténynek a feltárása érdekében: vajon a vallás a fiatalok körében népszerűbb-e a legutóbbi háború óta, kérdőíves felmérést végeztünk a Vajdaságban. A felmérést papok és fiatalok nyilatkozatával egészítettük ki. Az anonim kérdőívezés módszerével folytatott felmérésbe főleg észak-bácskai középiskolásokat és egyetemistákat vontunk be. Az egészségügyi középiskola és a Közgazdasági Kar reprezentatívnak tűnik a fiatal értelmiségiek véleményének kutatásában. Viszonylag kevés munkást, azaz inkább munkanélküli fiatalot sikerült megkérdezni, hiszen nehezen tudtuk őket felkeresni. A vallásosságra vonatkozó kérdésekre zömmel leány, illetve nő volt hajlandó válaszolni. Szerintem ez tipikus jelenség, ugyanis a Vajdaságban a nők körében elterjedtebb a vallás gyakorlása, míg a férfiak tartózkodóbbak. A megkérdezettek többsége hajadon, illetve nőtlen.

A katolikus vallású fiatalok válasza az egyes kérdésekre a következő: a megkérdezettek 80 %-a megnevezte vallási hovatartozását, és nem vallotta magát

ateistának, felekezeten kívülinek. A további válaszokból azonban kiderült, hogy a vallásosság bizony nem a rendszeres templomba járást jelenti, hanem inkább az egy nemzethez tartozást, annak közösségéhez való ragaszkodást. Sokukat nagyszüleik vezették el első ízben a templomba. Ez érthető is, hiszen a szülők féltették a munkahelyüket, a karrierjüket. A fiatalok többségét (65 %) megkeresztelték, de csak a fele volt elszándozó, és ennél kevesebb a bérházas. A templomi esküvő azonban érdekes módon új igényként lép fel, mondhatni: bizonyos családi körökben inkább a divat jele, mintsem a vallási meggyőződés. A megkérdezettek legnagyobb hányada (92%) néhány éve a családon belül megtartja a húsvéti és a karácsonyi ünnepeket, de a névnap helyett még mindig inkább a születésnapokat ünneplik rendszeresen. Arra a kérdésre, hogy milyen imádságokat tudnak, bizony nem kaptunk dicsekvésre alkalmas válaszokat. A megkérdezetteknek még a 10 %-a se tudja hibátlanul elmondani a legismertebb imádságokat. Ugyanakkor megállapíthatjuk, hogy azok a fiatalok, akik hitoktatásban részesültek, a saját anyanyelvükön imádkoznak (főleg a templomban). A szitkozódás kérdésében megoszlik az arány, hiszen sokan szláv nyelven is tudnak káromkodni. Arra a kérdésre, hogy a leendő házastársuk vallását fontosnak tartják-e, a fiataloknak mintegy fele nemleges választ adott.

A zárókérdéseknél a megkérdezettek 95 %-a fontosnak tartja a valakihez tartozás igényét. A vallásos ember és az, aki hitoktatásban részesült, a nemzethez, illetve a valláshoz tartozást emeli ki, a többség azonban még mindig a munkatársakat részesíti előnyben. A fiatalok válasza szerint legtöbbször a családban és a baráti körben keresi a nemzeti azonosságát. A magyarok körében kizárt a nemzeti azonosság keresése az államban.

Az interjú módszerével szerzett adatfeltáráskor kitérhattünk (kötetlen kérdés-felelet formájában) egyéb kérdésekre is. Megállapíthatjuk, hogy a fiatalok igenis érdeklődnek a vallási témák iránt. Vannak, akik filozofikus élet-szemléletről, mások családi szokásból, ismét mások pedig azért, mert egyszerűen nincs hova eljárnuk (hiányoznak a biztonságos és olcsó szórakozóhelyek). Érdekesként említem meg, hogy sok fiatal az egyházi embereket ósdiának, hiúknak tartja, és szeretné, ha az egyház nyitottabb, tradíciómentes és dinamikus társadalmi életet szervezne. Végezetül megállapítom, hogy a fiatalok körében a vallási tudat még mindig zavaros, elmosódott és ellentmondásos.

JEGYZETEK

1. Zalatnay István: Etnikai közösség: kihívás és feladat az egyház számára régióinkban = *Regio*. 1991. 3. sz. 11. p.
2. Dekompozicija religiozne svesti kao oblik procesa ateizacije = *Časopis Jugoslovenskog udruženja za sociologiju*, 1977. 4. no. 597–620. p.
3. Jövő évek küszöbén a Bánáti Püspökség = *Hitélet*, 25. évf. 1987. 3. sz. 1. p.
4. Békés G.: Bánáti naplójegyzetek. = *Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem*, 1986. 29. p.
5. Székely András Bertalan: „Vallás és egyház a jugoszláviai magyarság életében” = *Új Symposium*. 1990. 1–2. sz. 45. p.
6. Mint 5. alatt.
7. Kalocsai érsekség. = A Pallas nagy lexikona 10. Bp., 1985. 65. P.
8. Mint 5. alatt.
9. Sakrausky O.: Nemzetiségi kisebbségek és kisebbségi egyházak Közép-Európában = *Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem*, 1973. 8. p.
10. Mint 9. alatt.

A csehszlovákiai magyarság kitelepítésének kérdése a párizsi békekonferencián*

„Húsvét után néhány nappal a szobi állomás határsorompóján átgördült a szlovákiai magyar áttelepítettek első vonata. (...) Ezzel a Duna-medencei magyar és szlovák néptesten immár elodázhatatlanul megkezdődött az etnikai műtét, amelynek gondolata a kassai csehszlovák kormányprogram kihirdetése óta igen határozottan ott élt a csehszlovák-magyar viszonyra vonatkozó valamennyi prágai és pozsonyi terv, politikai megnyilatkozás és kormányzati cselekedet mögött.” Ekképpen rögzítette Peéry Rezső 1947 tavaszán a 20. századi magyar diplomácia legegyszerűsebb feltételek mellett és durva zsarolási hatására megkötött kétoldalú szerződését, a csehszlovák-magyar lakosságcsere-egyezményt, valamint azt az ötven évvel ezelőtt elkezdett etnikai tisztogatást, amely a szlovákiai magyar kisebbség teljes felszámolását célul kitűző prágai-pozsonyi elképzelések, intézkedések szerves részét alkotta.

Ismeretes, hogy az úgynevezett lakosságcsere-egyezményre vonatkozóan más-más okból kifolyólag, de mindkét érdekelt fél közös jegyzőkönyvben rögzítette, hogy a lakosságcsere „nem oldja meg a csehszlovákiai magyarság problémáit, az továbbra is megoldásra vár”, s mindkét kormánynak jogában van a kérdést a békeértekezlet elé vinni. Valójában ez az 1946. február 10-i prágai jegyzőkönyvi megállapítás is azt tükrözi, hogy a szlovákiai magyarság kérdésében a két ország egymástól fényévi távolságban lévő elképzelései miatt nem tudott megállapodni, s mind a ketten a békekonferenciától remélték a kielégítő megoldást. Ezért is fontos, hogy a lakosságcsere kérdésének ezt az aspektusát is bevonjuk vizsgálatunkba.

Az alábbiakban a lakosságcsere korabeli nemzetközi és nagyhatalmi megítélésének két kérdésével szeretnék foglalkozni. Miért nem tudta a csehszlovák diplomácia elérni a csehszlovákiai magyar kisebbség teljes felszámolására vonatkozó terveihez a nyugati nagyhatalmak támogatását? S ezzel összefüggésben: mennyiben befolyásolta az amerikai, angol, ausztrál küldöttség következetesen elutasító magatartása a párizsi békekonferencián, illetve a magyar békeszerződésbe beiktatott bilaterális tárgyalás kötelme Csehszlovákia fokozatos meghátrálását.

*A *Hontalanság évei* c. konferencián elhangzott előadás rövidített változata.

Az 1946. július 29-én a párizsi Luxemburg-palotában megnyitott békekonferencián az Egyesült Államok, a Szovjetunió, Nagy-Britannia, Kína és Franciaország, valamint további 16 szövetséges és társult ország képviselői öt vesztés ország békeszerződésének véglegesítését tűzték ki célul. Az olasz, román, bolgár, finn és magyar békeszerződés alapkérdéseit a nagyhatalmak külügyminisztereinek konferenciáin már a párizsi konferencia előtt tisztázták.

A magyar békeszerződésnek legfontosabb kérdései közül a békekonferencián a bécsi döntések érvénytelenítésével, az erdélyi határszakasz esetleges korrekciójával, a jóvátétel nagyságának megállapításával, valamint két speciális csehszlovák módosító javaslattal, nevezetesen a pozsonyi hídfő kibővítésére, valamint kétszázezer csehszlovákiai magyarnak a lakosságcsere-egyezmény keretén felüli, egyoldalú magyarországi áttelepítésére vonatkozó igénybejelentéssel foglalkoztak a legbehatóbban.

A csehszlovák transzfer-indítványról a békekonferencia magyar politikai-területi bizottságában 1946. szeptember 16-tól október 3-ig tartott a vita. Masaryk külügyminiszter a történeti tények igen laza értelmezésével, nemzeti demagógiával jellemezhető nyitó beszédében abból indult ki, hogy az adott helyzetben „nincs remény a csehszlovák–magyar barátságra vagy a Duna menti békére, ha a szlovákiai magyarok áttelepítését meg nem oldják.” „Higgyenek nekünk” – folytatta Masaryk – „amikor azt mondjuk, hogy nemcsak Csehszlovákia, hanem a magyar kisebbség és maga Magyarország, de ugyanígy Közép-Európa békéje érdekét szolgálja, hogy e kisebbség problémáját egyszer s mindenkorra az általunk javasolt módon megoldjuk.

A csehszlovák magatartást a lengyel, jugoszláv, ukrán delegáció is támogatta. A legszélsőségesebb demagógia eszközeihez alighanem mégis Visinszkij szovjet külügyminiszter-helyettes nyúlt, amikor szeptember 20-ai felszólalásában a szovjet belső telepítések, a lengyel–ukrán lakosságcsere tapasztalatait mint pozitív példákat idézte meg, és jelezte, hogy a Szovjetunió boldogan befogadja valamennyi külföldön élő egykori állampolgárát. „Szükségünk van ezekre az emberekre, mert a mieink, nemzetünk részei, nemzetünk egészének alkotóelemei.” A magyar kormánynak nyilvánvalóan más a nézete. Felajánlják neki 200 ezer ember visszatérését, de a magyar kormány válasza: nem akarjuk őket, nincs szükségünk rájuk, terhesek lesznek számunkra. Ez ugyanaz, mint ha egy sokgyermekes családanya a szomszédokba tuszkolná gyermekeit. Visinszkij szerint a csehszlovák álláspont helyes, és a szovjet kormány támogatja azt a megoldást, hogy „az adott ország szabaduljon meg a magát egy másik ország nemzetéhez tartozónak valló lakosaitól, és hogy azok rendezkedjenek be odahaza, a hazájukban.”

Ez a fajta magatartás az Egyesült Államok, Nagy-Britannia és több más nyugati ország számára teljességgel elfogadhatatlan volt. Bedel-Smith tábornok, amerikai fődelegátus már szeptember 16-án igen kritikusan értékelte Masaryk felszólalását és a transzfer-javaslatot. Jelezte, hogy az amerikai delegáció meg fogja vétózni az egyoldalú transzfer javaslatát, és csakis kölcsönös megállapodás alapján tudja elképzelni a szlovákiai magyarság kérdésének rendezését. Számunkra a transzfer koncepciója több mint kellemetlen, elfogadhatatlan: nem adhatjuk beleegyezésünket egy olyan teóriához, amely igen nagy számú népesség kényszer-áttelepítésére törekszik Csehszlovákiából Magyarországra, amit mind a magyar kormány kívánsága, mind a magyar nép akarata ellenére akarnának végrehajtani.” Az amerikai küldöttség nevében a tábornok azt is hangsúlyozta, hogy a pozsonyi hídfőt feltétlenül egy átfogó megállapodás részeként kell kezelni. Végül nyomatékosan felhívta a magyar bizottság delegátusainak figyelmét arra, hogy „az államhatárok megváltoztatása és a lakosság áttelepítése szorosan összefügg, mivel közvetlen hatással van az illető állam életlehetőségeire és boldogulására.”

Ez utóbbi kitétel és a békekonferencia háttértárgyalásainak számtalan dokumentuma azt mutatja, hogy az amerikai delegáció az angolokkal együtt nem adta fel véglegesen a határkiigazítással egybekötött korlátozott és önkéntes népcserre eredeti koncepcióját. (Fülöp Mihály idézi könyvében, hogy Bevin angol külügyminiszter Byrnes amerikai külügyminiszterhez június 7-i levelében a csehszlovák-magyar határ módosításának lehetőségét már nem tekintette lehetségesnek.) Az egyre nyilvánvalóbb szovjet-csehszlovák összjáték, a csehszlovákiai kommunista párt 1946. évi választási győzelme és a szovjetek egyre erőteljesebb kelet-európai berendezkedése viszont egyre inkább ingerültté és harciassá tette az amerikai, angol delegációkat.

Az egyoldalú transzfer ügyét a magyar békeszerződésben az új-zélandi delegáció által előterjesztett kompromisszumos javaslat elfogadásával elnapolták. Eszerint Magyarország kötelezte magát új tárgyalások folytatására Csehszlovákiával abból a célból, hogy „rendezzék azoknak a Csehszlovákiában lakóhellyel bíró magyar etnikai eredetű lakosoknak az ügyét, akiket a lakosságcsere tárgyában 1946. február 27-én kelt egyezmény rendelkezései értelmében nem fognak Magyarországra áttelepíteni” (...) „Abban az esetben, ha a jelen szerződés életbelépésétől számított hat hónapon belül nem jön létre megegyezés, Csehszlovákiának jogában lesz ezt a kérdést a Külügyminiszterek Tanácsa elé terjeszteni és végleges megoldás elérése érdekében a Tanács segítségét kérni.”

Milyen tényezők döntötték el magyar szempontból kedvezően a párizsi békekonferencia csehszlovákiai magyarság további sorsáról döntő úgynevezett

transzfer-vitát? Mindenekelőtt nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy minden fenntartásuk ellenére a nyugati államok is elismerték Csehszlovákia jogát arra, hogy területén a kisebbségi kérdés végleges elintézésével tiszta szláv nemzetállamot hozzon létre. (E tekintetben különösen Steinhard prágai amerikai nagykövet bizonyult igen aktívnak. Jórészt Schoenfeld budapesti amerikai nagykövet erőteljes fellépésének köszönhető, hogy az Egyesült Államok a párizsi békekonferencia előtti periódusban nem járult hozzá olyan háromhatalmi ultimátum kidolgozásához, amely a magyar kisebbségnek csehszlovák fél által követelt és a Szovjetunió által már 1946 júniusában elfogadott és támogatott egyoldalú kitelepítését kényszerítette volna rá Magyarországra.) A csehszlovák igény erőteljes szovjet támogatásával azonban az amerikaiak – jórészt a kelet-közép-európai németek tömeges telepítése során tapasztalt embertelenségek hatására – a népcsoportoknak szülőhelyük elhagyására kényszerítését a magyar részéről többé nem kívánták támogatni.

A csehszlovák külpolitika a párizsi békeszerződés aláírása után felismerte, hogy az éppen beinduló lakosságcserével párhuzamosan nem lenne túlzottan szerencsés a békeszerződésben előírt kétoldalú tárgyalások során egy másfajta megoldás alapjait kidolgozni. Ráadásul Masarykéék pontosan tudták, hogy a nyugati hatalmak egyre inkább hajlanak a területi megoldásokkal kombinált népességcsere alternatívájára felé, amelyet viszont Kárpátalja leadása, a nyomasztó agrárkérdés megoldatlansága miatt mind Prágában, mind pedig Pozsonyban teljes mértékben kizártnak tartottak.

Igy vált a „népet földdel együtt” elv fontos preventív politikai ellenszerré. Hiszen bármily csekély realitása is volt az egyoldalú transzfer követelésével szemben a magyar diplomácia ellenkövetelésének, az amerikai, angol támogatás megtette a maga hatását.

Amennyiben a békekonferencián a lakosságcserével, illetve az annak folytatásaként elképzelt egyoldalú transzfer igényével foglalkozó amerikai, angol megnyilatkozásokat figyelmesebben elemezzük, bizonyos értelemben pontosítani lehet az amerikai–angol állásponttal kapcsolatos korábbi értékeléseket. Mind Byrnes amerikai, mind pedig Bevin angol külügyminiszter, de a csehszlovák módosító javaslattal foglalkozó albizottság más amerikai, ausztrál, új-zélandi és angol delegátusai is annak hangoztatásával javasolták a kérdést kétoldalú csehszlovák–magyar tárgyalásokon megoldani, hogy a magyar delegáció által szorgalmazott „népet földdel” elvet támogatták, és jelezték, a kitelepítést, illetve a határkérdést egymástól nem elválasztható problémának tekintik.

A szlovákiai magyarság szülőföldjén való megmaradásáról az amerikai, angol, ausztrál és új-zélandi delegációk elutasító magatartása, illetve végső soron

az amerikai vétó döntött, azaz megakadályozta, hogy a Jan Masaryk és Vladimír Clementis vezette csehszlovák békedelegáció legfontosabb követeléseként előterjesztett úgynevezett transzfer-javaslat bekerüljön a magyar békeszerződésbe, ami azt jelentette volna, hogy az 1946. február 27-i lakosságcsere-egyezmény keretén felül további 200 ezer szlovákiai magyart telepítettek volna egyoldalúan Magyarországra.

Mert hiszen a Szovjetunió mint a térséget rögtön a világháború befejezését követően saját befolyási övezeteként kezelő győztes nagyhatalom, nem egyszerűen csak támogatta a Benešék és Gottwaldék által szláv nemzetállamként elképzelt Csehszlovákia kisebbségtelenítését, hanem mindent elkövetett annak érdekében, hogy Magyarországot is rákényszerítse a kitelepítendő szlovákiai magyarok befogadására.

Ami pedig a lakosságcsere-egyezmény korabeli külpolitikai, nagyhatalmi megítélésére vonatkozó kérdést illeti, a fentiekben vázoltak alapján is érzékelhető talán, hogy az 1946. február 27-i egyezmény nélkül a párizsi békekonferencián a magyar békedelegáció sokkal nehezebb helyzetben, valószínűleg sokkal kisebb sikerrel szállhatott volna szembe a kisebbségektől megszabadulni akaró csehszlovák nemzetállami ambíciókkal. Amint azt a magyar országgyűlés külügyi költségvetési vitájában 1947. március 20-án Padányi Gulyás Béla kigazdapárti politikus találóan megfogalmazta: „... ha annak idején ezt a sokat támadott csehszlovákiai lakosságcsere-szerződést előzőleg a magyar kormányzat nem kötötte volna meg, bajosan lett volna meg a védekezése a magyar delegációnak azzal szemben, hogy a magyarság erőszakos kitelepítése kötelező erővel bekerüljön a magyar békeszerződésbe.”

Peéry Rezső *Mit tettünk és mit tehetünk értük?* című, 1947. áprilisi írásában a kikényszerített lakosságcsere-egyezménnyel szembeni magyar ellenérzések okait a következőképpen summázta: a csehszlovák szándék mögött nem kisebb fenyegetés kísértett fel, „mint egy közel háromnegyed milliós magyarul beszélő, igen magas anyagi és szellemi fokon álló embercsoport oktalan pusztulása, történelmi becsű városaival és virágzó falvaival, civilizációjával, hagyományaival, képességeivel és vitalitásával együtt a legkomorabb költői jóslatok szellemében.” A kortárs Peéry azonban képes volt felismerni a világháború utáni, elszigetelt Magyarország törekeny demokráciájának rendkívüli jelentőségű külpolitikai sikerét, amely szerinte abban rejlett, hogy a világháború befejezése óta eltelt két esztendő alatt „a diktátumok vezényszavai helyett a konferenciás terem hagyományos diplomáciai tárgyalómodorát sikerült elfogadtatnia partnerével, mely láthatóan ráunt merő győzelmi presztízstől irányított magatartásának eddigi termékenységére.”

A csehszlovákiai magyarság teljes felszámolását tehát végső soron a lakosságcsere-egyezménnyel elkezdett magyar diplomáciai védekezés, valamint az emberi jogokra, demokratikus értékekre hivatkozó érveléssel védekező magyar külpolitika párizsi békekonferencián elért részsikerei, illetve az azokhoz döntő mértékben hozzájáruló amerikai, angol, ausztrál diplomáciai támogatása akadályozta meg. Paradox módon tehát a lakosságcsere-egyezmény keretében, a deportálások idején erőszakkal szülőföldjük elhagyására kényszerített szlovákiai magyarok jelentették a többiek, a csallóközi, mátyusföldi, palócföldi, bodrogi közti magyarság többsége számára az otthonmaradás egyik legfontosabb diplomáciai hivatkozási alapját.

A szlovákiai magyarság a teljes jogfosztottság kegyetlen éveiben közel járt a megsemmisüléshez. Szenc és Gúta, Újvár és Léva, Ipolyság és Rozsnyó, Nagykapos és Királyhelmece vidékének magyarságát a nyugati demokráciáknak a párizsi békekonferenciákon tanúsított elvi magatartása nélkül a kommunista hatalomátvételig hátralévő egy esztendőben alighanem megfelelték volna Clementisék, Husákék, Krnóék.

A Szlovákiából kiutasított és elmenekült demokrata magyarok tanácsának a párizsi békekonferencia elnökéhez intézett 1946. augusztus 19-i távirata így összegezte a felszámolásra ítélt közösség megmaradásának esélyeit és alternatíváit: „Tiltakozunk a szlovákiai magyarság kollektív felelősségre vonása ellen és ünnepélyesen elvetjük az erőszakos és embertelen módszerekkel kikényszerített népcseré elvét. A tartós béke érdekében felemeljük szavunkat a Nemzetek Szövetsége által garantált teljes kisebbségi jogvédelem és az Atlanti Charta szellemében biztosított emberi jogok mellett. Ellenkező esetben egyetlen igazságos megoldásnak a magyar területeknek a demokratikus Magyarországhoz való visszacsatolását tekintjük, mert a népességhez föld is tartozik.” A Kárpát-medencei magyar kisebbségi közösségek fennmaradása számára a Trianon óta eltelt hetvenhét esztendőben valójában csupán ez a két lehetőség maradt: jó lenne remélni, hogy a szomszéd nemzetek demokráciái mielőbb felismernék a harmadik reális alternatíva szükségességét: s lehetővé tennék, hogy szülőföldjükön a magyar közösségek sorsukat saját maguk igazgathassák, és a kulturális, helyi, regionális autonómiák rendszerével a magyar kisebbségek is teljes jogú közösségekké válhassanak.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Dagmar Cierna-Lantayová: *Podoby cesko-slovensko-madarského vzťahu 1938–1949. (Východiská, problémy a medzinárodné súvislosti)*. Veda, Bratislava 1992.
- Fülöp Mihály: *A befejezetlen béke. A Külügyminiszterek Tanácsa és a magyar békeszerződés* (1947). Hét-torony Könyvkiadó, Budapest 1991.
- Fülöp Mihály: A kisebbségi kódex. *Külpolitika* 1989. 2. (16. évf.) 102–145. old.
- Fülöp Mihály: A Sebestyén-misszió, *Világtörténet* 1988. 2. 79–112. old.
- Fülöp Mihály: A nagyhatalmak vitái Közép- és Délkelet-Európáról 1945 őszén. *Párttörténeti Közlemények*, 1988. 1. (34. évf.) 45–76. old.
- Dalibor M. Kmo: *A békéről tárgyaltunk Magyarországgal*, Budapest, 1992.
- Peéry Rezső: *Gondolatok a tehervagyonban, avagy Védőbeszéd a szlovákiai magyarok perében. Cikkek, esszék, tanulmányok, levelek 1945–1948*. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 1993.
- Romsics Ignác: *Amerikai béketervek a háború utáni Magyarországról. Az Egyesült Államok Külügyminisztériumának titkos iratai 1942–44*. Typovent – Gödöllő 1993.
- Vida István: *Az amerikai diplomácia és a csehszlovákiai magyar kisebbség (1945–1947)*. *Jelenkor* (28. évf.) 1985. 12. 1114–1125. old.

S. Benedek András

Az identitástudat útvesztői – kissé kárpátaljai szemmel

A csehszlovákiai magyar irodalom lexikona 1918–1995.

Pozsony, 1997. Madách–Posonium Kiadó, 379 p.

Három új keletű kézikönyvnek már a címe is jelzi a kisebbségi magyar irodalmak körüli identitászavarokat. Közülük a legmarkánsabb és legpuritánabb című a *Romániai magyar irodalmi lexikon*. A cím lehetőséget ad a gazdag erdélyi örökség, a sokban elkülönülő hagyomány számbavételére, de nem zárja ki, sőt feltételezi az egyetemes magyar irodalom erdélyi összefüggéseinek adatolását. A kárpátaljai kézikönyv, a *Magyar művelődési hagyományok kárpátaljai lexikona* eleve abból indul ki, hogy a terület jelen állapota nem vetíthető vissza a múltba, az egyetemes kultúra nem szeletelhető a mindenkori politikai arbiterek szándéka szerint. Azt sorakoztatja fel tehát, ami a helyi hagyományokból értékes, követendő, és lokálpatrióta büszkeséggel foglalkozik az egységes magyar irodalom helyi vetületével. A csehszlovákiai magyar irodalom lexikona bizonytalan a fenti két példa gyakorlatának követésében. Az azóta már Szlovákiává alakult politikai formáció önmagában is újsütetű fogalom, az ottani magyar kisebbség pedig végképp nem képez sem területi, sem történeti, sem néprajzi, vagy bármilyen egyéb szempontból meghatározható entitást. Maradt tehát az időközben néhány évig „talonban tartott” hét évtizedes geopolitikai elhatárolás, a kisebbségi lét kétségkívül tetten érhető specifikumaival.

A jelen lexikon ennek ellenére úttörő a maga nemében. Már előszava is jelzi a nehézségeket, az intézmények hiányát, a kiadói háttér ellehetetlenülését. Az 1980-tól folyó kultúrpolitikai csatározások ahhoz vezettek, hogy a kiadás előtti stádiumban egész sor szócikket újra kellett fogalmazni, míg végül anyarszági támogatással a mű napvilágot láthatott.

A hatszázezres szlovákiai magyar kisebbség számához és a hét évtizedhez képest a kötet 1200 szócikke gazdag anyagot sejtet. A lexikon alapvetően meg

is felel célkitűzéseinek. Az adatok tényszerűsége mellől – ott, ahol ez indokolt – utal az értékrendre is. Több esetben elemző szócikkeket iktat betűrendjébe. Miközben tartalmazza a társművészetek fontosabb adatait, az irodalomtudomány, nyelvtudomány és történelem pedig szinte ab ovo része a kézikönyvnek. Ezzel szemben nem tartalmaz alapvető esztétikai szócikkeket, hiszen azok bármilyen más kézikönyvben is megtalálhatók; néhány specifikusan e kisebbséghez (is) kötődő szakfogalom (pl. valóságirodalom), azért megtalálható benne.

A rövidítésjegyzék foglalja magában a feldolgozott források jegyzékét is; e kettő elkülönítése talán célszerű lett volna. A magyar–szlovák helynévszótár minden hasonló kézikönyv nélkülözhetetlen eleme, így szerepeltetése evidencia. A kisebbségi sors ismeretében pozitívumnak kell tekintenünk az irodalom írásbeliséggé bővítését bizonyos esetekben, így a helyi lapok tekintetében.

A lexikon ismerteti mindazok munkásságát, akik a két világháború közti időszakban hosszabb vagy rövidebb ideig itt tevékenykedtek, s azokat sem veszi szem elől, akik Szlovákiából indultak, de pályájuk ma az egységes magyar irodalom más kultúrközpontjaihoz kötődik.

Logikus ez, s az életművek, folyamatok nyomon kísérése lehetetlen is lenne e nélkül. Itt vetődik fel azonban a kisebbségi irodalmak és konkrétan e lexikon legkényesebb kérdése, éspedig az időbeli és területi elhatárolódás problematikája. Az előbbire kényszerű, egyáltalán nem organikus, de adott a válasz: 1918.

Súlyosabb és a lexikonban különösen pikáns probléma a területi elhatárolás kérdése. Ha túl is lépünk a Felvidék visszacsatolásának buktatóján, ottmarad Ruzsinszko kérdése. Az ottani magyar irodalom a csehszlovákiai magyar kultúra szerves része volt. Ugyan mit vesz át örökségként ebből a mai szlovákiai magyar irodalmi hagyománytudat? (Most ne foglalkozunk olyan csekélységekkel, hogy 11 akkori szlovákiai magyar község ma Ukrajna része!) A szócikkek szerzői, a szerkesztők nem egyformán látják és érzékelik ezt a kérdést.

A szemellenzősebb változat már-már hamisít. A *Magyar sajtó 1918–1995.* c. enciklopédikus jellegű szócikk jelzi, hogy a kárpátaljai lapokat nem szerepelteti a lexikon. Mégis önálló szócikk a *Jó Barátom*, a *Magyar Iskola* és az *Új Korszak*. Rosszabbul járt a *Magyar Írás*, amely kassai és tornalji irodalmi lapként szerepel. Ott van ugyan a felelős szerkesztő neve: Simon Menyhért, de azt már csak kevesen tudhatják (e szócikkből semmiképp), hogy Simon Menyhért munkácsi lapszerkesztő volt, a folyóirat első évfolyama Munkácson jelent meg, és mint munkácsi kezdeményezést üdvözölte Móricz Zsigmond. Ott szerepel a lexikonban az ugyancsak munkácsi Sáfáry László, a beregszászi Tamás Mihály szakmai pályája viszont csak 1934-ben kezdődik Kassán, pedig kis túlzással azt is mondhatnánk, hogy addigra mindent megírt, amit meg kellett ír-

nia – Beregszászban. (Félreértések elkerülése végett: a *Két part közt fut a víz* c. 1936-ban kiadott kisebbségi regénye is a húszas évek végének „terméke”.) R. Vozáry Aladár ellenben szép és emberi, „kárpátaljaiságán” fenn nem akadó szócikket kap. Ez azonban így esetleges; a szlovenszkói–ruszinszkói összefüggésekre a kézikönyvnek nincs koncepciója.

Mint ahogy a Budapest-centrikus magyar irodalomnak sincs igazán koncepciója a kisebbségi magyar irodalmakra vonatkozathatóan (csak terminológiailag: kisebbségi, nemzetiségi, romániai stb., határon túli stb.). Nem a szlovákiai kézikönyv hibás itt tehát, talán csak a kapcsolódások furcsa, görcsös kezelésében marasztalható el. De ez legyen legnagyobb bűne! Az évek-évtizedek során megfogyatkozott szerzői gárda csak dicséretet érdemel. Még akkor is, ha intézményi háttér nélkül a lehetetlenre vállalkozott. Vagy éppen azért.

Számunk szerzői

Pomogáts Béla irodalomtörténész, Budapest

Gábrity Molnár Irén társadalomkutató, Szabadka

Szarka László történész, Budapest

S. Benedek András művelődéstörténész, Budapest

KISEBBSÉGGKUTATÁS SZEMLÉ

A klisék rehabilitációja

Van der Berghe, Pierre L.: *Rehabilitating stereotypes.*
= *Ethnic and Racial Studies.* 20. vol. 1997. 12.no.

A *sztereotípiák*, melyet magyarul, egy másik idegen szóval talán a *klisékkel* azonosíthatunk, mintegy fél évszázadig „csúnya” szónak számított a tudományosságban. A klisék használatát vagy moralizálva, vagy pszichologizálva egyszerűen elutasítottuk. A klisék azonban, szerzőnk szerint, ha mélyen gyökerezett előítéleteket is fejeznek ki, a legtöbb ember számára leggyakrabban egyszerűen azt a szükségét tükrözik, hogy minimális információval és esetenként idő szűkében is a véletlenszerűnél valamivel jobb döntést hozzanak.

Gordon Allport nevezetes 1954-es művében, *Az előítélet*-ben (The Nature of Prejudice; magyarul megjelent 1977-ben), még azt mondja: „A kliséknek tehát, akár van igazság-magjuk, akár nincs; abban segítenek, hogy az emberek leegyszerűsítsék meghatározásaikat, hogy igazolják az ellenségeskedést; néha pedig csak kivetítései személyes konfliktusainknak.” Még ezelőtt, 1950-ben Adorno híres, *Az autoritárius személyiség* c. művében pszichoanalitikus frusztrációs-agressziós megközelítéssel vizsgálja a klisék használatát.

Szerzőnk józanabb – és tegyük hozzá – engedékenyebb, megértőbb módon jegyzi meg: szemlélhetjük ugyan kész örültekházaként a világot, ahogyan Erasmustól Kafaikáig sok zord társadalmelemző tette, de így az emberi viselkedés általános paradigmáit nem fogjuk fölfedezni. „A legtöbben önzőek vagyunk, sokan egészen elviselhetetlen mértékig, de azért nem vagyunk örültek mindannyian. Az önromboló viselkedés pedig problematikus és nem normatív.” Van der Berghe Allportot és Adornót a liberális kánon megalapítóinak tartja, amit ő ugyan nem utasít el *in toto*, azaz teljes egészében, de annak kizárólagosságra törekvő, tisztán szubjektivista magyarázatait nem tartja elegendőnek. Megszívlelendőnek látszik következő tanácsa: „A társadalomtudomány egyik központi feladata az, hogy elemezze az emberi viselkedés és a társadalmi szervezet objektív és szubjektív elemei közti kölcsönhatásokat. A társadalmi konstrukcionizmus tisztán szubjektivista verziója szolipszista nihilizmus-hoz vezet.” Szerzőnk Marxon nőtt fel, de józan önbírálattal és – belga létére –

angol humorral jegyzi meg: mielőtt meg akarjuk változtatni a világot, meg kell ismernünk, ahogyan Marx mondá régen. „Másképpen szólva, nem valami nehéz megváltoztatni a világot, de megjavítani ördögien az, s jórészt éppen azért, mert a forradalmároknak és a reformereknek oly gyatra képzeteik vannak arról, hogy mit is akarnak megváltoztatni.”

Szerzőnk leszögezi, hogy a klisék meglétének hangsúlyozására nem a raszszizmus vezet. Ebben a tekintetben: a fajelmélet elutasításában teljesen egyetért a liberális kánonnal. Azonban saját terminusával redukcionista névezett alternatív modelljében mint létezőt és működőt kell vizsgálnia a sztereotípiákat olyan tényezőkként, amikor „az önérdékű szereplő (tudatosan vagy öntudatlanul) igenis használja őket, hogy a szociális interakciók eredményességét növelje, illetve csökkentse veszteségeit“. Ugyanennek az alapmodellnek a használatát széles körben ismerjük a viselkedés-biológiából, közgazdaságból, szociológiából, evolúciós pszichológiából, bár a terminusok változatosak. A klisé az egyetlen, ami eléggé *széles körben* használt, s amiből a viselkedés *előrejelzése* egyértelműen adódik. Tehát bármennyire próbálkoztak a társadalomtudósok, hogy a faji kliséket rossz démonoknak kikiáltva ördögüzéssel eltávolítsák, foglalkoznunk kell velük. A sztereotípiák mind az előítéletek lélektanával, mind pedig a diszkrimináció gyakorlatával szoros összefonódásban léteznek, s különösen az előbbivel magyarázható megátalkodott és kitartó jelenlétük.

Az ember taxonómiai állat, ellenállhatatlan vágyat érez a dualista ellentétpárok felállítására: jó és rossz, mi és ők, fekete és fehér, nyers és főtt, mérges és ehető, növények és állatok, rokon és nem rokon, barát és ellenség. Az emberi nyelvek „mélyszerkezetében“ meglevő azonosságok jól demonstrálják ezt a beskatulyázó ösztönt.

Ugyanakkor gyakorlati bizonyítékok mutatják, hogy működik az „ésszerű választás“ (rational choice) modellje is: a legtöbb ember akkor diszkriminál, ha a diszkriminációból haszna származik, és felhagy vele, ha a diszkrimináció fáradtságos. *A klisék mindössze vezérfonalak egy statisztikailag működő diszkriminációhoz tökéletlen (vagy kevés) információ esetén.* Azaz, minél kevesebb információhoz tudunk jutni, vagy ha annak megszerzése fáradtságos, döntéseink annál inkább alapulnak kész kliséken.

A skatulyázgató ösztönhöz hasonlóan mélyen gyökerező emberi tulajdonság a nepotizmus, a rokonok előnyben részesítése, különbségtétel rokon és nem rokon, sőt a rokonsági fokok között. A viszonyosság elve, a társadalmiság másik alapvető mechanizmusa szintén állandó, nevezetesen olyan diszkriminációs ítéleteket követel, amelyeket korábbi interakciók tapasztalataiból vonunk le,

hogy így következtessünk egy újabb interakció várható kimenetelére. Faj és etnicitás, ahogy ezt szerzőnk már egy 1981-es írásában kimutatta, a rokonság kiterjesztése. Az etnocentrizmus és a rasszizmus, bármilyen tekervényes formában is: nepotizmusunk rádiuszának megnövelésével egyenlő.

Amikor leszámazás, életkor, osztály, faj, nemzetiség, nyelv, vallás vagy nemi jelleg szerint kategorizálunk embereket, két dolgon „kapjuk rajta magunkat“:

1. Egyszerűen a memóriánk gazdaságosabb működtetése érdekében könnyebb csoportokban gondolkoznunk, mint ugyanannyi egyénben. Képzeld csak el, mennyivel könnyebb megjegyezni öt négytagú család tagjait, mint egy húsz fős osztály diákjait külön-külön.

2. Takarékoskodunk az információ-ráfordítással az olyan, szemmel is könnyen látható jegyek kiválasztásával, amelyekből – sztereotípiák/klisék – használata révén reményünk szerint egyéb olyan tulajdonságokat is előrevetíthetünk, amelyek egy bekövetkező interakció eredményét befolyásolhatják.

Szerzőnk példaként a nemi kiválasztás és a rendőrségi „bűnözőtípusok“ kiválasztásának jellegzetességeit említi. Az egészséges, heteroszexuális férfi jól táplált, egészséges, nem terhes, fiatal, felnőtt nőt keres; hisz ezek a jegyek akkor is vonzóak számára, ha éppen nem akar gyereket nemzeni. A rendőrség pedig különös előszeretettel a Porschéban száguldozó fiatal, fekete férfiakra szokott figyelni. Még a biztosító társaságok is diszkriminálnak. Ha a nők köztudomásúan hét évvel tovább élnek, mint a férfiak, egy veszélyes foglalkozást űző, mondjuk berepülő pilótánál is jobb feltételeket kap, mint egy férfi banktisztviselő. Ha a nemből kiderül a várható életkor, miért ne használjuk ezt a kliséjét? Mert nem igazságos? Erre azt mondja a biztosító vállalat: az élet nem igazságos, az igazságosság pedig nem kifizetődő. Az igazi előítélet aranypróbája, hogy vajon akkor is működik-e, amikor semmi hasznunk nem származik belőle.

Szerzőnk ezután egy konkrét példán: a „kerüljük a fiatal feketéket“-szindrómán mutatja be, hogy bár a klisé a fiatal, fekete amerikai férfiak kétharmadát illetően igazságtalan diszkrimináció, hisz csoportjuk sohasem kerül összeütközésbe a törvénnyel, a szabály mégis egyszerűen hatékony, s még maguk a feketék is alkalmazkodnak hozzá, mint olyan eszközhöz, amely a lehető legkevésbé információ-ráfordítással alkalmas egy valóságos veszély elkerülésére.

A liberális kánon ezzel a faji-bűnözési asszociációval nagyon mostohán bánik. Vagy tagadja, vagy ironikus módon a potenciális áldozatokat vádolja feltételezett „rasszizmussal“. (Szerzőnk 1973-tól egészen 1995-ig bőven idéz erre holland, angol és amerikai szerzőket.)

Valójában szerzőnk következtetése szerint az *áldozat* faji hovatartozásából jobban lehet következtetni egy várható halálos ítéletre, mint az elkövetőéből. Ugyanakkor – és ezt dél-afrikai ellenpéldákkal is illusztrálja – a feketék egymás közti bűnözése kevésbé büntetendő, *bocsánatos* bűnként kezelődik az Egyesült Államokban. Érdekesen mutatja ki, hogy a feketék bebörtönzési aránya nem csökken ott, ahol feketék a rendőrség vagy a bíróság alkalmazottai, valamint azt is, hogy a déli államokban, ahol a közhiedelem szerint erősebb a rasszizmus, mint északon, viszonylag mégsem nagyobb a fekete bebörtönzöttek aránya.

Faji előítéletek *helyett* a bűnesetekben az osztályokhoz való tartozást, azaz a társadalmi státust kellene figyelembe venni. Azonban dühösen jegyzi meg, hogy amennyire mániákusan tartják számon Amerikában a faji és nemzetiségi hovatartozást, a statisztikák és felmérések annyira ítóznak a társadalmi státus vizsgálatától. A társadalmi státusról természetesen sokkal nehezebb információt szerezni, mint a faji hovatartozásról, ám a feketék egymás közt erről sokkal könnyebben tájékozódhatnak, hisz saját közösségüket a fehérekénél sokkal jobban ismerik.

Cikke végén, elméleti megfontolásait és a fiatal feketéktől való tartózkodás konkrét esetét elemző megfigyeléseit összegezve, a klisékről és sztereotípiákról van der Berghe a következő summázatot adja:

1. A klisé tárgyának valamely igazságmagva kell, hogy legyen – sejtése szerint a pusztán véletlenül fölül legalább az adott csoportokat és eseteket illetően tíz százalék fölötti korrelációval. Ez alatt nem képződik asszociáció. Egy kialakult klisé azután öngerjesztő lesz, ám a tényeknek teljesen ellentmondó klisék rövid életűek, vagy maguktól elenyésznek.

2. A diszkrimináció csak kevés és könnyen azonosítható információ-ráfördítással vihető végbe, mint pl. életkor, nem, bőrszín stb. Igen nehéz lenne diszkriminálni csoportokat – mondjuk – a színvakság vagy örökletes vérszegénység alapján.

3. Klisék csak nagy tömegben működnek, amikor a diszkrimináció alanyát személyesen nincs módunk alaposan megismerni (ez persze a 2.-ból is adódik: a személyes ismeretség nagy információgyűjtési ráfordítást jelent). Mélyebb személyes ismeretség után ritkán alkalmazzuk megrögződött előítéleteinket. (Szerző gondolatmenetét folytatva: egy jó ismerős kissé már rokon.)

4. A klisék és a diszkriminációk a tömeges, nagyvárosi, személytelen környezetben működnek leginkább, ahol is sok az egyszeri, meg nem ismétlődő szituáció, melybe ismeretlenekkel kerülünk. Egy mexikói falusi asszony pontosan tudja, hogy falujában ki fogja esetleg megerőszkolni, míg a nagyvárosi metróban egy titkár nő minden fiatal férfiban támadót sejt.

5. A kulturálisan és etnikailag sokszínű társadalmakban, különösen ahol a lakhely szerinti elkülönülés a társadalmi szegregációt még fokozza, mint az USA-ban vagy 1994 előtt Dél-Afrikában, a klisék és sztereotípiák bő táptalajra találnak.

Tokai András

A vesztfáliai szuverenitás-eszme sérelmei

Krasner, Stephen D.: Compromising Westphalia.
= *International Security*, 20. vol. 1995. 3. no. 115–151 p.

A harmincéves háborút 1648-ban lezáró vesztfáliai béke az államok szuverenitásának elvén alapul. Szuverén az az állam, amely saját földrajzi határain belül kizárólagos autonómiát élvez. Egyszerű, vonzó és elegáns formula, ami szinte analitikus előfeltételezése egy olyan újrealista és neoliberális institucionalizmusnak, mely szerint az egyes államokat autonóm, egységes és raciónális szereplőknek kellene tekinteni. Megszületése óta gyakorlati tényként így kezeli a nemzetközi politikai elmélet, és azok is a vesztfáliai modellre hivatkoznak, akik újabban az államok szuverenitásának kopásáról értekeznek.

Krasner, a Stanford University Nemzetközi Kapcsolatok Tanszékének meghívott professzora hosszú, elemző cikkében azt bizonyítja be, hogy a vesztfáliai modell sosem volt alkalmazható az olyan, gyakran előfordult entitások leírására, melyeket államoknak neveztek. Sőt a vesztfáliai elvek folyamatos megszegése mindig is jellemző volt a nemzetközi környezetre, hisz ennek megakadályozására nem volt megfelelő eszköz. A vesztfáliai békében föltételezett államoknak sohasem volt aranykora, az uralkodók folyamatosan arra kényszerültek, hogy más elveket fogadjanak el: az emberi vagy kisebbségi jogokat, a demokráciát, a kommunizmust vagy a pénzügyi rendszereket.

A szerző négy alapvető módját sorolja fel a vesztfáliai modell megsértésének, úm. a nemzetközi egyezményeket, államközi szerződéseket, a különböző nyomásyakorlást és ráerőszakolást gazdasági szankciók útján. Minden esetben az szükséges, hogy a szuverenitás megsértésében részt vevő államok egyike jóval tehetősebb legyen, mint a többi vagy a másik ún. szerződő fél. Nemzetközi egyezményeknél (pl. az emberi jogi konvenció esetében) az országok olyan megállapodást kötnek, amelytől valami hasznot várnak, holott viselkedésük nem azonos a többiekével. A szerződések keretében a felek abban egyeznek meg, hogy megszegik a vesztfáliai szabályokat (azaz az egyik fölad-

ja szuverenitását), de csak akkor, ha cserébe a szóban forgó „egyik“ valamit, például külföldi kölcsönt kap. A nyomásgyakorlás (ahogy szerzőnk anglo-lat-inul nevezi: coercion) esetén az erősebb államok a gyöngébbeket hihető fenyegetésekkel készítetik a számukra kedvezőtlen viselkedésre. A ráerőszakolás (imposition) esetén a célba vett ország olyan gyenge, hogy nincs más választása, mint alkalmazkodni az erősebb elvárásaihoz.

1648 óta minden békeszerződés valamilyen módon a vesztfáliai modell kompromittálása volt. Hiszen nem volt és nincs olyan nemzetközi hatalmi szervezet, amely ezt meg tudta volna, illetve meg tudná akadályozni. Továbbá, ahogy szerzőnk cikkének következő fejezetében kifejti, magáról a szuverenitásról is legalább háromféle alapvetően eltérő felfogás van életben.

1. Az összehasonlító politikatudomány művelői szerint a szuverenitás a belső gazdasági folyamatok szabályozására és az ország rendjének fenntartására való képesség mértékétől függ.

2. Mások, akik a liberális kölcsönös függőség szempontjából a határok erején mérik a szuverenitás mértékét, azt mondják (pl. Richard Cooper: *The Economics of Interdependence; Economic Policy in the Atlantic Community*. New York: McGraw-Hill, 1968), hogy aki nem képes szabályozni a javak, személyek és eszmék áramlását területi határain keresztül, az nem eléggé szuverén.

3. A szuverenitást úgy is fel lehet fogni, mint egy állam jogát arra, hogy önállóan kössön nemzetközi szerződéseket. Ezt a nemzetközi jog tudósai hangsúlyozzák. Hisz csak szuverén államok léphetnek más szuverén államokkal ilyen jogviszonyba.

4. Végül ott él a köztudatban a vesztfáliai modell is: autonóm állam megszábtott területen. Egy ilyen vesztfáliai típusú szuverén állam különbözik a birodalmi szisztémától, melyben egy hatalmi központ van, egyszersmind más, mint a törzsi rendszer, mert ott egy központi hatalom egyének csoportja fölött gyakorol uralmat, függetlenül az egyének lakóhelyétől. Különbözik az európai feudalizmustól is, ahol a római katolikus egyház ugyancsak a határoktól függetlenül formált jogot a hatalomra. Továbbá más, mint az Európai Unió, amely egy olyan sajátos hatalmi struktúra, ahol különböző ügkörök fölötti rendelkezési jog nincsen a határokkal földrajzilag egybeesően kiszabva.

Ezután a vesztfáliai modell kompromittálódásának eseteit vizsgálja a szerző. Érdekes példái a nemzetközi egyezményekre, különösen az emberjogi és női egyenjogúságot érintő konvenciókra vonatkoznak. Majd részletesebben is kitér az államkölcsönök és az IMF ügyeire az államközi szerződések eseteiben. Az enyhébb vagy erősebb szankciók bemutatása (az I. világháború utáni brit

blokád a Szovjetunió ellen) következik ezután. A gazdasági szankciókon kívül a katonai, sőt a teljes politikai beavatkozások esetei is sorra kerülnek a hidegháború időszakából. Külön hosszabb fejezetben taglalja Krasner azt, hogy a békeszerződések sorozatosan miként csorbítják a (vesztes) államok szuverenitását.

Az *egyezmények* szuverenitást sértő foka igen eltérő. Az Emberi Jogok Egyetemes Deklarációja például nem rendelkezik igazi egyezményi státussal, nincs ui. olyan ellenőrző rendszere, amely beavatkozást engedne az egyes államok belügyeibe. Nem csoda tehát, hogy mintegy 120 állam írta alá. Emberjogi ügyekben például nem is lehet a Hágai Nemzetközi Bírósághoz fordulni. Az Európai Emberjogi Egyezmény, melyet 1953-ban írtak alá, majd annak csatolt jegyzőkönyvei a vesztfáliai elvek sérelmének messzemenő példái. Az egyezmény alapján felállított Európai Emberjogi Bizottság olyan határozatokat hozhat a beérkező panaszok alapján, melyek kötelezőek az egyes tagországok törvényhozására. E bizottság határozatai alapján változtatták meg a belga és német letartóztatási szabályokat, az idegenjogi törvényt Svájcban és a bírósági eljárást Svédországban.

Az államközi *szerződések* közül különösen az államkölcsonökkel kapcsolatos szerződések feltételei sértik a szuverenitást. A kölcsönért folyamodók gyakran nemcsak egyszerűen arra kötelezik magukat, hogy adósságaikat visszafizetik, hanem ennek biztosítására átengedik a jogot bizonyos bevételeik beszedésére, hozzájárulnak belső intézményrendszerük felügyeletéhez vagy megváltoztatásához. Görögország például, mikor 1832-ben elsőként vált ki az Oszmán Birodalomból, hat millió frankos kölcsönt kapott Nagy-Britanniától, Franciaországtól és Oroszországtól, egy olyan egyezmény aláírása fejében, miszerint „a görög kincstár tényleges bevételeit elsősorban az említett kamatok és tőke visszafizetésére kell fordítani stb...”. 1838-ban a görög pénzügy élére francia hivatalnokot neveztek ki. Amikor egy újabb háború után – 1897-ben – összeomlott a görög fizetőképesség, új kölcsönt csak úgy kaphattak, hogy az említett országok ellenőrző bizottságának kezelésére bízták a só, petróleum, dohány, valamint a pireuszi vámilletékeket. Bulgárián, Szerbián és Argentínán kívül hamarosan maga az Oszmán Birodalom is erre a sorsra jutott, s 1912-ben a török jövedékek beszedésére az európai részvényesek bizottsága már nyolcezer alkalmazottat állított munkába.

A feltételeket természetesen az szabja meg, akinek pénze van. Amikor Bretton Woods-ban a II. világháború után megalakult az IMF, a résztvevők először nem akartak a kölcsönző országok számára belső feltételeket szabni. Amerika, ahol a pénz volt, azonban ragaszkodott a feltételek szabásához. Ezek

1969-ben formálisan bekerültek az IMF alapokmányába, 1970-től pedig megindultak a Világbank szerkezetátalakítási projektjei. Az EBRD, az Európai Újjáépítési és Fejlesztési Bank pedig már odáig ment, hogy egyezményei bevezetőjében előírja, hogy a szerződő fél „elfogadja a többpártrendszeren alapuló demokrácia alapelveit, a törvényességet, tiszteletben tartja az emberi jogokat és a piacgazdaság szabályait”. A nemzetközi pénzügyi szervezetek nemcsak a pénzüket akarják visszakapni, politikai változásokat is követelnek, s így beavatkoznak a kölcsönt felvevők autonómiájába.

Az Európai Unió, más tekintetben pedig az EEZ (Exclusive Economic Zone) a 12 mérföldre benyúló parti vizektől 200 mérföldig tartó kizárólagos halászati és bányászati jog révén teljesen új értelmezést ad az autonómia és területiség viszonyának. Az Európai Unión belül szerzőnk a vesztfáliai szuverenitásnak, egy olyan erózióját vázolja fel, amelynek jegyében a külkereskedelmet és a pénzügyi politikát uniós szinten irányítanák. E tekintetben tehát teljesen megszűnne az egyes szuverén államok autonómiája, a környezetvédelmi kérdések a régiókban, tehát több államot közösen érintve dőlnének el. Belső, valóban autonóm ügy csak a szociálpolitika maradna. A nemzeti törvényhozók ugyan formálisan fenntartják a jogot arra, hogy e szerződéseket felmondják, gyakorlatban azonban ennek nagy ára volna mind gazdaságilag, mind társadalmilag.

A huszadik században, mint Hofbauer, Schott és Elliot az *Economic Sanctions Reconsidered* című 1990. évi második kiadásában megjelent művekben megszámolták, a gazdasági szankcióknak 106 specifikus esete volt. Nagy-Britannia ezáltal a bolsevik rezsimet akarta a Szovjetunióban megszüntetni az I. világháború után, a II. világháború után pedig az USA Peront akarta lehetetlenné tenni Argentínában. 1962 és 1994 között közös nemzetközi szankciók voltak életben az apartheid megszüntetésére Dél-Afrika ellen, 1981–82-ben Törökországot szankcionálta az EU a demokrácia visszaállítása érdekében. 1970 és 1990 között az USA egy tucat ország ellen vezetett be szankciókat emberjogi sérelmek miatt.

Szerzőnk külön fejezetet szentel a békeszerződéseknek. Maga a vesztfáliai béke valójában két külön szerződés, melyet Münsterben, illetve Osnabrückben írtak alá a kicsi szuverén német államok közötti, illetve az egész Szent Római Birodalom vallási gyakorlatát rögzítve. Szónoki módon e szerződések megerősítik ugyan az ún. augsburgi elvet, amelyet mi „*cuius regio eius religio*” néven ismerünk, a béke tényleges előírásai azonban korlátozták az uralkodók e jogát a vallási tolerancia különböző formáival. A luteránus államokban élő katolikusoknak, és viszont, jogukban állt vallásukat otthonaikban gyakorolni. Öt

vegyes, katolikus és luteránus lakosságú városban lehetővé vált a vallásgyakorlás mindkét csoport számára. Az osnabrücker szerződés még azt is előírta, hogy a birodalmi gyűlésbe egyenlő arányban kell luteránus és katolikus képviselőket küldeni. Vallási viták esetén a birodalmi gyűlés döntött, ahol konszenzusra kellett jutni. A későbbi nagyhatalmi világrend előképeként a vesztfáliai békét Franciaország és Svédország garantálta.

Az utrechti béke 1713-ban XIV. Lajos francia király terjeszkedési kísérleteinek vetett véget, és olyan nemzetközi szerződés volt, amely mind területi, mind szuverenitást illető kérdésekben rendelkezett. Franciaország annak fejében, hogy a Bourbon-családból V. Fülöp spanyol király lehet, beleegyezett, hogy Spanyolország és Franciaország sosem egyesül egyetlen uralkodó alatt. Az angolok vezette szövetség, melyben Hollandia, Svédország, az osztrák Habsburgok, a Római Birodalom, Savoya és sok német hercegség vett részt, elérte, hogy XIV. Lajos Franciaországán belül, valamint Spanyolországban a számukra kedvező politikai berendezkedés jöjjön létre.

Ugyancsak a tagországok belső rendjét szabályozta a napóleoni háborúk után létrejött 1820-as Szentszövetség. A toppai konferencia szövegéből szerzőnk a következőket tartja érdemesnek idézni:

„Azon államok, melyekben forradalom útján kormányváltás következik be, melynek eredményei más államokat veszélyeztetnek, *ipso facto* kizáratnak az Európai Szövetségből egészen addig, míg helyzetük úgy nem változik, hogy garantálja a törvényes rendet és stabilitást. Ha olyan változások következnek be, melyek más államokat közvetlenül fenyegetnek, a felek kötelezik magukat, hogy békés eszközökkel vagy szükség esetén fegyveres úton visszavezessék a bűnös államot a Nagy Szövetség kebelébe”. Látszik, hogy a szerződés nyomással, sőt fegyveres szankciókkal fenyeget.

Az I. világháború utáni békeszerződések az újonnan keletkező gyenge országokra a demokrácia nevében olyan kisebbségi jogi feltételeket oktrojálnak, amelyeknek végrehajtását egyrészt ezekben az új államokban soha nem ellenőrizték, másrészt amelyeket a győztes hatalmak saját területükön soha meg sem ígértek. Nem volt olyan nemzetközi szerződés, amely a brit kormánynak az írekkel kapcsolatos bánásmódját vagy az USA-ban a feketékkel és ázsiaiakkal kapcsolatos szabályokat előírta volna.

A II. világháború végén nem került sor általános békeszerződés kötésére. Ehelyett az USA és a Szovjetunió szerződött egymással, illetve erőszakolt ki saját befolyási övezeteiben olyan politikai rezsimeket, melyek tetszésüknek megfeleltek. Csupán 1975-ben írták alá a nagyhatalmak a Helsinki Záróokmányt, melyben a Szovjetunió névlegesen elfogadott bizonyos emberi jogi

alapelveket, a nyugati hatalmak pedig elismerték a meglévő európai határokat. Szerzőnk szerint Helsinki két legfontosabb megállapodása a VI. csomag, amely a be nem avatkozás, valamint a VII., amely a gondolat- és vallásszabadság elvét rögzíti.

A felsorolt békeszerződések mindig valamilyen sürgető szükség alapján avatkoztak be az érintett országok szuverenitásába, és így vagy úgy sorra sértették a vesztfáliai elveket. Utrechtben és Helsinkiben az államfők olyan szerződést kötöttek, amely azonnal vagy potenciálisan a részt vevő államok belső autonómiáját sértette. A Szentszövetség és Versailles esetében a legerősebb államok belpolitikai ügyekben, sőt egyes esetekben alkotmányos kérdésekben erőszakolták rá akarataikat meglévő vagy születendő államokra. Hol a vallási béke, hol a hatalmi egyensúly, hol a nemzetközi béke, hol a stabilitás igénye hívta elő és igazolta a vesztfáliai elvek megsértését.

Végezetül szerzőnk azt elemzi, hogy gyengesége és folyamatos sérelmei ellenére miért olyan maradandó mégis a szuverenitás, autonómia és területiség Münsterben és Osnabrückben kidolgozott elve. Azért, adja meg a választ, mert akár empirikus szabályosságként, akár analitikus feltételezésként tekintjük, a vesztfáliai modell hasznosan alkalmazható mint hivatkozási alap vagy közmegegyezés.

A gyakorlatban az erősebbek persze mindig könnyebben őrzik meg területi integritásukat vagy autonómiájukat, mint a gyengébbek. Az USA, majdnem születése óta erős hatalomként, szigorúan megfelel a vesztfáliai modellnek. Akik azonban a legbuzgóbban hivatkoznak a vesztfáliai modellre, azok mindig a sérülékenyebb kisállamok. Igaz, hogy a modell univerzális betartását soha semmi sem garantálta, és a nagyhatalmakat sem akadályozta meg abban, hogy elveit megszegjék, de máig közös hivatkozás is alapul szolgált, melyet a különböző államok – saját érdekeikhez, értékeikhez és erejükhöz mérten – tiszteletben tartanak.

Összefoglalójában így zárja a cikket Krasner professzor: „A napjainkban általánosan nevezett entitások lehetőségeiket illetően rendkívüli módon különböznek egymástól. Ha valamit szuverén államnak nevezünk, még nem biztos, hogy képes megvédeni autonómiáját. A vesztfáliai elvek sérelme elkerülhetetlen ugyan, de hasznos is lehet. Ha nyíltan elfogadjuk, hogy az egyes államok tehetségétől vagy viselkedésétől függően változhat az elvek megítélése, az nemcsak a párbeszédet közelíti a tapasztalati realitásokhoz, hanem könnyíti új intézményes formák szellemesebb – bár a vesztfáliai modellt sértő – létrehozását is, ezek pedig hozzásegíthetnek egy stabilabb és békésebb nemzetközi rend kialakulásához.”

Tokai András

Nemzetközi migráció és a fejlődés – új paradigmák

Guengant, Jean-Pierre: Migrations internationales et développement: Les nouveaux paradigmes. = Revue Européenne des Migrations Internationales, 12. vol. 1996. 2. no. 107–121. p.

120–130 millióra becsülhető ma Földünkön a bevándorlók és a menekültek száma. Valójában mindenütt „probléma”-t jelentenek, és fölvetik a külföldiek, illetve a határok ellenőrzésének kérdését. Nemzetközi jogi eljárások keringenek a fogadó és az elbocsátó országok között.

A kérdéssel foglalkozók nagy része úgy véli, hogy egyedül a gazdasági fejlődés vethetne véget záros határidőn belül a nemzetközi népvándorlásnak. Reálisan nézve azonban nem megállítani, hanem csak szabályozni lehetne a folyamatot. Ehhez azonban sokkal több tudományos kutatásra van szükség.

A népességmozgás egyformán „probléma” Északon és Délen, s az ún. világméretű jelenségek sorába tartozik, s mint ilyen az utóbbi 20–30 év folyamán igencsak fölerősödött. Az afrikai Szahel-övezetből 3 millióan vándoroltak el a 70-es évek elején, mára számuk 15 millióra emelkedett. Különös, hogy a vándorlás fő iránya általában a Dél és nem az Észak.

A népesség elvándorlása azonban nem mai keletű jelenség (pl. a XIX. század közepétől a 30-as évek világválságáig mintegy 100 milliónyian hagyták el eredeti lakóhelyüket). A mai migráció szempontjából három aspektust érdemes figyelembe venni:

A határellenőrzések szigorúsága, no meg az idegengyűlölet fokozódása miatt a lakóhelyüket elhagyók ma szinte a földkerekség bármely „zicceresnek” vélt pontját választhatják célországnak, illetve bárhonnan fölkerekedhetnek máshová.

A kommunikációs forradalom következtében a tér és az idő „összezsugorodott”, s ezzel összefüggésben az elmúlt 20–30 évben a be-, ill. kivándorlás sokkal rugalmasabb jellegű lett. A fogadó országok igényeihez alkalmazkodva általában vagy a szakképzettek, vagy a segédmunkások tömegei vándorolnak el rövidebb–hosszabb időre otthonukból, hogy később többször is megismételjék ezt, ha szükséges. A rugalmas el-, ill. hazavándorlás egyébként kontinensek között is gyakori jelenség (vö. nyugat-afrikaiak, és délkelet-ázsiaiak példájával).

A bevándorlókat ma sokkal nehezebb ellenőrizni, mint korábban. Maga az elhatározás a bevándorló részéről is többlépcsős: az otthon maradt család, az eredeti környezet, sok esetben a tranzit országok valamelyike eltérítheti eredeti szándékától az útrakelőt. Ezáltal jócskán megnehezedik a hatóságok ellenőrző munkája.

Lehetséges-e, hogy a migráció új jellemzői a javak és a tőke felgyorsult áramlása, illetve a minden országban rugalmasan kezelt munkaerő-gazdálkodás következtében alakultak ki? Vagy csak a munkahelyek labilitását, a termékszerkezet gyors átalakulását, vagyis egyfajta „nemzetközi rendetlenséget” tükröznek?

Ha erről van szó, úgy az ellenőrzés felesleges. Ha azonban a fogadó országban elviselhetetlen feszültséget okoznak, illetve ha a kibocsátó országot a legdinamikusabb, leginkább tanult rétegeitől fosztják meg ily módon, akkor az ellenőrzésnek bizony helyet kell adni.

A munkahelyteremtés a Dél legtöbb országában szükségtelen lesz az elkövetkező 20–30 évben, ha a demográfiai görbe hullámvölgyeit vesszük figyelembe. Egy-egy országon belüli elvándorlásokra is sok példát látni. Ezek a faluból városba áramlás modelljével ragadhatók meg.

Valószínűleg a nemzetközi népességmozgás is egy nemzetek feletti urbanizációs problémának fogható fel, hiszen a kivándorlók általában valamely fejletlen vidéki zónából egyenesen a fogadó ország fővárosába tartanak. Az emigráció ez esetben a nemzeti fejlődés alternatívjaként jelenik meg.

A migráció és a menekültügy komplex jelenség. Ez utóbbi mindig a konkrét politikai helyzettel függ össze.

A gazdasági motivációjú migrációnak nem elhanyagolható következményei vannak a nemzetközi valutamozgásban is. Sok esetben az emigránsok által hazaküldött kereset jelenti a legnagyobb segítséget a fejlődésben lévő ország, illetve az otthon maradt család számára.

Az emigránsok beruházásokkal, a mezőgazdaság, a kézművesség vagy a kereskedelem terén eszközölt otthoni tőkebefektetéssel is segíthetik eredeti hazájukat.

A fentiekből is látni való, hogy nehéz koherens következtetésre jutni a nemzetközi migráció előnyeit és hátrányait illetően.

A 70-es években kialakult új gazdasági-politikai helyzet új paradigmákhoz vezetett:

Ellenőrzés minden fokon: a zéró immigrációtól az illegális munkavállalóknak nyújtandó amnesztiáig. Nyilvánvaló, hogy a vele kapcsolatos formák csak rövid távú, eseti megoldást jelentenek.

A tartós megoldást a nemzetközi migráció csökkentésére egyedül a fejlődés adhatja: ehhez nyújtanak segítséget a két-, ill. többoldalú egyezmények a munkahelyteremtésre vonatkozóan. Ide tartozik a külföldi beruházások ösztönzése, a vállalkozások delokalizációja, nemzetközi szintű cserelehetőségek biztosítása, illetve szabad cserezónák – mint pl. MAGREB–Európai Közösségek – mű-

ködtetése. Távlatokban ezek a körülmények/lehetőségek a jövedelmek kiegyenlítődséhez vezetnek. Esetleg néhány évtized vagy még hosszabb idő elteltével.

A menekültekkel kapcsolatban az az álláspont, hogy az államhatárok belső védelmének megerősítésére (a távozni kívánók hátrányára), illetve a konfliktusok megelőzésére kell erőfeszítéseket tenni (ez utóbbi azon államok felelősségének megállapítását jelenti, ahonnan menekülnek egy másik, esetleg ugyanolyan szegény országba).

Magától értetődik, hogy a fejlődés különféle lehetőségeit biztosító megoldások helyett a befogadó országok elsősorban az ellenőrzés különböző formáit kívánják érvényesíteni.

Tény viszont, hogy míg Nyugat-Európa időről időre amnesztiát ad, az Egyesült Államok, Kanada és Ausztrália megerősítette a menekültellenőrzést. Az említett országok nem jutottak következetes álláspontra a vendégmunka szükségességének a kérdésében sem. Hivatalos adatok szerint évente 1 milliónyian érkeznek Észak-Amerikába, 500 ezren az Európai Közösségek országaiba. A becslések azonban 3,5 millió, ill. 2,7 millió immigránst feltételeznek az iménti térségekben. Japánba – ahol a határok „zártak” – több százezer illegális munkavállaló jut be évente. A déli félteke nagy befogadó államai (Nigéria, Argentína) általában szemet hunynak az illegális munkavállalás ténye fölött, de igyekeznek bizonytalanná tenni a „turistaként” érkező külföldiek életét, s egy idő elteltével kiutasítják őket.

A nemzetközi migrációt érintő szerződések igen sokfélék: hatályukat illetően meghatározatlan időtől néhány évig terjedhetnek, és sokféle jogot biztosíthatnak a bevándorlónak (pl. családlátogatás, jövedelem-transzfer stb.). Hangsúlyozni kell azonban, hogy a munka- és életkörülmények a valóságban igen csak különbözni szoktak a szerződésben foglaltaktól.

A népesség tömeges elvándorlásának szabályozásával, befogadásának, hazatérésének gondjaival nemzetközi intézmények is foglalkoznak, így az ENSZ szakintézményei, különösen a Nemzetközi Munkaügyi Iroda és a Menekültügyi Főbizottság. Több érintett országban „kivándorlási minisztérium” s más, hasonló elnevezésű szervezet alakult annak jeleként, hogy keresik az emigráció szabályozásának, csökkentésének módjait.

Kakasy Judit

Románia történelmének új fejezetéhez érkezett

Lhomel, Edith: Roumanie: tourner la page. = *La Nouvelle Alternative*, 1996, 44. no. 3–6. p.; Chomette, Guy-Pierre: Entre euphorie et déception. = uott, 7. p.; Gillet, Olivier: L'Église orthodoxe en Roumanie post-communiste: instrumentalisation politique du religieux. = uott, 8–9. p. Perseil, Sonny: Le parti politique roumain. = uott, 10–16. p.; Chomette, Guy-Pierre: La jeunesse roumaine face à ses attentes. = uott, 17–18. p.; Mihali, Ciprian: Du style et du ressentiment dans la vie quotidienne. = uott, 19–23. p.; Berindei, Mihnea: Résultat des élections locales roumaines de juin 1996. = uott, 24–26. p.

A Romániában 1996. november 3–16. között zajlott törvényhozói és elnök-választás hatalmas változásokat eredményezett a román politikai élet színpadán. Vajon milyen reményekre jogosítanak föl a szavazás eredményei? Fölmerül a kérdés: miért csak most, miért nem korábban lett meggyőző erejűvé Emil Constantinescu személye? Tény, hogy 1989-ben szervezett ellenzék még nem létezett, s az ezt követő években a számtalan alulról jövő kezdeményezés sem volt képes egységes véleményre jutni.

Az 1990 óta végbement gazdasági változások elvitathatatlanok, azonban az ideológiaiilag „nem ellenséges”, a korábbi időszakból megmaradt nomenklatúra technikailag már képtelennek bizonyult kellő eltökéltséggel végbevinni a piacgazdaságba történő átmenetet. Ezért 1996 novemberében az ismeretlentől való félelmen végül győzedelmeskedett az emberek azon vágya, hogy végre „ne ugyanazokat lássák a megszokott helyeken”. A „hatalom elhasznátsága” – Ion Iliescu szavaival – egyébként már hónapokkal a választásokat megelőzően, a közigazgatás csődjében is megmutatkozott. Az ellenzéki győzelmet pedig már a júniusi helyi választásokhoz fűződően erőteljesen sugallta a média.

A Demokratikus Konvenció választási győzelmének több haszna is van: 1. Az állampolgárok tömegeit lelkesíti az új, megváltást ígérő hangnem. 2. Iliescu távozásával a Nyugathoz, az Európai Unióhoz csatlakozás folyamata jelentősen felgyorsult. 3. Az RMDSZ részvétele a kormányban, jóllehet éberségre int egyeseket, szimbólum értékű: a nemzeti megbékélést jelképezi.

Hat héttel a választások után annyi határozottan látszik, hogy a tegnapi és mai szövetségeseknek törekedniük kell a kormányzati kohézió fenntartására. Ugyanígy az új hatalomnak a város és a vidék, valamint a generációk között lappangó ellentétek megfékezésére is ügyelnie kell. A hivatalba lépő (volt) ellenzéknek meg kell újítania sorait. A Nemzeti Paraszt Párthoz legközelebb álló ortodox egyházzal pedig apránként el kell fogadtatni az Európához csatlakozás, a gazdasági és politikai nyitás szükségességét. (Edith Lhomel)

A városoktól távol eső településeken lakók mintegy 70 %-a az exkommunistákra szavazott. Tudathasadásos módon éppen az ő helyzetük romlott az el-

múlt hét év alatt, s mindazok, akiké kicsit javult, Emil Constantinescu adták voksukat. (Bukarestre ugyanígy igaz e képlet: a lakosok döntő többsége nehezen él, de életszínvonala nem zuhant olyan meredeken, mint a vidéki honfitársaiké, így a főváros zömmel a változásra szavazott.)

Generációs véleménykülönbségek is megmutatkoztak a szavazások során: az idősebbek inkább Iliescut favorizálták vidéken éppúgy, mint a városokban.

A diplomás értelmiségiek általában a változást igenelték, míg az ún. alkalmazotti réteg (munkások, parasztok, bányászok) inkább konzervatív álláspont-ra helyezkedett e téren. (Guy-Pierre Chomette)

Mint a volt kommunista országokban általában, így Romániában is egy sor kérdést vetett fel az ortodox egyház, az ébredező nemzeti öntudat és az állam közötti kapcsolat. A diktatúra elmúltával a román autokefál egyházon belül megoszlik a vélemény a társadalmi-szociális kérdésekben. A keresztény megújulást azonban egyhangúlag a demokratikus államrend folyamányának tekintik.

Mivel az ortodoxia nem tartja különválaszthatónak a civilt a lelkitől, a szentet a profántól, államegyházi státus betöltésére készül, bár erre az 1923-as Alkotmány adott utójára lehetőséget.

Ebben a maga meghatározta minőségben ismét politikai hatalmat képviselne a román ortodox egyház, táptalajt adva a különböző ultranacionalista és konzervatív irányzatoknak. Bizonyos értelemben a nemzeti örökség csapdája leselkedik rá a Szocialista Munkapárt, a Nagy Románia Pártja, a Román Egyesülpárt és más nacionalista pártok részéről.

Egyébként a jelenlegi egyház valamiféle determinisztikus összefüggést lát az ortodoxia és a románság között, s ezért ellenáll minden, a 90-es években külföldről behatolni próbáló evangéliumi keresztény, de nem ortodox szellemi áramlatnak.

Az „újraintegrálás” hevéletében a bukaresti patriarchátushoz csatolták 1992 decemberében Moldávia egészét, s hasonló tervek születtek Besszarábiával kapcsolatban is.

Az erdélyi unitusokat az osztrák–magyar behatás káros örökségként, az ortodoxia fellazítóiként bélyegzik meg.

Az 1989-ben újra jogi státust kapott görög katolikus egyházat egyszerűen csak „katolikus”-nak titulálják.

A nacionalista ortodoxia az Európai Közösségekhez csatlakozni nem kívánó politikát támogatja azzal az indokkal, hogy a Közösségek nem ismerik el az etnikai sajátosságokat, és mindenkit a Vatikán centralizáló, „imperialista” dominanciája alá kényszerítenek.

Annyi bizonyosan látszik, hogy ha a Demokratikus Konvenció 1996. novemberi győzelmével a demokrácia valóságosan előretör, és a nacionalisták visszaszorulnak, az ortodox egyházi hierarchia válságba kerül. (Olivier Gillet)

A frissen alakult politikai pártok specifikumai eléggé világosan látszanak a Nyugat pártjaiéhoz viszonyítva. Politikai és vallási különbözőségek határolják el Közép-Európát Délkelet-Európától, a volt szovjet tagköztársaságokról nem is beszélve. De alaposabb részletezés nélkül is föltehetjük, hogy mind közül Romániában működött a leginkább elnyomó hatalom Ceausescu nevével fémjelvezve.

Atipikus az is, ahogyan a román állam szakított a kommunista tömbbel. Ha a román politikai párt fogalmát akarjuk meghatározni, nem lehet nem figyelembe venni e körülményeket. (Ma már persze sokkal valószínűbb például az a tény, hogy Románia távolmaradását a csehszlovákiai intervencióból 1968-ban egy Moszkvában aláírt egyezség előzte meg!) Vitathatatlan az is, hogy egyik kelet-európai kommunista pártban sem volt akkora személyi kultusza a pártvezérnek, mint a románéban. S végül egy harmadik sajátosság is jellemzi a második világháború utáni időszak RKP-ját. Nevezetesen az, hogy a 23 milliós lakosság mintegy 16,5 %-a a soraiba tartozott. A térség többi országában a kommunista párttagok száma sehol sem érte le az összlakosság létszámának 10 %-át.

Ilyen előzmények után elég nehéz meghatározni az 1989 után alakult Nemzeti Megmentési Front Tanácsának természetét. Feltehetőleg a Ceausescuval ellenséges párttagok még a diktatúra idején a hadsereg köré tömörültek, s ők, valamint mindenki más ezután csatlakozott a Fronthoz. A Front kettős jellegű volt egészen 1993 májusáig-júliusáig, amikor is szervezetileg kettévált Petre Roman, illetve Ion Iliescu vezetésével. A helyzet ettől sem lett sokkal világosabb, hiszen a kormányt pártonkívüli emberek irányították: T. Stolojan (1991–1992), majd N. Vacariou (1992–1995).

A vezető értelmiségiek egy része ugyancsak pártonkívüliként, de ellenzékben tevékenykedett, noha ezt a helyzetét nem mindig reklámozta félreérthetetlenül (pl. A. Plesu író, a Roman-kormány kultuszminisztere; de ez áll a liberális Radu Boroianura, Mircea Ionescu-Quintusra és másokra is). Fordított esetek is előfordultak, pl. a függetlennek hitt G. I. Chiuzebaian és A. Novac miniszterekről a kinevezésüket követő 5. hónap elteltével (1994 augusztusában) derült ki, hogy egy szélsőséges nacionalista párt tagjai.

Az összes román politikai párt meghatározását nehezíti az is, hogy a legjelentősebb politikai ellenzék nem egyetlen párt, hanem a Romániai Demokratikus Konvenció szervezete, melybe a kisebb pártok és különböző társadalmi

szervezetek tömörülnek. Magvában három történelminek nevezett párt (pl. a II. világháború előtti szociáldemokrata párt) áll. Szinte nyomon követhetetlen, ahogy a Konvencióból kiváltak, majd hozzá ismét csatlakoztak az egyes pártok, szervezetek. Annyi bizonyos, hogy az ún. „történelmi” pártok nem azonosak azokkal a pártokkal, amelyek a két világháború között ténylegesen voltak. Elnevezésük öröklődik, de egészen más körülmények között, és jóval szerepesebb eszközökkel működnek, mint elődeik (e jelenség egyébként Közép-Európában másutt is közismert).

Romániában sajátos az is, hogy az ellenzékiek általában párton kívül maradnak, s lényegében tartózkodnak a nyílt politizálástól. Inkább morális, kulturális szerepvállalásról van szó esetükben egy csaknem atomizálódott társadalomban (Doina Cornea, Constantin Noica pl.). 1992-es adat szerint 240 „párt” elnevezésű szervezet működött Romániában. Elképzelhető, hogy a totalitárius gyakorlatra válaszol így a román társadalom, vagyis elutasítja a pártoskodást, intézményesülést. Különösen a liberális pártok számát nehéz naprakészen megnevezni.

A széttöredezettségnek egyébként választójogi vonatkozásai is vannak. A román parlament 1996-ban emelte törvényerőre azt a javaslatot, mely szerint egy párt minimum tízezer taggal kell, hogy rendelkezék legalább tizenöt megyében, megyénként pedig több mint 300 taggal. Valamint: a pártnak meg kell határoznia működési területét, hogy meg lehessen különböztetni más társaságoktól – mondja ki a törvény, amely különösen a nemzeti kisebbségek által létesített szervezetek esetében meglehetősen zavaros. Kimondja ugyanis, hogy „egy nemzeti kisebbség állampolgárait csak egy szervezet képviselheti”. Ez vajon automatikus parlamenti részvételüket is jelenti? (Sonny Perseil)

A romániai ifjúság másutt akar élni: városban, a fővárosban, külföldön. Nyugat-Európában, az Egyesült Államokban, és esetleg szilárd anyagi háttérrel, évek múlva hazatérni. Sokszor annyival is megelégednének, ha nem a szülőkkel kellene együtt lakniuk. Kiadó lakás azonban gyakorlatilag nincs, újonnan építettről pedig hét éven belül álmodni sem lehet.

Az egyetemi kollégiumban lakás jelenti magát a szabadságot, a felnőttkort! Pedig az épületek leromlott állapota, a felszerelés hiányossága alapján „borzalmas”-nak minősíti ugyanezen kollégiumokat a szülő és az egyetemista gyermek egyaránt. Egy-egy kollégiumi hely megszerzéséért valóságos tranzakció folyik a fekete piacon, s az árak évről évre emelkednek! A munkanélküliség viszont elvette a kedvet bizonyos egyetemi karokra/szakokra jelentkezéstől. A gazdasági megújulás könyvelőket, munkajogászokat, informatikusokat kíván nagy tömegben (Guy-Pierre Chomette).

Tudomásul kell venni azt is, hogy a „hétköznapi élet szereplői” nem változnak meg egyik pillanatról a másikra. Ehhez akár évtizedekre is szükség van.

A kommunizmus ötven éve alatt a párt mint gondoskodó apa, illetve az állampolgár mint kissé fogyatékos gyermek közötti viszony állandósult. A jelent mindig jelentéktelennek érzékeltette ez a kapcsolat a dicső múlthoz és a fényes jövőhöz képest. 1989-től kezdődően a magán- és közéletben a legszükségesebb példáit látni a közösségbeli lét megvalósulásainak, illetve a hétköznapi életstílus kialakításának. A polgárnak nincs többé védettsége a jelennel szemben, ezért azután olyan fantazmagóriákba kapaszkodik, mint a „régén jobb volt”, vagy a „máshol jobb lenne”. A materiális, de a szimbolikus értelemben vett elégedetlenség ellenszere egyaránt az az ügyeskedés, mely az embertárs fölé kerekedést célozza meg, és kizárja a szociális érzékenységet, az együttérzést, a közösséghez tartozás gyakorlatát.

A hétköznapi élet degradálódásának másik fontos eleme a minőségi szemlélet hiányából fakad, amit a kommunizmus alakított ki, s ma a másik ember javának irigylésében, a másik ember sikereinek teljes megvetésében mutatkozik meg. A látszatokra adó társadalomban a Gilles Deleuze által oly pontosan elemzett jelenség uralkodott el, nevezetesen a neheztelés, azaz „gyűlölete mindannak, ami szeretni- vagy csodálnivaló”. A középszerűség pozitív értéké lépett elő. A középszerű gondolkodás még őrzi azt a beidegződést, hogy gazdag csak az ügyeskedő, sikeres csak a kerülő úton járó lehet. Az önbizalom hiánya a többiek megvetésén túl a mindennapi életben a bizonytalanság, a folytonos improvizáció jelenlétét állandósítja. Pozitív változást csak az ifjabb generációktól remél a kortárs társadalomtudós (Ciprian Mihali).

Kakasy Judit

A társadalom peremén: öregkori szegénység Székelyföldön

Igy élünk. Elszegényedési folyamatok a Székelyföldön. Csíkszereda, 1997. KAM-Regionális és Antropológiai Kutatások Központja – Pro-Print Könyvkiadó. 181 p. (Helyzet könyvek.)

A kelet-közép-európai társadalmakban a szegénység mint társadalmi jelenség egy időben két síkon jelentkezik. Az egyik az a folyamat, amely a társadalom különböző rétegeiben figyelhető meg, és különböző makrogazdasági mutatókkal, életminőség-vizsgálatokkal, létminimum-számításokkal egyértelműen mutatható ki. A másik ennek nyelvi-szimbolikus reprezentációja, mely a

most formálódó társadalmi egyenlőtlenségek mindennapi tapasztalatainak értelmezésére, magyarázására, mentális megélésére irányul.

A székelyföldi vizsgálódás során hamar felszínre került, hogy a szegénység társadalmi megítélése és definíciója a vizsgált lokális társadalmakban változóban van. Egymástól erősen eltérő nézetek élnek egymás mellett. Még mindig él a szegénység-értelmezés 19. századi nyugat-európai elitjének gondolkodásában domináns felfogás, miszerint a szegénység nem anyagi, hanem jellembeli fogyatékoságokkal hozható összefüggésbe. Ezzel szemben jelen van, él az a felfogás is, hogy a (baleset, természeti csapás stb. miatt) bajba kerülteket közösségi összefogással kell megsegíteni. A támogatás korábban rendszerint az idősebb családokra is kiterjedt. Az 1989-es fordulat után ez a szemlélet háttérbe szorult.

A mai társadalmi változások arra utalnak, hogy ebben a székely régióban is számolni kell egy jelentős szegény réteg kialakulásával. A jelenlegi átmeneti helyzetre a szegénység többféle formája és a helyi értelmezések többféle keveredése jellemző. A kutatások nyomán keletkezett tanulmányok ezt a sokféleséget kívánják rögzíteni. A szegénység mint társadalmi helyzet szorosan összefügg az önbecsülés, az önértékelés mozzanataival is.

A székelyföldi lokális közösségek 20. századi történetét elemezve nyilvánvalónak látszik, hogy a relatív szegénység jelentkezése kapcsolatban áll a falvak kifelé nyitó, befelé záruló mozgásával. A zártságot fenntartó periódusok a belső normarendszer stabilitása révén szűk keretek közé szorították a relatív szegénység mértékét és megjelenési módozatait. Ezzel szemben az időszaki vagy végleges kilépések gyakran új normák születését támogatták, és ezek fokozták a váratlan és szokatlan mértékű társadalmi egyenlőtlenségeket.

1993 óta a Csíki-medencében gyakorlatilag nem történt kezdeményezés valamiféle regionális szociálpolitikai koncepció kidolgozására. Ez a tanulmány sem kínál elegendő támpontot bármilyen szociálpolitika körvonalazásához, mivel elsősorban a falusi idősebb lakosság marginalizálódási folyamatára összpontosít.

A Keresztény Segítség Alapítvány dokumentációjában található videofilmek, amelyek idősebb embereknél folytatott beszélgetésekről készültek, valamint a több tucatnyi helyszínen felvett rövidebb-hosszabb párjaik meglehetősen képet mutatnak. Esetükben a tárgyi környezetnek már nincs többé „kifelé fordított arca”, szereplők nem tudják és nem is akarják már a falusi társadalmakra jellemző kifelé irányuló reprezentáció normatív rendjét felmutatni. Ez a változás arra utal, hogy a szóban forgó személyek fizikailag ugyan továbbra is a faluban élnek, de tulajdonképpen már kiszakadtak belőle, nem tartoznak a falu társadalmához.

A térségben a szegénységnek persze több más formája is van, és vannak olyan előfordulások is, amikor nagyobb presztízsveszteség nélkül, a faluközösségből való kiesés nélkül lehet a szegénységet vállalni. Az imént említett filneken látható szegénység azonban már mentálisan nem vállalható, nincsenek a ún. kezelési technikák.

A Keresztény Segítség Alapítvány 1990. és 1991. között a Csiki-medence 41 falujában 600 olyan idős személynek vagy családnak nyújtott anyagi támogatást, akik/amely az elszegényedés miatt a társadalmi marginalizálódás vissza nem fordítható pályájára került. Ez a szám különösen akkor magas, ha tudjuk, hogy ennek a régióknak a kapcsolattartási kultúrája, közösségi élete korábban nem engedte meg az ilyen okból történő marginalizálódást. A rokoni, szomszédai, ismerősi kör védte, felszínen tartotta, segítette az idős személyeket és családokat. Ma már több mint másfél ezere tehető azoknak az idős személyeknek a száma, akik magukra maradván korábban ismeretlen módon szegényedtek el, s számuk fokozatosan növekszik.

A szegénység korábban sem volt ismeretlen a székelyföldi falvakban, de okai a családtól és a falu társadalmától függetlenek voltak: a termőtalaj gyengesége, az infrastruktúra hiánya, az eszközök és erőforrások szűkössége volt benne a ludas. Az elszegényedésnek az 1980-as években kellett volna a leglátványosabban megmutatkoznia, hiszen a kollektivizálás ekkor centralizálta leginkább a minden család számára szükséges eszközöket és erőforrásokat. Ekkor azonban még működtek a kis és nagy léptékű kapcsolathálókat, amelyek a kölcsönös egymásrautaltságok sűrű és sok központú túlélési keretét jelentették, s egyben egyfajta szociális hálóként is funkcionáltak.

A mai elszegényedés okait nem pusztán a gazdasági életvezetés elsődlegesnek tekintett paraméterei mentén, hanem sokkal inkább a szociális kapcsolatok dinamikájának alapvető és széles körű megváltozásában kell keresni. Ebben az értelemben a Csiki-medencében az elszegényedésnek két szintjét különbözteti meg a tanulmánykötet. A két szint nem áll ok-okozati összefüggésben egymással, de kölcsönösen erősíti egymást.

Az elszegényedést kiváltó makrofolyamatok 1989 után többfélék és rendkívül erősek voltak. Hogy az azelőtt jól működő védekezés ma már nem funkcionál, az sokkal inkább a helyi falusi közösségekben végbement változásoknak tudható be, s nem is egészen az utóbbi évek fejleménye, de a szocialista társadalom ügyeskedése korábban sikeresen eltakarta ezt a trendet. Most azonban szinte egyik napról a másikra a felszínre került, és egyfajta drámai, nehezen vagy egyáltalán nem kezelhető változásként jelent meg. Míg korábban falvanként 1–2 személy marginalizálódott, ma viszont a 65–70 év feletti-

ek szinte kivétel nélkül kiesnek a faluközösségből, mely egyelőre úgy tesz, mintha nem látná a bajt. A kutatók úgy vélik, hogy a jelenség értelmezésére ugyan ki fognak alakulni bizonyos technikák, de az elszegényedés tompítására vagy megszüntetésére érdemi kísérlet nem fog történni. Így a jövőre nézve valamilyen szociálpolitika kialakítása elengedhetetlenül szükséges ezen a vidéken is.

A szociális háló kidolgozását és fenntartását rövid távon vállaló karitatív szervezeteknek mindenképpen tovább kell lépniük az alkalmi segélyezési gyakorlaton. Anyagi alapot kell találni arra, hogy az egyes régiókat átfogó karitatív szervezetek létrehozzák a marginalizálódók nyilvántartását, és ami még fontosabb: az egyes családok vagy személyek helyzetének nyomon követését. A helyi és regionális endogén kapacitások számbavételéhez, felhalmozásához a Keresztény Segítség Alapítvány Phare-programja nyújtott támogatást. A Kelet-Európára irányuló Phare-programok egyik kiemelt célja éppen az, hogy helyi energiákat mozgósítson, és olyan tevékenységeket indítson el, amelyek a külső kezdeti támogatás után önálló működésre képesek.

A program ötlete a Keresztény Segítség Alapítvány előzetes karitatív munkája nyomán vetődött fel, amikor is nyilvánvalóvá vált, hogy az idős emberek peremre sodródását esetenkénti anyagi segítséggel – bár olykor ez is nagyon fontos lehet – nem lehet megállítani. A rövid távú program célkitűzései az alábbiak voltak: a Csíki-medence 41 településére kiterjedő hálózat megszervezése és működésbe hozása; a „célcsoportot” kitevő idős népesség adatbázisának létrehozása települések szerint; a programba bevont egy-egy helyi munkatárs szakmai képzésének megszervezése; helyi akciók, rendezvények révén problémamegoldó, a marginalizálódást fékező folyamatok elindítása.

A program hosszabb távú célkitűzései között szerepelt a kialakított hálózat stabilizálása, a helyi erőforrások feltérképezése és mobilizálása; az idős népesség marginalizálódásának széles körben való megismertetése és e folyamatok lehetőség szerinti redukálása. A program sikeres működtetése esetén egy olyan modellszerű tevékenységforma kialakulására számítottak, amely majd más régiókban is alkalmazható lesz.

A program legfontosabb tartalmi elemét a helyi „akciók” szervezése jelentette. Kérdéses volt, hogy sikerül-e a falvakban olyan rendezvényeket szervezni, amelyekre korábban nem volt példa. Ráadásul az esetek többségében olyan ember vállalkozott a szervezésre, aki éppen a szervezett rendezvénnyel próbálta megteremteni a falu társadalmi nyilvánossága előtt az ilyen akciókhoz szükséges legitimitást, mivel a szervező munkát a helyi intézmények képviselői helyett inkább „civilre” bízták. Ez a stratégia járhatónak bizonyult. Az első si-

keres helyi akciók után alakították ki a „civil” és az intézményi szint együttműködésének lehetőségeit.

A szervezett akciók formájukat illetően sokfélék voltak. A legjellemzőbb típusok: az „idősek napja” rendezvények, melyek eddigi ismeretlenségük ellenére a falu közéletének kiemelt fontosságú eseményeivé váltak. Az idősek bevonása a testvér-falu-kapcsolatokba is eredményeseknek bizonyult. A gyermekek időseknél tett különböző eseményekhez kapcsolódó látogatásai is pozitív fogadtatásra találtak, és nagyban segítették a falu idősekre irányuló figyelmének felkeltését is. A klasszikus művekből összeállított 30–50 darabos ún. mozgókönyvtárak létrehozása is kevés anyagi támogatást és szervező munkát követelt, s mint ilyen hatékony támogatásnak bizonyult arra a jól bevált szokásra alapozva, hogy faluhelyen a jó könyvek kézzől kézre járnak.

Idősek klubjának létrehozása, az igények ellenére, csak ott sikerült, ahol a helyi önkormányzat vagy az egyház segíteni tudott a feltételek megteremtésében.

Rendkívül sikeres akciónak bizonyult, hogy a várostól távol eső falvakból több tucat idős embert lehetett szemészeti vizsgálatra vinni. Mivel a falvakban szakorvosi rendelés nincs, a szemészeti, izületi, hallási panaszokba az emberek többnyire belenyugszanak, és az ilyen irányú fizikai leépüléssel „együtt élnek”. Ez a segítség típus tehát nagyon fontos, és a régió kulturális beidegződéseiből adódó problémák kezelésére hívja fel a figyelmet.

Bár ezen a vidéken a gyógynövények ismerete korábban általános volt, az utóbbi húsz évben háttérbe szorult a használatuk. Előadások, ismertető füzetek, gyógytea-bemutatók segítségével próbálták, próbálják ezt a régi népi gyógyítási és betegségmegelőzési módot újjáéleszteni. Hasonló típusú beszélgetéseket szerveztek az öregedés élettanáról, a jogi tudnivalókról hagyatéki és örökösödési ügyekben.

Ebben a régióban a legnagyobb gondot az jelenti, hogy a visszakapott földet – fizikai és anyagi erő híján – nem tudják megművelni az emberek. A vadkapitalizmus túlhangsúlyozott piacosítása kedvezőtlen az idősek számára. Ezért olyan akciókat szerveztek a program keretében, amelyek a kalákára jellemző elvek szerint, a befektetés és az önzetlen segítség társítása révén keresik az egyes emberek problémáinak megoldását.

A tanulmány befejező része az eredményekről számol be. Korántsem a bemutatott program értelmezésére törekszik csak, hanem egyben támogatást kíván nyújtani hasonló jellegű programok más régiókba való telepítéséhez is.

A kötet függelékében röviden bemutatják a Szent Vince Konferenciák történetét, szellemiségét, alapelveit és működési területeit. A pályázati feltételek

szerint ugyanis a Keresztény Segítség Alapítványnak olyan nyugat-európai partnerszervezetet kellett keresnie, amelynek tevékenysége rokon vonásokat mutat a tervezett programéval, és amelynek tapasztalatai átvehetőek, felhasználhatóak, és mintegy garanciát jelentenek a pályázó majdani munkájának sikereihez. Ez a partnerszervezet a Szent Vince Konferenciák Németországi Szövetsége volt.

A kötet közbeeső tanulmányai, interjúi képet adnak a székelyföldi elszegényedés széles sodrású folyamatáról, amely átfogja a társadalom csaknem teljes vertikumát.

Kovács Olga

Makro- és mikroökonómiai átalakulás a volt Jugoszlávia utódállamaiban

Büschensfeld, Herbert: Der Transformationsprozess in den Nachfolgestaaten Jugoslawiens. = Osteuropa, 47. Jg. 1997. 5. H. 488–502. p.

Jugoszlávia utódállamai alkotmányukban a piacgazdaság létrehozását deklarálták. Az elemzés – a súlyos háborúból ocsúdó Bosznia-Hercegovina kivételével – azt mutatja be, hogy az utódállamok milyen súlyos krízisen mennek keresztül (GDP- és főleg az ipari termelés csökkenése, munkanélküliség, az élet-színvonal esése), miközben az eltérő stratégiák máris szembeötlő eredményeket mutatnak.

Szlovéniát a konszolidáció kifejezésével lehet átfogóan jellemezni. A köztársaság esetében nagy gazdasági veszteséget jelentett a jugoszláv piac szétesése (korábban az össztermék egyharmadát, de még 1990-ben is egynegyedét ide juttatták). A kétmillió országban, korábban meglehetősen nagy ipari kapacitás jött létre, s ez a szövetségi állam szétesése után nehezen tudja termékeit értékesíteni. 1990–1993 között az ipari termelés 26 %-kal csökkent, ami jelentős mértékben hozzájárult a 15 % fölé kúszó munkanélküliséghez. Az ellenszert a rendkívül kemény monetáris restriktív pénzpolitikában vélték megtalálni. Az 1990-ben még 550 %-os inflációt mindenesetre sikerült 10 % alá lenyomni. A külső piac tekintetében eközben a nyugat-európai integrációs országok még jelentősebbek lettek: mind az export, mind az import terén ezek aránya 58-ról 69 %-ra nőtt.

E folyamatoknak köszönhetően 1993 második felére a hullámvölgyből való kijutás jelei mutatkoztak. Megfordult az ipar és a szolgáltatási szféra részese-dése a nemzeti össztermékből: az előbbi aránya a korábbi 47-ről 34 %-ra mér-

séklődött, miközben az utóbbi 1995-ben elérte a 62 %-ot (különösen a kereskedelem, a szállítás és az idegenforgalom jelentős növekedése folytán).

Horvátországra a stagnálás kifejezés lehet jellemző. A háborús cselekmények következtében gazdasági potenciájának 37 %-a megsemmisült vagy jelentősen megsérült (összesítve e veszteséget 27 milliárd dollárra teszik). Jelentős teher a 700 ezres szinten tetőzött, de még mindig 360 ezres menekült sereg. Kelet-Szlavónia (átmeneti) elvesztése a mezőgazdasági termék harmadának kiesését jelenti, az idegenforgalom visszaesése pedig a legjelentősebb devizaforrás vészes apadását (1995-ben a korábbi éves vendégéjszaka-szám egyötödét érték mindössze el). Az ipar a korábbi szint felét képes megtermelni. 1990–1995 közt az összes foglalkoztatott egynegyede – ezen belül az ipari foglalkoztatottak egyharmada – veszítette el munkahelyét. A hivatalos munkanélküliségi mutató 18 % körül mozog, azonban de facto 30 %-os szintet lehet feltételezni. A 380 ezer leszerelő katona civil munkahelyének megteremtése is óriási gondot jelent. A kuna felülértékelt mivolta következtében az export dőcög, miközben az import robbanásszerűen nő (a kivitel értéke már csak 62 %-ban fedezi a behozatalét). A horvát gazdaság egészében még rendkívül matematikus helyzetben van.

Kis-Jugoszláviát a tartós instabilitás jellemzi. Jóllehet ennek területét a háborús cselekmények nem érintették, következményeik annál drámaibbak (800 ezer menekült ellátása, a boszniai Szerb Köztársaság támogatása, a jelentős hadsereg fenntartása, a korábbi fejlettebb köztársaságokkal folytatott gazdasági csere megszűnése, közel négy éves nemzetközi gazdasági embargó). Mondhatni: a kis-jugoszlávai gazdaság majdnem romokban hever. A GDP a háborús szint előtti felére esett vissza, ugyancsak felerészben tudják kihasználni az ipari kapacitást (például a Zastava-gyár a háború előtt évente 230 ezer autót állított elő, jelenleg alig 10 ezret). A munkavállalók jelentős része jogilag kényszerszabadságon van (becslésszerűen a foglalkoztatottak fele dolgozik). A teljes összeomlást valószínűen csak az akadályozza meg, hogy a szürke és fekete gazdaság rekordszintet ért el (egy-egy elemzők a GDP felére teszik „hozzájárulásukat”). Az infláció 1993–1994 fordulóján ötszámjegyű értéket mutatott, ezután megpróbálkoztak a szuperdinárral (1:1 márka–dinár paritással). 1996-ban újra csaknem háromjegyű lett az infláció, s a márka – dinár árfolyam 1:3,3-ra változott. A stabilizációs erőfeszítések eddig annyi eredményt mutathatnak fel, hogy a GDP ismét eléri a háború előtti szint 55 %-át.

Macedónia a stabilitásra törekszik – jelentős hátrányokkal küzdve eközben. A hagyományos észak-déli gazdasági forgalmat egyrészt a Kis-Jugoszlávia elleni embargó, másrészt a görögökkel folyó országnév-vita gyakorlatilag meg-

szüntette, miközben kelet-nyugati vasút vagy más szállítási lehetőség nem áll rendelkezésre. Ezen okok következtében az ipari termelés évről évre 12–16 %-kal csökkent, 1990–1995 között összességében a korábbi felére esett vissza. A szóban forgó időszakban a foglalkoztatottak száma is 30 %-kal csökkent: a hivatalos munkanélküliségi mutató 37 %-os, ám de facto megközelíti az 50 %-ot. Az egy főre számított GDP 40 %-nyit zuhant, így az összeomlást valószínűleg itt is a feketegazdaság (főként csempészés) virágzása következtében kerülhették el. A nemzetközi pénzügyi szervek által szorgalmazott, s a kormányzat által vaskézrel foganatosított stabilizáló erőfeszítések kezdik meghozni gyümölcseit (például a dénár árfolyamromlása 1992-ben 1770 %-os, 1995-ben csupán 10 %-os volt).

A vállalati szintű hatékonyság megalapozásában jelentős tényező a tulajdonviszonyok tisztázottsága. A jugoszláv utódállamok a tulajdonviszonyok átalakításában meglehetősen eltérő megoldásokat választottak.

Szlovéniában a kis- és középvállalatok dominálnak, a kevés nagyvállalat vagy megszűnt, vagy kisvállalatokra bomlott. Az 1992-es – és 1993-ban már módosított – privatizációs törvény értelmében 1997 végéig privatizálni kell a közel 1500 állami tulajdonú vállalkozást, mely a foglalkoztatottak 82 %-át tömöríti. A bevételekből szerény mértékű kárpótlást adnak a korábbi tulajdonosoknak, a többi egyrészt a fejlesztést, másrészt az országos nyugdíjalap feltöltését szolgálja. A privatizálás gyakorlatilag 90 %-ban alkalmazotti vagy menedzsment-vásárlást jelent. Ennek hátránya, hogy nem lép be az országba friss működő tőke.

Horvátországban a tulajdonlás jövőjének kérdésében még nem született világos irányvonal. Gond van a vállalati érték korrekt megállapításával is, nem ritka az utópikusan magas értékelés. A kis- és középvállalatok világában a horvát modell is inkább az alkalmazotti kivásárlást részesíti előnyben, miközben meghatározott körben a központi privatizációs ügynökség is fenntart magának bizonyos tulajdonrészt. 2500 körüli vállalatot privatizáltak eddig, ennek 47 %-a teljesen, 37 %-a pedig többségi résszel került magánkézbe, míg a fennmaradó 16 % az állami ügynökségé. A privatizálás nem terjed ki a közművekre, vagy az olyan mamutvállalatokra, mint az INA (a „horvát MOL Rt.”). Így becsülésszerűen a horvát gazdaság kétharmadát az állam felügyeli, ami az állam és a gazdaság összefonódását mutatja.

Kis-Jugoszláviában is az államkapitalizmus dominál. Az összes szerbiai vállalat körében mindössze 1,4 %-nyi nagyvállalat teszi ki a termelő kapacitások értékének 61 %-át, a foglalkoztatottak számának 54 %-át s a forgalmi érték 52 %-át. E „mamutok” nem egyszer jelentős veszteséget termelnek, mégsem

merül fel privatizálásuk vagy megszüntetésük. A vállalati felső elit gyakran vállal politikai szerepet is, s ez az összefonódás a viszonyok konzerválódásához vezet. Összességében a csaknem 2600 vállalat 75-80 %-a változatlanul állami kézben van.

Macedónia 1993-ban hozott privatizációs törvényt, melynek alapján 1995-től gyorsuló mértékű magánosítás észlelhető a mintegy 1200 vállalat körében (ebből 113 nagy- vagy középvállalat). A meghatározó cél a privatizálás esetében nem a bevételek maximálása, hanem a minél eredményesebb jövőbeni működés elősegítése. Itt is a menedzsment és az alkalmazotti kivásárlás formája dominál.

Sonnevend Péter

Szlovénság-tudat. Államépítés a Balkán peremén

*Hansen, Lene: Slovenian Identity: State Building on the Balkan Border.
= Alternatives, 21. vol. 1966. 473–496. p.*

A Koppenhágai Egyetem Politikai Tudományok Intézetének munkatársa helyenként iróniától sem mentes, rendkívül szellemes, a balkáni és általában a világpolitikára nagyvonalúan kitekintő elemzést ad önállóvá vált szomszédunk történelméről, mítoszairól, önmeghatározási kísérletéről. Bevezetésként B. Anderson 1983-as, majd 1991-ben ismét kiadott *Imagined Communities* (Képzetes közösségek) c. könyvének meghatározását idézve: „Minden nemzet képzetes közösségként működik, egy embercsoportot ugyanahhoz a ‘családhoz’ tartozónak tételez föl, egy olyan családhoz, melynek legtöbb tagja ugyan sohasem találkozik egymással, ám visszanyúlik az időben, magába ölelve annak az időnek az elmúlt nemzedékeit, amikor az alapító mítosz megszületett.”

A szlovénok számára ez a mitikus szülőföld a jelenlegi Szlovéniánál háromszor nagyobb terület, Carantania, amely a mai Ausztria és Magyarország egy részét is magában foglalta, és önálló politikai egységként, principátusként a VI.-tól a VIII. századig létezett, amikor a Frank Birodalom részévé vált. Az 1980-as évek végén ez a szlovén ‘haza’ jelent meg a független Szlovénia előképeként, s a független Szlovénia első pénzein is nemzeti szimbólumként annak a „herceg-kőnek” a képe jelent meg, melyre a Carantania hercegei a nyolcadik század közepétől a tizenötödik századig a hűségesküket tették. Igaz, ez a kő jelenleg Karinthiában, Ausztria területén van, s az osztrákok a jelkép használatát annak ellenére is zokon vették, hogy Szlovénia deklarálta: semmilyen területi igényt nem fog támasztani Ausztriával szemben.

Amikor 1991 júniusában Szlovénia bejelentette függetlenségét – Jugoszlávia egységét védendő – ugyan megtámadta a jugoszláv néphadsereg, de Belgrádban hamar rájöttek, hogy a tíznapos háborúnál hosszabb harchoz nem fűződik se jelképes, se stratégiai érdek. Az Európa Tanács által kieszközölt három hónapos tűzszünet után a nemzetközi sajtó érdeklődése immár áttolódott Horvátországra és Boszniára. Így Szlovénia szenvedte meg legkevésbé az egykori Jugoszlávia szétbomlását.

A kétmillió szlovénság etnikailag egységes (kilencven százalékban „szlovén”), földrajzi helyzeténél és fejlettségénél fogva pedig „természetesen” az Európai Közösséghez tartozóként határozta meg magát. Hogy demokratikus berendezkedésének milyen régi hagyományai vannak, azt egy 1994-es propagandairat, amely külföldi befektetők számára készült, így adja elő: „Szlovéniában a politika és demokrácia gyökerei a hatodik századig nyúlnak vissza, midőn az ősi szlovénok szabad királysága – Carantania – megalakult. E királyság híres volt demokratikus intézményeiről, erős jogi rendszeréről, az uralkodó hercegek köznépi megválasztásáról és a nőknek biztosított progresszív jogokról.”

Carantaniának ez a modern államként történő bemutatása természetesen anakronisztikus: a mai EU-elvárások visszavetítése. Valójában a legendákon kívül keveset lehet tudni Carantaniáról. A „függetlenség” időszakában, amikor a szlovén herceg a morva herceg vazallusa volt, Carantania területe nem felelt meg a mai országterületnek, s természetesen nem is hívták Szlovéniának.

A szlovén nyelv azonban létezett, s a reformáció idején írott nyelvvé vált. A szlovén értelmiségi elit ettől kezdve az európai kultúra részesének érezte magát. Mikor rövid időre, 1819-től 1824-ig a napóleoni Franciaország foglalta el a Habsburgoktól Szlovéniát, nemcsak a Francia Forradalom nacionalista eszméit ismerték meg, de a hivatalos ügyintézés és a népiskolai oktatás nyelve is a szlovén lett.

Egy – még mindig Ausztrián belül – kialakítható egyesült Szlovénia eszméje először 1848-ban vetődött föl. Nem véletlen, hogy az 1980-as és 1990-es években ennek a kornak nagy szlovén írójától France Prešeren-től választottak egy költeményt nemzeti himnuszul.

Az új Szlovénia Jugoszláviával kapcsolatos álláspontja a következő: Szlovénia részvételére a jugoszláv formációban egy kis állam biztonságpolitikai megfontolásából került sor, a nagyhatalmak nyomására az I. világháború után, Szerbia kényszerítésével. Dimitrij Rupel, az első szlovén külügyminiszter megfogalmazásában: „A szlovén nemzetet bekebelezte (incorporated) Jugoszlávia, amit elődje, Ausztria–Magyarország problémáinak improvizált és erőltetett megoldásaként alakítottak meg.”

Az első Jugoszlávia, azaz a szerbek, horvátok és szlovének királysága a szerbeknek kedvezett, és a szlovének csak azért csatlakoztak hozzá, mert nem kínálkozott számukra más megoldás.

Szerzőnk bőven idéz Carole Roger: *Szlovének a hetedik századtól 1945-ig* c. cikkéből, amely 1994-ben jelent meg a Jill Benderley és Evan Kraft szerkesztette *Independent Slovenia: Origins, Movements, Prospects* c. kötetben (London, Macmillan). Ebben a szerző érdekesen fejti ki, hogy az első, azaz a múlt századi szlovén függetlenségi mozgalmak, ha délszláv egységben gondolkoztak is, nemcsak Szlovéniát, de Jugoszláviát is az osztrák birodalmon belül képzelték el. Roger azt is kimutatja, hogy századforduló és századelő szlovénizmusának volt egy alapjában illír és egy sajátosabban, hogy ne mondjuk, tisztábban szlovén ága. Az előbbi, a szerbhorvát nyelv használatát és egy teljesebb kulturális és politikai egységet képzelt Szerbiával és Horvátországgal, az utóbbi politikai egységet, ám a szlovén nyelv és a saját kultúra hegemoniájával.

Az 1980-as évek radikalizálódásakor mind hangsúlyosabbá vált: ha egyszer Szlovénia és Jugoszlávia viszonyában a „másság” dominál, ezt a múltban is ki kell mutatni.

Szlovéniában manapság nem Jugoszláviáról, hanem a Balkánról szokás beszélni. A szlovén–horvát határ egyben Európa és a Balkán határa is. A cikk igen érdekesen mutatja be, hogy Szlovénia, miközben európaisága bizonyítékául rendkívül széles nemzetiségi jogokat biztosít a néhány tízezernyi olasznak és magyarnak, a náluk jóval népesebb, s immár legalább 40-50 éve helyben élő szerbeket és horvátokat gazdasági emigránsoknak, idegeneknek tekinti. A magyar és az olasz hivatalos nyelv, a szerbhorvát nem az. A boszniai háború során érkezett 70 és 90 ezer között becsült menekültet ugyancsak igyekeznek mielőbb hazajuttatni.

A dán szerző indignáltan kérdi: mi is hát az az „európaiság”, amire a szlovének olyannyira törekcsenek? „Az ember tudja, mi az, hogy Európa.” Szlovéniának viszont, hogy a Balkántól véglegesen elszakadjon, az Európai Unió tagjává kell válnia. Ezt a törekvésüket azonban, egészen 1995 márciusáig Olaszország vétőzta meg, a Berlusconi-kormány újfasiszta blokkjának nyomására. A háttérben az olaszok kitelepítése volt a II. világháború utáni Szlovéniából amire az 1975-ös jugoszláv–olasz, ún. Osimo Egyezmény sem tudott pontot tenni.

Az 1991-es függetlenné válás óta és az első időszak eufóriás EU-csatlakozási vágyainak lecsendesedése után ebben a tekintetben – főleg a szlovén parlament nacionalista politikusainak hatására – újabban óvatos hangok hallatszanak. A csatlakozással a végre kivívott teljes szuverenitás elvesztése járhat.

Cikke befejezésében a szerző egy már 1900 óta működő különös szlovén

művészeti csoport, az NSK, a Neue Slowenische Kunst politikai jelentőségére hívja fel a figyelmet. Ez a csoport a 80-as években a kommunista hatóságok bosszantására területen és ideológiákon kívüli államként definiálta magát. Ennek bárki tagja lehet, akárhol is él, és mindenki kap útlevelet az NSK-ba. Az államiságot azonban nemzet nélkül képzelik, így a máságot megvalósítják annak minden támadó, kirekesztő ideológiája nélkül. A kényes csak az a dologban, hogy az NSK kiemelkedő tagjai a 80-as évek eleje óta a Laibach rockegyüttes zenészei, akik mind Jugoszláviában, mind Nyugat-Európában éles támadásoknak voltak kitéve, mert ún. totalitárius zenéjükről nem lehetett eldönteni, újfasiszta propaganda-e, vagy pedig a kommunizmus lebontását célozza azzal, hogy bemutatja hasonlóságát a fasiszta ideológiához. A Laibach zenészei, híven az NSK deklarációjához, ideológiai kérdésekben nem nyilatkoznak. Egy dániai fellépésük alkalmával a Dán Rádió P3-as műsorában csak ennyit mondtak: „A Laibach nem akar része lenni az új nacionalista vitának, nézetük szerint a művészet határok fölötti jelenség, s az NSK arra irányuló nyilvánvaló kísérlet, hogy bebizonyítsa, a művészetnek semmi köze a területi (territoriális) államokhoz.”

Szerző felhívja a figyelmet arra, hogy a rendkívül népszerű együttes és általában a NSK a szlovén ideológia nagy kérdései (szlovén nacionalizmus; európaiság; Balkántól, Jugoszláviától, általában szlávorságtól és Közép- vagy Kelet-Európától való elkülönülés) közötti ellentmondásokra mutat rá, és ha nem is kifejezetten politikai alakulat, (nem akar ui. párttá szerveződni, és nem igényel parlamenti helyeket) lényeges szereplője a politikai életnek, így a nemzetközi kapcsolatok kutatóinak és a politológusoknak számolniuk kell vele, mint a szlovén valóság tényezőjével.

Tokai András

Észtországban új identitás épül

Kirch, Marika – Kirch, Aksel: Search for Security in Estonia: New Identity Architecture. = Security Dialogue, 26. vol. 1995. 4. no. 439–449. p.

Észtország, akár a két másik balti állam, békés úton élte át a Szovjetunió felbomlását. Az átmeneti időszakban – egyéb, főleg gazdasági gondokon kívül – a nagy létszámú orosz nemzetiségű lakos új státusa okozott problémákat. Az oroszok elsősorban a Szovjetunió Észtországba telepített hadiipari üzemeiben dolgoztak, és olyan privilégiumokat élveztek (magasabb bérek, ingyen lakás, szociális juttatások), amelyeket a független Észtország nem tudott tovább biztosítani. E privilegizált orosz, illetve részben egyéb „szovjet” ipari munkásság a szovjet ideológia iránt is elkötelezett volt.

A függetlenséget az észtek és a „szovjetek” egészen különbözően élték meg. Az észtek gyorsan definiálták magukat olyan, az oroszoktól független európai népként, amely kulturálisan a Nyugathoz kötődik. Az oroszok számára az új helyzet identitási válságot jelentett. Míg az észtek „nemzeti” és „politikai” identitást egyaránt találtak az új helyzetben, az észtországi oroszok nem nemzetiségüket, hanem szovjetségüket tartották fontosabbnak. Így számukra a Szovjetunió felbomlása valódi sokkot okozott.

Az Észtországban lakó oroszoknak csak 40 %-a született helyben. Az összes itt élő orosznak csak 25–30 %-a észt állampolgár, s az összes orosznak csak 20–30 százaléka tud észtül. 1944 és 1989 között több mint egymillió Észtországon kívüli személy vándorolt be Észtországba, ahol az észt lakosok száma nem egészen éri el az egy milliót. A bevándorlók többsége orosz származású volt. 1995 elejére a 956 000 észt mellett 435 000 orosz és 100 000 egyéb nemzetiségű tette ki Észtország lakosságát.

Az orosz probléma bonyolultságához hozzájárul, hogy maguk az oroszok is legalább négy csoportra oszthatók: Észtországban született oroszok, kb. 40 % (ebből kb. 7 % a háború előtti Észtországban születettek aránya, a többi a „bevándorlók” helyben született gyereke.) Oroszok Közép-Oroszországból vagy akár a távoli Szibériából is, 30 %.

Bevándorlók a környező területekről: Leningrád, Pszkov, Novgorod környékéről, Lettországból és Litvániából, 20 %. Oroszok a nem orosz szovjet köztársaságokból, Belorussziából, Ukrajnából, Transzkaukázusból, Közép-Ázsiából, 10 %.

További bonyodalmat okoz a kizárólag „szovjetek”-lakta és a függetlenség elnyeréséig az észtek számára zárt területet képező Narva és Sillamae városa-

inak esete. Itt a helyi oroszok területi autonómiát szerettek volna, de az észti parlament nem járult hozzá követelésük teljesítéséhez.

Az utóbbi években a felsorolt irányokból jött oroszok integrálódni szeretnének. Igen kevesen, mindössze 25 400-an vándoroltak ki Észtországból, s ennek a létszámnak is alig a fele távozott Oroszországba.

A sok port felvert állampolgársági kérdésben is igen lényeges változás állt be. 1992 áprilisában az észtországi oroszoknak mindössze 2%-a, 1995 májusában már 40 %-a volt észt állampolgár, míg az összes Észtországban élő orosz nemzetiségű lakos közt az orosz állampolgárság kb. 10 %-os aránya nem változott. Akik mégis újabban kérnek orosz állampolgárságot, vagy megtartják a régebben szerzettet, azért döntenek így, mert könnyebben utazhatnak ilyen módon a rokonaikhoz Oroszországba.

Időközben kedvezőbbé vált az észtek és az észtországi oroszok viszonya. Egy 1994-es közvéleménykutatás adatai szerint az észtek 51, az oroszok 53 százaléka látja úgy, hogy kapcsolatuk a közeljövőben tovább fog javulni. Mindössze 6, illetve 7 százalékuk számít a viszony romlására.

Szerzőink cikkük végeztével a következő konklúzióra jutnak:

„Az oroszoknak hosszú időre van szükségük, míg az észti életbe egészen integrálódni tudnak majd. Ehhez az észti kultúrát és nyelvet is el kell sajátítaniuk. Akkor majd a jelenlegi heterogén észtországi orosz közösségből fokozatosan észtorszos diaszpóra lesz a modern Észt Köztársaságban.

Az észtek és az oroszok közös nevezőre jutottak, és új nemzeti identitást kíváncsolnak ugyanannak az államnak állampolgáraiként. Ennek érdekében az oroszoknak kellett jobban alkalmazkodniuk, ám a folyamat mindkét oldalról aktív. E folyamat folytatásához Európának ebben a régiójában elengedhetetlen a további politikai stabilitás.”

Tokai András

A bolgár nemzetállami koncepció hajdan és napjainkban

Riedel, Sabine: *Das Konzept des bulgarischen Nationalstaats in Vergangenheit und Gegenwart.* = *Südosteuropa*, 43. Jg. 1996. I. H. 55–62. p.

Az 1995 júniusában Belgrádban tartott kerekasztal konferencia (A nemzetállam a mai Európában) keretében elhangzott előadás a címben jelzett koncepció gyökereit igyekszik feltárni.

1878. július 13-án döntöttek a berlini kongresszuson részt vevő nagyhatalmak

Délkelet-Európa új határaitól s ennek keretében Bulgária Nagyfejedelemség mint „új” balkáni állam megteremtéséről. A mai bolgár állameszme azonban inkább a nagyhatalmi egyezményt megelőző márciusi San Stefano-i orosz–török békeszerződést tekinti a modern állam születési okmányának, nem titkoltan azért is, mert benne 172 ezer négyzetkilométert szántak az új államnak, amiből Berlinben csupán mintegy 63 ezret szentesítettek. A múlt századi bolgár értelmiségi körök előszeretettel stilizálták a San Stefano-i egyezményt a múltbeli bolgár állam újjászületésének, jóllehet korábban nem volt akkora kiterjedést garantáló párja, s az az állítás is kétséges, hogy e tervezett „Nagy-Bulgária” területén a bolgár etnikum lett volna többségben. Mindenesetre az érvelés jól mutatja az etnikai nemzetállam koncepciójának érvényesítésére irányuló törekvést.

A bolgár eszmetörténeti koncepció ekkoriban főként a görög példára épült, hiszen a görögöknek már 1830-ban sikerült saját nemzetállamukat létrehozniuk. A görögök közösségi tudatát megalapozó gondolat, az azonos nyelvet beszélők összetartozás-tudatán alapuló politikai sorsközösség viszont a kulturális nemzeteszmet kidolgozó német romantikus gondolkodók, Herder és Fichte örökségéből merített. A görög példa sugallta azt is, hogy a kezdetben szerényebb területen létrehozott nemzetállamot fokozatosan gyarapítani kell, újabb és újabb területeket „felszabadítva”. E területi politika következményét azután nemcsak az 1912–13-as balkáni háború sorozat jelentette, hanem a Németország oldalán megvívott első, majd második világháború is. A szerző itt Bibó Istvánnak *A kelet-európai kisállamok nyomorúsága* című tanulmányának azon passzusát idézi, ahol Bibó a kelet-európai államok külpolitikáját területi vitáikból eredezteti („Valóban nehéz volna azt állítani, hogy Bulgáriát imperializmus vitte a német oldalra, a szerbeket pedig demokratizmusuk az antant oldalára; a két azonos szerkezetű és társadalmú balkáni parasztság külpolitikai helyzetét területi vitáik determinálták ...”).

A hivatalos színezetű bolgár történetírás mindenkor mindent elkövetett, hogy a területi igények múltbeli alapját vitathatatlanak láttassa: a 681–1018 és 1187–1396 közti bolgár birodalom létéből következtetett arra a szükségszerűségre, amely a bolgár „újjászületés”-hez kellett hogy elvezessen. Az etnikum fogalma az, amelyből e szükségszerűség szerinte következik, odáig menve a tények, enyhén szólva: tendenciózus csoportosításában, hogy a szláv etnikum érkezését (VI. század) jóval megelőzően e területeken élt ókori trákokat kulturális előtörténetként tárgyalja. Eközben nem vesz tudomást az olyan nyelvi tényekről sem, hogy mind a bolgár államalapító Aszparuh kán, mind a Bulgária államnév nyilvánvalóan nem szláv, hanem türk eredetű.

A múlt aktualizáló célzatú tárgyalása azután Zsivkov idején logikusan csa-

pott át a jelen tényeinek erőszakos megváltoztatásába: abba az állításba, hogy a lakosság 10 %-át kitevő török kisebbségnek vissza kell nyernie egykor elvesztett szláv identitását, következőképp a félmillió „törököt” – eltörökösített bolgárt! – reintegrálni kell a bolgár etnikumba, amely folyamat a török etnikumra utaló nevek „bolgárosítását” igényli. Zsivkov asszimilációs kampánya nem véletlenül kapta hivatalos névként az „újjászületési folyamat” címkéjét, utalva a múlt századi újjászületési mozgalomra és ideológiára.

Zsivkov 1989 novemberében bekövetkezett bukása nyomán jó alkalom nyílt az etnikai nemzetállam koncepciójától a politikai nemzetállamra átváltani: az első intézkedések el is törölték a török kisebbség erőszakos asszimilációját célzó korábbi határozatokat. Mindazonáltal a többpárt-rendszer viszonyai közt lábra kapó populizmus előszeretettel játszik az eltérő etnikum létéből fakadó – tudatosan eltúlzott – veszélyekkel (mondván, a török kisebbség Szarajevót készít elő Bulgáriában is...). Az alkotmány szintén az etnikai nemzetállam-koncepció félreismerhetetlen jegyeit viseli magán: a 3. § a köztársaság hivatalos nyelveként a bolgárt rögzíti, a 13. pedig a „hagyományos vallás” minősítést az ortodoxiának adja meg. Ez még önmagában talán nem lenne baj, ám az etnikai gravitású szemlélet jegyében az alkotmány említést sem tesz más nemzeti vagy vallási közösségek létéről, s ez már igazi egyoldalúság. A gyakorlat ellentmondásos jellegét azzal is illusztrálni lehet, hogy jóllehet a török kisebbség nyelvét az iskolai oktatásban a kormányzat fakultatív szinten megengedi, ám az oktatási miniszter, tehát ezen irányelv végrehajtásáért felelős személyiség éppen az a J. Dimitrov, aki a Zsivkov pártfőtitkár asszimilációs politikáját kidolgozó stáb tagja volt a nyolcvanas években.

Említést érdemel az is, hogy az utóbbi évek bolgár külpolitikájában is megjelentek az etnikai nemzetfogalom jelei, főként ami a Makedónia irányában folytatott diplomáciai tevékenységet illeti. Bulgária ugyan 1992 februárjában elsőként ismerte el a volt jugoszláv tagköztársaság politikai szuverenitását, amikor azonban újabban kétoldalú kulturális egyezményt készültek parafálni a makedón állam képviselőivel, a bolgár kultuszminiszter azért nem adta hozzá aláírását, mert az egyezmény mindkét nyelven publikálva lett volna, ugyanakkor a bolgár koncepció nem ismer önálló makedón nyelvet, mondván az csupán a bolgár nyelvjárása. E szemlélet jegyében további másfél tucat kölcsönösen előkészített bolgár–makedón egyezmény aláírása késik. Ebből le lehet vonni a következtetést, ha a hivatalos bolgár külpolitika számára nem létezik a makedón nyelv, nem létezhet a makedón nemzet sem, és továbbmenve, a mai Makedóniának előbb-utóbb Bulgáriához kell(ene) csatlakoznia.

Sonnevend Péter

Csehek és morvák Texasban

Hannan, Kevin: *Ethnic Identity Among the Czechs and Moravians of Texas.*
= *Journal of American Ethnic Identity*, vol. 15. Summer 1996. no. 4.

„A csehek Csehországban élnek, a morvák Morvaországban, a szlovákok Szlovákiában. Észak-Amerikában egykor amerikai csehek éltek. Utánuk voltak a cseh amerikaiak. Texasban pedig texasi morvák éltek, akik a legkésőbb tűntek el” – írja L. W. Dongres: a *Paměti starých českých osadníků* (A régi cseh telepesek visszaemlékezései) c. cikkében az 1924-re szóló *Amerikánský národní kalendář* hasábjain.

Az USA déli államainak legnépesebb szláv bevándorló csoportja a mintegy 750 ezer főre becsült cseh és szlovák, azaz ahogy a cikk is bemutatja, főleg morva népesség, amely írásban a cseh irodalmi nyelvet, szóbelileg többnyire a morva dialektust használta.

„Előőrseik” az 1840-es években érkeztek Texasba, főleg Északkelet-Csehországból, onnan is Černá és Lanskroun város környékéről. Az első cseh betelepülöket, akik között sok értelmiségi is volt, létszámukkal hamarosan fölülmúlták a morvák, akik a Texasba betelepült összes szláv lakosság mintegy 80 százalékát kitevé, ott más államokhoz képest sajátos színfoltot képeztek.

Hivatalos adatok szerint 1910-ben 41 ezer cseh és morva nemzetiségű lakosa volt Texasnak. Hovatartozásukat nehezen lehetett megállapítani. Sok Csehországból érkezett morva tiltakozott csehként való regisztrációja ellen, de ugyanígy elutasította az osztrákká minősítést is. Sok szláv fiatal éppen a besorozás elől menekült Amerikába, továbbá az Osztrák Birodalom protestánsellenessége miatt. Természetesen a legtöbbször a munka- és földnélküliség űzte el a Beszkidekből, a morva föld legszegényebb hegyes vidékeiről. 1853-ból feljegyzések vannak arról, hogy brémai hajósügynök jelent meg Zlínben. Vsetínben és Vizovicében, ahonnan épp azok menekültek Amerikába, akik nemrég települtek a Beszkidek hegyes, szegény talajú vidékeire. A 15. és 16. század volt az úgynevezett oláh bevándorlás időszaka, amikor a keleti Kárpátokból először az állatok időszakos legelőváltoztatásával, majd állandó letelepülőként is román vagy rutén betelepülők érkeztek a morva régióba. Utódaik Texasban is hordják áruklodó nevüket: Bača, Rusnák, Charbula stb. Ezek a birkához és gyapjúhoz értő bevándorlók könnyen jutottak munkalehetőséghez a múlt század végén alakuló texasi szövőiparban.

A németül is beszélő cseh és morva bevándorlókat, akiknek egy része, mint láttuk a morva Valachiából érkezett, német telepesek követték. Így négy kö-

zép-délkeleti texasi megyében, Austinban, Fayetteben, Lavacá-ban és Washingtonban alakultak ki az elsősorban az angol-háttérű egyéb texasiaktól elkülönülő csoportjaik. 1911-től azután a „csehek”, megszedve magukat, újabb, nagyobb földeket vásárolnak Texas belsejében, többek közt az Ozark és a texasi Appalache hegységben, amely szülőföldjükre emlékezteti őket. Egy La Grange környéki, eredetileg Bluff-nak nevezett hegyet a híres morva zarándokhely után Hostynnak keresztelnek át. Falusias közösségeiket megtartva, sokáig, helyenként nyomokban, máig őrzik a folklórt.

A környezetváltozás természetesen eltünteti a Beszkidek jellegzetes népviseletét, ami ezen az éghajlaton nem lett volna megfelelő. Leginkább a zenében őrződnek meg a hagyományok. Igaz, hogy nyomtatott kottákon inkább a cseh műzene terjedt, megőrizték azonban a Beszkidekben is honos cimbalmot. Megmaradt tehát ez a morva népi hangszer, de eltűnt a morva népzene, bár még nemrégiben is hallani lehetett úgynevezett bača-zenekarokat, melyekben a cimbalom mellett rézfúvósok játszottak polkát és valcert. Fayette az egyetlen megye, ahol a cimbalomzenekarok, a cimbalom megőrzésén kívül lakodalmi szokások némelyike is emlékeztet a hazai népszokásokra. Ilyenek a menyasszonyi cipó körbehordozása, a menyasszonyi fátyol éjféltől eltávolítása az asszonyok körében.

A zeneszerszám megőrzésén és a lakodalmi szokásokon kívül a „cseh” (valójában, mint a nyelvi példákból is látszik: jórészt morva) közösség sokáig őrizte ősei nyelvét. Számos anekdota kering arról, hogy a mai cseh látogatók egy szót sem értenek a texasi morva nyelvből, holott az a dialektus az angol és a spanyol után a harmadik legszelesebb körben beszélt, élő nyelv Texasban. Ez a dialektus a mai élő csehtől két fő tulajdonságában különbözik: 1. az utolsó előtti szótagra teszi a hangsúlyt, és nem tesz különbséget a magánhangzók hosszúsága közt. Nyelvészek a texasi szláv nyelvet lach nyelvjárásként azonosítják: egy olyan ősi keleti-morva, már szinte szlovák dialektusként, melyre az évszázadok alatt rakódtak rá az időközben bekövetkezett prágai vagy közép-morvaországi újítások. Egy, a szerző által idézett anekdota szerint Mister Precehtel egy kis texasi vasútállomáson leszáll, és azt hiszi, napszúrást kapott, mikor a néptelen peronon üldögélő két négert csehül hallja beszélgetni. „Bocsánat, maguk csehek? – kérdezi meglepve. Dehogyan, kérem, mi morvák vagyunk, válaszolják fölháborodva a fekete emberek.”

A bevándorlók leszármazottai az angolt is sajáttságosan beszélik, az angol *th*-t *t*-nek vagy *d*-nek ejtik. Ez a különbség a II. világháború után születettek körében (és tehetjük hozzá itt is, a televízió elterjedése nyomán) szinte teljesen eltűnően van.

Különös, de a csehországi helyzettel egyező, hogy a beszélt morva mellett

írásban a művelt cseh nyelvi standard dominált, így a lachiai származású Augustin Haidušek *Svoboda* című, 1885-ben La Grange-ban alapított lapjában is, amely csak alkalmanként, olvasói levelek publikálásakor engedte meg a lach nyelvjárást.

Texasban még jelenleg is három újság, a *Nasinec*, a *Hospodář* és a *Vestník* közül rendszeresen cseh nyelvű cikkeket.

A nemzetiség emlékének megőrzésében a vallás is nagy szerepet játszott. A morva protestáns egyház már az 1730-as évek óta működött Amerikában, így könnyű volt a vele való azonosulás. Míg a katolikus morvák a protestáns csehektől való különbözőségüket is kefezték hitük révén.

A nemzetiségi azonosság definíciója a cseh/morva bevándorlók körében változóban van, amióta az angol vált domináns nyelvvé. Az etnikai azonosságot az angol nyelvben meglevő szavak és koncepciók alapján magyarázzák az érdeklődőknek. „Ja su Moravec” – mondja egy férfi, majd hozzáteszi angolul, hogy ő „Czech”. Kevesen magyarázzák a különbséget az angolul sem mindenki számára ismert „Bohemian” vagy „Moravian” szóval.

Tokai András

A normák és a valóság. „Fekete” ügyek eltérő megítélése a feketék körében

Gould, Mark: *Race and Politics: Normative Orders and the Explanation of Political Difference: the Simpson Verdict, the Million Man March and Colin Powell.* = *Social Identities*, 3. vol. February, 1997. I. no. 33–46. p.

A Haverford College szociológiai tanszékének munkatársa erős szociológiai elméleti megalapozással igyekszik vizsgálni azt az eltérő attitűdöt, amivel fekete amerikaiak viszonyulnak olyan nevezetes, nemzetközileg is nagy sajtót kapott eseményekhez, melyeknek feketék a főszereplői. Ilyenek a nevezetes amerikai futballszár, O. J. Simpson felmentése a gyilkossági vád alól, amit a feketék örömmel fogadtak, a Milliós Menet, amit a feketék többsége támogatót és Colin Powell színes bőrű katonai vezető elnökjelöltsége, amit viszont a feketék kevésbé támogattak, mint a fehérek.

Bevezetőben mindhárom esetet a populáris kultúra jelenségeként határozza meg a szerző, majd a vizsgálat elméleti alapvetéséül különbséget tesz az általa *normatívnak* és *kognitívnak* nevezett elvárások között. Míg a feketék többsége Amerikában alapvetően elismeri a társadalom többsége által vallott fő értékeket és előírásokat, megismerő tapasztalataik azt mutatják, hogy az elfoga-

dott értékeket nem áll módjukban megvalósítani, egyrészt a továbbélő rasszizmus, másrészt saját ellenzéki kulturális azonosságuk miatt.

Míg az USA-ban a fehérek többsége meg van győződve arról, hogy a szisztematikus fajüldözésnek vége van, a feketék többsége rendszeresen tapasztalja a rasszizmust a saját bőrén.

Az USA fehéreinek többsége úgy véli, hogy *O. J. Simpson* „megúszott” egy gyilkosságot. Sok fekete nemcsak ünnepelte Simpson szabadon bocsátását, de úgy is érzi, hogy ártatlan. Lehetséges-e, hogy a Los Angeles-i rendőrség bizonyítékot hamisított Simpson elfogatásához? A feketék nagyon jól tudják azt, amit társadalomtudósok is bebizonyítottak, hogy ha a rendőrség egy gyanúsítottat bűnösnek vél, hajlamos bizonyítékot koholni. A feketék azt is tudják, hogy az ilyen viselkedés a rendőrség részéről inkább várható feketékkel, mint fehérekkel szemben. A feketék, mivel Simpson a fekete közösség részének tartják, a felmentő ítéletet a fehérek felett aratott kulturális győzelemként élték meg. A fehéreket Simpsontól még jobban eltávolította a tény, hogy felmentésében egy szintén fekete ügyvédnek, Johnny Cochranak rendkívül nagy szerepe volt.

A *Milliós Menet* Farrakhan muzulmán hitszónok szervezésében a fehérek többsége számára egyszerűen megmagyarázhatatlan volt. Miért indul meg egy millió fekete ember egy rasszista antiszemita egyetlen hívó szavára? Miért követnek a feketék, akiket sok fehér az USA társadalmába integráló polgárjogi mozgalom harcosaiként tisztel, egy olyan szeparatistát, aki elhatárolja magát a fehérekkel való testvéri együttműködéstől? A Menetben részt vevő feketék nagy többsége nem híve a faji vagy vallási gyűlöletnek, viszont bizonytalan saját pozícióját illetően az USA társadalmában. Az ambivalencia csak erősödik azáltal, hogy hisznek a többségi értékekben, de ha azok szerint élnek, számukra az sem idéz elő társadalmi előrehaladást a rasszizmusnak az USA-ban való továbbélése miatt. E feketéknek a *Milliós Menet* azt szimbolizálta, hogy a fekete identitásukra büszkék lehetnek.

Colin Powell a legtöbb fehér szemében annak a bizonyítéka, hogy a feketék-ről alkotott ítéleteik igazak. A volt vezérkari főnök a feketékre egyébként nem jellemző szorgalmának és intelligenciájának köszönheti előmenetelét. A legtöbb fekete számára azonban mást példáz: azt, hogy a sikerhez „*fehéreként kell viselkedned*” (*acting white*). A feketék többsége ambivalensen ítéli meg *Colin Powell* karrierjét. Legtöbbjük csodálja ugyan eszét és elhivatottságát, azt ahogyan személyesen megteszesíti az „Amerikai Krédót”, viszont sikerének titkát abban látják, hogy elhatárolódott a fekete közösségtől. Szorgalmazza például a „*Szerződést Amerikával*”. Igaz, eléggé óvatos ahhoz, hogy ne sértse a polgár-

jogi mozgalom szent hagyományait, de abban a világban, ahol a legtöbb fekete liberális demokrata, ő mérsékelt republikánusként lép fel.

Összefoglalva – fejezi be cikkét a szerző, a fekete ellenzéki kultúrával, általában a fekete közösséggel való korábbi azonosulása miatt a feketék akkor is O. J. Simpson pártjára álltak, amikor az igazságszolgáltatással szembekerült.

Farrakhannal egyrészt azért azonosulnak, mert őt a legtöbb fehér elutasítja, másrészt mert – akárcsak Powell – elkötelezett azok iránt a hagyományos értékek iránt, amelyeket a legtöbb fekete magáénak vall. Powell viszont – Farrakhannal ellentétben – azért szenved, mert sikerét sok fehér a fehérek jóindulatának bizonyítékaként állítja be. Powell sikere megkérdőjelezi az „új rasszizmusnak” azt a meglétét, amit a fehérek tagadnak, a feketék viszont mindennap éreznek a saját bőrükön, amikor a rendőrséggel vagy akár csak munkaadóikkal kapcsolatba kerülnek. Ez olyan rasszizmus, ami a legtöbb feketét arra kényszeríti, hogy két életet éljen: legyen „fehér” a munkahelyén, és legyen „saját maga” saját közösségében.

A cikk teoretikus részében a külső megfigyelő számára nehezen áttekinthető vitát folytat szerzőnk a szociológusok egy csoportjával, amely az ún. „szegénység-kultúra” újratermelődésében látja a feketék hátrányos helyzetét, s nem fogadja el, hogy létezne „új-rasszizmus”. Szerzőnk meggyőződése szerint az új-rasszizmus hoz létre olyan helyzeteket, melyekben a szegénység újratermelődik.

Tokai András

A pozsonyi Árkádia és lapalapítási kezdeményezései 1918 és 1920 között

Mayer Judit: Magyar lapalapítási kísérletek Pozsonyban 1918 után. = Irodalmi Szemle, 40. évf. 1997. 3. sz. 64–69. p.

Bár az irodalomtörténet sokat tud a Pozsonyban 1918 és 1920 között megjelent sajtótermékekről, Mayer Judit írása Eran Laor *Vergangen und ausgelöscht* (Stuttgart, 1972.) c. könyve alapján tovább mélyíti a velük kapcsolatos ismereteket. Az író – eredeti nevén Landstein Erik – önéletrajzi jellegű könyvének néhány fejezetében sok érdekes adatot és részletet mond el a közvetlen résztvevő szemszögéből. Mégpedig őszinte, tárgyilagos hangnemben. Mindemellett pontosan érzékelteti az első világháborút követő átmeneti évek általános pozsonyi légkörét is.

Landstein Erik irodalmi érdeklődésétől sarkallva kezdeményezte egy irodalmi kör alapítását. Baráti támogatással így alakult meg 1918 végén a pozsonyi Irodalmi Társas Kör, az *Árkádia*. Nem volt hivatalosan bejegyzett egyesület, hanem fiatal irodalombarátok és kezdő írók társasága. Ez utóbbiak magyarul írtak, illetve németül is az akkori pozsonyi német lapokban.

A társaság harminc tagból állt, de közülük csak tizenketten publikáltak. Átlagéletkoruk tizenkilenc év volt. Az *Árkádia* nevezetesebb tagjai: Ehrenwald János, írói nevén Erdélyi János filozófus, biológus, író, költő és kritikus, a *Pressburger Presse* munkatársa. Tudományos pályára készült, később a pszichoanalízis felé fordult.

A Kör titkára az alig húszéves Herczeg Gábor, aki rendkívül sokoldalú tehetségnek bizonyult. Később az *Esti Újság* főszerkesztője lett, majd 1938-ban elhagyta az országot.

Szegedről származott, rokonságban állt Herzl Tivadarral. Ifjú korában kitűnően hegedült, drámákat és novellákat írt. Langfelder Géza Lányi Géza néven írt novellát és verset. Kitűnő humorista volt, valamint sportriporter. Kautz Loránd, írói néven Lorándy K. Loránd, bár a háború után jogot tanult, kitűnő versek szerzője. Laor önmagát elsősorban lírikusként mutatja be, mint aki formai szempontból erősen a *Nyugat* költőinek hatása alatt áll, eszmeileg azonban már sokkal kevésbé.

1919-ben az Árkádia kör a pozsonyi Central kávéházban találkozott minden délután, és természetesen folyóiratot akart alapítani két fő okból. Az egyik, hogy az ifjú „zsenik” meg akarták jelentetni írásaikat, a másik pedig, hogy az új Csehszlovákia határai közé szorított nagyszámú magyarság nem tudott magyar irodalmi lapokhoz jutni, mivel a csehszlovák hatóságok nem engedtek semmit sem Magyarországról behozni. Egyébként Pozsonyban a Monarchia idején is csak egy magyar nyelvű napilag volt, melyet a fiatalok konzervatív szelleme miatt reakciónak tartottak. A városban ekkor magyar folyóirat sem jelent meg, hiszen Budapestről minden eljuthatott ide.

Az Árkádia Kör tagjai – híven az új idők szelleméhez – *Új Világra* kívánták keresztelni hetente megjelenő orgánumukat. Ugyanakkor azonban egy másik irodalmi csoportosulás – *Korzó* címmel – szintén lapot akart indítani. Végül közös megegyezéssel *Tavaszi* címmel 1919. április 12-én jelent meg művészeti, szépirodalmi és közgazdasági folyóiratuk első száma. Főszerkesztője, a kiadó javaslatára, Kumlik Emil, az Egyetemi Könyvtár igazgatója, aki ismert helytörténész és műfordító volt. Bár a felelős szerkesztő Herczeg Gábor lett, és a munkatársak között is szép számmal szerepeltek az Árkádia tagjai, nem tudtak igazi befolyást gyakorolni a folyóirat összeállítására. Ezért a fiatalok az ötödik szám után kiléptek a szerkesztőségből, a *Tavaszi* pedig első évfordulóján, 1921 februárjában meg is szűnt.

1919. június 29-én jelent meg az első igazán „árkádista” hetilap, a *Pletyka* mint „társasági, irodalmi és színházi szemle”. A főszerkesztő Herczeg Gábor volt. Maga a lap fél évig sem élt.

Valamivel tovább „bírtá” a Honty Ottó által életre hívott *Színházi Hét*, valamint a szintén Herczeg Gábor alapította *Képes Világ*. Ez utóbbiban az egész Árkádia közreműködött. Nagy anyagi nehézségek közepette egészen 1921 júniusáig tudott megjelenni.

1919 novemberében Lorándy K. Lorándnak sikerült régi álmát valóra váltania, és megjelentetnie a *Korzó* c. lapot, amely „a komoly és a felszínes, költői és újságírói anyag sikerült keverékét hozta, és nagy kedveltségnek örvendett” – írja Eran Laor.

Maga Eran Laor, akkor még Lándor (Landstein) Erik, munkatársa volt a *Tavasznak*. Noha további lapalapításokban már tevékenyen nem vett részt, szinte valamennyibe írt, főleg verseket. 1920-ban elhagyta Csehszlovákiát. Bécsben, Törökországban, majd Palesztinában élt, és dolgozott. 1949-től Genfben a zsidó kivándorlási ügyek felelőse volt. Közben német nyelven állandó irodalmi tevékenységet is folytatott. Ennek jelentős részét francia és héber nyelvre is lefordították.

Identitás, kultúra, konfliktus. A kultúratudomány és az irodalom

Kulturkonflikte in Texten. Turk, Horst: Kulturkonflikte im Spiegel der Literatur? – Wägenbaur, Thomas: Hybride Hybridität: der Kulturkonflikt im Text der Kulturtheorie. – Raecke, Jochen: Saubere kroatische Luft in Vukovar ... – Strutz, Johann – Zima, Peter: Kulturelle Vielstimmigkeit: Istrien als Metapher. – Wertheimer, Jürgen: Krieg der Wörter. = Arcadia, 31. Bd. 1996. 1–2. H. 1–245. p.

A kor 20. század végi változásaiban alapvető elem a – közvetve-közvetlenül ökostratégiai kényszerű – globalizáció, a politikai entitások átfogó felszabadítása és szabad társulása. E folyamatba illeszkedett több tekintetben a szovjet típusú rendszerek összeomlása is. Tegyük fel, hogy kitartó és eredményes folyamat kezdetén állunk, mégis ugyanúgy, mint bármely nagy léptékű változásnak, ennek is lesz, illetve máris megvan az „ára” az átrendeződés szociális veszteségeinek az oldalán, azaz a tömeges újra-elnyomorodásban, a kriminalitás bővített újratermelődésében, a nemzet- és kontinensközi gazdasági migráció állandósulásában, de még a szabadabbá lett nemzeti, etnikai entitások konfliktuskedvének felújulásában is. (A „regionális” tényező aktivizálódása a globalizáció logikáján belül!)

Mint hogy a szóban forgó globalizáció most tényleg nem valamilyen főhatalmi erőösszevonás és univerzalizálás nyomvonalán halad, az általa érintett térségek egyetlen multikulturális térben látszanak egyesülni, integrálódni. Ez lehetne akár a teljes világméretű globalitás mintája is. Az integrált multikulturális tér belső viszonyaiban ugyanakkor egyelőre még nem mérvadó az a fejlettség, ami a multikulturalitás pluri- és interkulturális azonosságában öltene testet, mint az a tartós és kiegyensúlyozott globalitás távlataiban elvárható. Jelen pillanatban az egyedi kultúrájukkal meghatározott nemzeti-politikai identitások szuverenitásáról és integrálódásáról van szó. Noha régióként még ez is csupán az elvárás és a célkitűzés állapotában lehet, de nagyon is határozott formában. Szuverenitási felségjelvényekkel felruházott, formalizált és kodifikált identitások „paritásos” diplomáciai közlekedése folyik itt, ezúttal készséges és barátságos arculattal, visszaszorítva a különbözőség öntörvényű, kibékíthetetlen impulzusait. Egyes szomszédsági viszonylatokban önmagában már ez is energikus önkorlátozást kíván. Ez az „átjárható határok” indítványa és távlata. Az egyes kultúrák mint történeti-politikai identitások ellentmondási feszültsége azonban nyugalmi állapotban is létezik, nem oldódik fel egyik napról a másikra, és agresszivitásként bármikor aktivizálható. Az Európa-tengely mostani formálódása közepette – Észak-Amerikától a Távols-Keletig – persze az integráció, az együttműködés ösztöne dominál, egyes kelet-közép-európai „harago-

sok” indulatai is megfelelőképp (remélhetőleg távlatra szólóan) fékeződnek. De csorbítatlan a feszültség a csatolt identitási körökön belül, a kisebbségi rész- és al-identitások viszonylatában (ami adott esetekben a két- vagy többoldalú politikai együttműködések is visszavetheti). És robbanékony az identitási ütközés egyes régi, kiszolgált föderatív politikai formákon belül.

A posztmodern szociológia és antropológia az új globalizációs folyamat mentén kezdte kidolgozni azt a „funkcionális” kultúraelméletet, amely „dekonstruálja” a kodifikált, kulturálisan megalapozott történeti identitásokat, feltárja szubjektív, véletlenszerű elemeiket, konfliktusbarát csomópontjaikat. Az elméletteremtés – angolszász területen – egyébként a nyugati dekolonizáció nyomán indult el, a globalizáció akkori elképzeléseinek és reményeinek a jegyében. Akkor azonban az észak-déli irányú globalizáció nem vált valóra, a volt gyarmati területek ui. nem válhattak partner-identitásokká: az „imperializmus és kultúra” kritikus összefonódása hathatósan bénította, máig bénítja a szuverenitások létrejöttét, illetve újrateremtését a volt gyarmati övezetekben (elsősorban: Afrikában). A nyugati kultúramonopólium lebonthatatlansága a 70-es évek kultúrkritikája volt, de olyan fontos tanulságokat eredményezett a monopolkulturális identitás felismerésében, amelyek alkalmazhatók a nemzeti homogenizációs identitásforma általánosabb jellegű viszonyaira is. Az új kultúraelmélet (jobbára kultúrszociológiai elmélet) itt talált igazán magára. A modern szemiotika, kibernetika és rendszerelmélet teljes eszköztárát felvonultató („iskola” szerint főként ún. posztstrukturalista) elmélet talaján nemzet-identitások meghatározott elit kezén, főképp a népkultúrától elzárkózó magaskultúra közegében mint ritualizált kultúra, azaz mint véletlenszerű elemek tömkelegéből összegyűrt és eredeti alkotóelemeikben el is homályosult „hibridek” jelennek meg. Nemzeti politikai keretekben a természeti társadalom korának mítoszai, a rendi társadalmak vallási-uralmi kötelékeszményei egyaránt megtalálhatók a modern tömegtársadalom viszonyai között, de egyazon funkcióban, nevezetesen szervezőerőként a gazdasági-politikai-hatalmi tér kitöltését illetően. Ezek az identitások ugyanúgy kétarcúak, mint történeti előzményeik: alkotó és romboló energiát is hordoznak: az egyik vagy a másik mindig az adott helyzeti viszonyok szerint érvényesül. Ennek megfelelően kodifikált, nemzedéki imitációval átörökített, a szellemi kultúra és a propaganda által mediatizált alakjuk is problematikus. Szemiotikájuk jelképi, parabolisztikus jellegű és intertextuális vonzatú, ezáltal homályos, illetve több értelme van. Külső formájuk elsősorban „szöveg” (a tárgyi, vizuális vagy auditív jelképek „szövegösszefüggése” is a szoros értelmében vett szövegformában adott), rögzítettségük ezáltal bizonyos értelemben eleve kultikus, mindenekelőtt azonban nehézségi erővel kötött. Ez

annak ellenére tény, hogy verbalizálásuk a folklórban, az irodalomban és magában a nyelvben variatív és polifón lehetőséget hoz létre. A szoros jelhez kötöttség mindezen túl aláhúzza az identitások kodifikációs egyezményes jellegét is.

A funkcionális kultúraelmélet a szöveg-jel forma súlypontba helyezésével egyébként odajut, hogy összefonódjék az irodalomtudománnyal, sőt, hogy szinte „felfalja”, illetve általános jeltudományi pozícióba szorítsa vissza, miközben mindenfajta jelentéselemet a maga „kultúratudományi” hatáskörébe von. A kihívást kezdi vállalni az irodalomtudomány maga is. A komparatiztikai oldalon mindenesetre jóval meg is előzte a kultúratudományi irányt, éppen csak ennek újszerű, radikális kategóriái nem álltak rendelkezésre. E kategóriák felől nézve a dolgot: az irodalom a maga úgyszólván egyetemes és mindenidejű egészében az új kultúratudomány egyik fő munka- és szemléltetőterepévé válik. Erről tanúskodik az *Arcadia* c. patinás tübingeni komparatista folyóirat különszáma, melynek *Kultúrák konfliktusa szövegekben* című összeállítását – a tárgyalt elvi összefüggések összefoglaló felvázolásával – a fentiekben ismertettük. Nem meglepő egyébként, hogy az elvi szempontú, alapozó résztanulmányok nagyon is az angol–amerikai teória (E. Gellner, S. P. Huttington, H. K. Bhabha és mások) foglyai. Az irodalmi tárgyakban konkrétan elmerülő írások, elemzések spektruma korbán az itáliai reneszánsztól a szír-arab migránsként német írókariert csináló Özdamarig, térben Írországtól Dél-Afrikáig, Portugáliától Palesztináig terjed. Egy dolgozat Dosztojevszkij *A félkegyelmű* c. regényének egyik társasági epizódját szembeesíti Lessing *A Bölcs Náthán* c. drámai költeményének gyűrű-parabolájával (Wertheimer), egy másik (Strutz és Zima) az Isztriai félsziget olasz, illetve horvát irodalmi identitásképe között von párhuzamot S. Slataper, F. Tomizza, illetve M. Rakovac művei alapján. A napjainkban még mindig annyira exponált exjugoszláv dimenzió különösen J. Raecke B. Draškovič, *Vukovári történet* c. játékfilmjét és D. Ugrešić riportjait alapul vevő eszmefuttatásában kap teret, középpontjában a „tisza horvát levegő” feliratú szuvenir jelentéstartalmával. T. Wägenbauer munkája egyebek mellett felhívja a figyelmet Franz Kafka *Prometheus* c. aforisztikus „elbeszélésére”, amely minden jelenkori Derrida és Bhabha előtt felfedezte az identitás-jel automatizmusát.

A tanulmányok, akárcsak az eredeti teória, számot vetnek azzal a kérdéssel, hogy az identitáskultúrák talaján működésbe lépő agresszió láttán mit kívánjon az emberiség: tűnjenek-e le ezek a kultúrák, mert ebben a formájukban közveszélyesek is lehetnek, vagy – konszolidált formában – megőriztessenek. A választás általánosan az utóbbi alternatívára esik, és az adott kultúrák belső pluralizálására voksol.

Komáromi Sándor

A Korunk tematikus száma a kolozsvári magyar egyetemről

*Péntek János: A magyar nyelv státusa a kolozsvári egyetemen.
= Korunk, 3. F. 8. évf. 1997. 4. sz. 20–29. p.*

A folyóirat hagyományosan tematikus számokba rendezve talál olvasói elé egy-egy fontos és időszerű kérdéskört. 1997. évi negyedik száma most a kolozsvári (magyar) egyetem problematikájáról közöl tanulmányokat, esszéket, történeti áttekintéseket, az egyetem mindennapjait érintő beszámolókat és interjút.

A témát – mondhatni – keretbe foglalja *Veress Károly* gondolatgazdag tanulmánya az egyetem filozófiájáról: „... az egyetem egyszerre tapasztalati és tapasztalaton túli realitás, egyszerre eszme és intézmény ..., mely a benne élők számára fogalmilag nem mindig megragadható és analizálható *élmény* formájában mutatkozik meg”. Ugyanígy átfogó szemléletű *Adrei Marga* elemzése az egyetemi reform tapasztalatairól. Elismeri ugyan, hogy a kolozsvári egyetem mindenkori sorsa a román–magyar kapcsolatoknak alárendelten alakult, ám a fő problémát abban látja, hogy Romániában a helyi közigazgatási autonómiák kiépítése csak az első bizonytalan lépéseket tette meg. A vele készített interjúban *Szilágyi Pál* matematika-professzor, a Babeş-Bolyai Tudományegyetem oktatási rektorhelyettese pragmatikus felfogást képvisel: első lépésként a jogi és közgazdasági karon kívánna magyar csoportokat indítani, majd – a kormányprogramnak megfelelően – önálló magyar tagozatot kialakítani az egyetemen.

A továbbiakban *Péntek János* nyelvészprofesszor írását ismertetjük részletesebben, mert – egyetértve vele – mi is valljuk, hogy „az oktatás a nyelv kognitív funkciójára épülő intézményesített kommunikáció, s ezért a nyelv kérdése megkerülhetetlen a képzési folyamatban”. A kérdés, amire a dolgozat épül: változott-e a magyar nyelv és a magyar nyelvű oktatás státusa a kolozsvári egyetemen 1990 óta? Előljáróban leszögezi: „A magyar nyelv a törvényesség sáncain belül került ugyan, de továbbra is alárendelt helyzetben maradt.”

A magyar hallgatók aránya országosan elmarad korecsoportjuk létszámának megfelelő aránytól, s különösen kirívó az elmaradás, ha figyelembe vesszük,

hogyan az érettségizettek mezőnyében a magyarok az etnikumok között az első, az egyetemi végzettségűek körében a kilencedik helyet foglalják el. Elismeri, nőtt a magyar hallgatók száma (a 20 ezer fős mezőnyből 3 ezer a magyar hallgató), s bővült a számukra elérhető szakkombinációk száma is, viszont a helyzet kényszere következtében a többség a „lány” társadalomtudományok iránt érdeklődik: alig-alig jut be magyar hallgató az idegen nyelvi főszakokra, jogra, közgazdaságra, továbbá a természettudományi szakokra. A probléma gyökere abban rejlik, hogy az egyetem szabályzata a tanárképző szakokra szűkíti a magyar nyelvű oktatás körét. Ennél is súlyosabb a helyzet a posztgraduális képzésben: a doktori programok román nyelvűek; gyakorlatilag csupán a hungarológiai szakterületeken lehetséges magyar nyelvű posztgraduális képzés. Úgy látja, a magyar nyelv státusát az oktatási keretek elkülönítése és a magyar hallgatók és oktatók egyértelmű képviselői rendszere szilárdíthatná meg.

A helyzet paradox: az egyetem hovatovább többnyelvű lesz, de jóval nehezebben válik kétnyelvűvé. A magyar nyelv jogaiba való visszaállítását nemcsak az oktatási törvény akadályozza meg, hanem a nyílt vagy álcázott, a tudat mélyebb rétegeiben rejlő hungarofóbia is.

Az anyanyelvi oktatás jelentőségét kontúrozza az a tapasztalati tény, hogy az anyanyelv a maga érzékletes képeivel, árnyalt kifejezési lehetőségeivel az *alkotó gondolkodást is serkenti*. És erre – több évszázad irodalmi hagyománya mutatja – a magyar nyelv teljes mértékben alkalmas. Éppen ezért a magyar nyelvnek ennek megfelelő státusba kell kerülnie a kolozsvári egyetemen, vagy *önálló intézményként* kell megvalósítania a státusbeli egyenlőséget.

Téves helyzetértékelésen alapul annak hangsúlyozása, hogy a magyar nyelv egyike a sok idegen nyelvnek, mert Erdélyben egy jelentős nemzeti közösség anyanyelveként funkcionál. A német analógiája sem helytálló, mert az egyetemen világnyelvként preferált: német anyanyelvű oktatója és hallgatója ma már alig van az intézménynek. Számbeli arányai és művelődési hagyományai miatt a többi romániai etnikum nyelvével sem helyezhető egy sorba. Egyébként is óvakodni kell attól, hogy a tisztán etnikai kritérium szerepet kapjon az egyetem életében, hiszen az oktatási folyamatban csakis a nyelv és nem az etnicitás lehet releváns. Akár manipulációnak is tekinthető a cigányok számára felajánlott felvételi keret az egyetem szociális gondozó szakán. Hasonlóképpen félrevezető megoldás lenne, ha magyar diákokból álló csoportokat hoznának létre olyan szakokon, ahol nincs magyar nyelvű képzés. A megfelelő státus ezért nem lehet más, mint a magyar nyelv anyanyelvi státusa, amely oktatási nyelvként minden etnikum számára elérhető. A románianal egyenrangú nyelvi helyzet

biztosíthatná csak a magyar oktatók teljes autoritását, az igazi szellemi partnerséget az egyetemen belül.

A magyar nyelv státusa, presztízse, kommunikációs hatékonysága azonban nemcsak a nyelvek közötti viszonylatban értelmezhető kategória, hanem a nyelven belül is. Fel kell tenni a kérdést: a kolozsvári egyetemen oktatási nyelvként használatos magyar nyelvi változat megfelel-e a standardizáltság és a kodifikáció követelményeinek, más szóval: illeszkedik-e az egyetemes magyar szaknyelv elvárásaihoz, szabatos-e, helyes-e írásban és élőnyelvi használatban? Péntek János tapasztalatai nem megnyugtatók: gyakori az olyan két-nyelvűség a magyar oktatók körében, amely inkább román dominanciájú. Ezek az oktatók szaknyelvüket románul ismerik jobban, sőt a köznyelvet is általában szubstandard szinten beszélik, amelyben egyaránt jelen van az erős román nyelvi hatás és a fokozott regionalitás. Ezt a helyzetet – az ismertetett intézményi keretek megteremtésén túl – a folyamatos szaknyelvi képzés és önképzés orvosolhatná – fejezi be eszmefuttatását a kolozsvári nyelvészprofesszor.

Cholnoky Győző

Táplálkozási tabuk egyes világvallásokban

Stolicná, Rastislava: Alimentárne tabu vo svetových náboženských systémoch. = Slovenský národopis. 44. roč. 1996. 3. no. 277–285. p.

A tabu szó polinéziai eredetű. Elsőként James Cook értelmezte 1777-ben. Eszerint a tabu olyan tárgy, hely, tevékenység vagy személy, amelyre/akire meghatározott tilalom vonatkozik. Ha ez sérelmet szenved, az automatikusan – mágia vagy vallás által kiszabott – büntetést von maga után. A primitív társadalmakban általában totemekhez kötődik.

A néprajznak köszönhetően a tabu vallási és szociológiai kutatások „terminus technicus”-a lett. Ezenkívül a köznyelvben is gyors karriert futott be, ott „valami tilos”-at jelent.

A tabuk túlnyomó részét teljes vagy részleges, állandó vagy esetenkénti táplálkozási tilalmak teszik ki. Különösen azok a tabuk fontosak, amelyeket különféle világvallások fogalmaztak meg, hisz az emberiség 60 %-a vallja ezek valamelyikét, s ezáltal nagy régiók táplálkozási szokásait befolyásolják.

Szerzőnk szerint világvallásnak az tekinthető, amely aktívan törekedett hívőkörének tágítására, s ennek folyományaként valóban százmilliók vallásahite lett. E tekintetben a kereszténység „vitte a legtöbbre”: napjainkban több mint 1 milliárd ember vallja magát Krisztus követőjének. Utána - növekedési ütemét tekintve is – a buddhizmus és az iszlám következnek.

A világvallásokat részint a keleti megváltó vagy misztikus tradícióra, részint pedig nyugati tradícióra, a próféták tradíciójára lehet visszavezetni. A keleti hagyomány indiai gyökerű, a hinduizmus, a buddhizmus és több kisebb vallás épül rá. Ide sorolandó a halál utáni életben nem hívő konfucianizmus és taoizmus is, amely jeles személyiségek tanításait követi. Ezért mindkettő inkább filozófia és etika, mint vallás.

Ezt követően a szerző két keleti, a hinduizmus és a buddhizmus, valamint három nyugati, a judaizmus, a kereszténység és az iszlám vallás kialakulásának történetét és táplálkozási tabuit részletezi. Összegezeként megállapítja, hogy valamennyi világvallásban megtalálhatók az efféle tilalmak. Többségü-

ket már az adott vallások alapvető dokumentumai (pl. az Ószövetség, a Korán) rögzítik, s ezáltal több száz évre mennek vissza. A különféle hatókörű és intenzitású tilalmakon kívül az említett alapidokumentumok dietétikus előírásokat is tartalmaznak, bár más-más okokra visszavezetve. A legtöbb esetben az el nem fogyasztott étel, a meghatározott formájú aszkézis az isten hajlandóságának elnyerésére szolgál. A táplálkozás révén történeti események is szimbolizálhatók, ami igen hatásos dolog (pl. a zsidóknál).

Igen sok táplálkozási prohibíció vonatkozik a hús és a vér fogyasztására, amelynek komoly élettani okai voltak. Pl. a meleg éghajlatú országokban a sertéshús fogyasztása felettébb veszélyes, mivel gyorsan romlik, és élősködők tenyésznek rajta. Mindez járványokat és betegségeket okozhat. Így hát ki lett mondva rá a „tisztátlan” jelző.

Egyébként számos további tabunak van racionális háttere. E táplálkozási tilalmak eredetének magyarázata ezért meglehetősen bonyolult feladat. Kialakulásukban több – élettani, egészségügyi, politikai és gazdasági – tényező játszott közre. Ezek együttesen olyan hagyományos kulturális modellekké alakultak, amelyeket egy-egy vallás hívei kötelező normaként ismertek el a maguk számára. Ezek a normák, hiába a nagyfokú laicizálódás, mindmáig fennmaradtak, és jelentős mértékben hatnak az emberiség hatalmas tömegeinek táplálkozási szokásaira.

A legkülönfélébb gazdasági és kulturális fejlesztési programoknak igencsak ismerniük kell egy-egy adott régióban honos vallások táplálkozási tabujait, és nem ignorálniuk őket.

Futala Tibor

„Rózsafa szülte Szent Annát, ...”

Silling István: Szent Anna tisztelete és ábrázolásai a Bácskában.

= Üzenet, 27. évf. 1997. 1–2. sz. 65–72. p.

A szent nagyszülőkről, Annáról s Joakimról Jakab apostol ősevangéliuma és más, szintén apokrifnek minősített iratok egynémelyike szól csupán. A kanonizált bibliai említés nélküli szent Anna tisztelete a 13–14. században kezd terjedni, abban a korban, amikor „Krisztus emberi természete és emberi valósága felé fordulnak a hívők”. A Krisztus rokonságára vonatkozó hagyománnyal a szentföldi háborúkból hazatérő keresztes lovagok ismerkedtek meg először, s a ferences barátok is szinte velük egy időben kezdték terjeszteni az ember-Krisztus tiszteletét. Valószínűleg nekik köszönhető, hogy az archaikus avagy

apokrif népi imákban gyakran bukkan fel Szent Anna alakja, a maga arche-tipikus jegyeivel.

A kultusz magyar vidékeken történő elterjedése a török uralom előtti időkre tehető. A mai Magyarország területén a templomi titulusok között a negyedik hely Szent Annáé. Silling István tanulmánya azonban csak a dél-alföldi területre vonatkozik. Itt a táj újrászakralizálása miatt csupán a 18. századtól értékelhető az erre vonatkozó egyházművészeti anyag. A mai Vajdasághoz tartozó Bácskában három katolikus templom és öt kápolna épült Szent Anna tiszteletére. Ez a katolikus keresztények számához viszonyítva nem számottevő ugyan, de a Szent Anna-kultusz körében mégis élénk. Ehhez hozzá kell venni a pravoszláv népességet is, amely annak ellenére, hogy Szent Anna temploma nincs, szintén hódol ennek a kultusznak. A régióban családi védőszentként is jelen vannak a Szent és Igazságos Nagyszülők. Joakim és Anna emléknapja szeptember 9-e, vagyis leányuk, Szűz Mária születésnapja. A görögkeleti vallásban Szent Anna fogantatásának is szenteltek egy napot az évben. Az Anna fogantatása előtti napon, december 8-án szokás volt a szerbeknél, hogy az asszonyok kölessel, később hamuval hintették be a ház környékét, hogy családjukat megvédjék a gonosz cselekedetektől. A vajdasági szerbeknél már nem él ez a szokás.

A három bácskai katolikus templom közül, amelynek Szent Anna a patrocíniuma, az első Kishegyesen épült 1788-ban. Oltárképén (Joseph Franciscus Falconer festménye) Szent Anna, Joakim és a kis Mária látható, fölöttük három angyallal. A kupuszinai templom oltárképe, Graits Endre munkája, 1905-ből való, bár a templomot már 1808-ban kezdték építeni. A képen Szent Anna olvasni tanítja Máriát. A bácsújfalusi (Bačko Novo Selo) Szent Anna templom 1827-ben épült az ottani német anyanyelvű katolikusok részére. Oltárképét Pesky József festette Pesten 1832-ben. A biedermeier alkotáson Szent Anna és Joakim tanítja olvasni a kis Máriát. Bogarason 1996 őszén vág-tak neki a negyedik bácskai Szent Anna-templom építésének.

A kápolnák közül három temetőben található, mivel Szent Anna – többek között – a boldog halál védőszentje is. A legkorábbi Bezdánban épült 1881-ben, a szabadkai 1886-ban, a zentai az alsóvárosi temetőben pedig 1903-ban. A negyedik kápolna a Szabadkához közeli, bunyevác lakosságú Tavankúton van, de nem a temetőben, hanem a faluban emelték 1924-ben. Ebben a kis szentélyben három Szent-Anna ábrázolás is látható.

A templomi szentábrázolásoknak igen fontos valláspedagógiai szerepük van az áhítat és a tisztelet fokozásában, mélyítésében. Nyugat-Bácskában, a szűkebb kutatási területen főleg ilyeneket lehet találni.

Az általánosan elterjedt Anna-kultuskörnek egyik balkáni mozzanata, hogy Szerbiában a Morava folyó déli vidékein a meddő nők december 9-e előestéjét az Crkavnica kolostorban töltötték, abban a hitben, hogy ezek után gyermekük születik. A Bácskában Őrszálláson, Bezdánban, Telecskén, Apatinban, Nemesmiliticsen és Kupuszinán további szobrok és festmények ábrázolják Joakimot és Annát, amint a szentírás olvasására tanítja Máriát. Különösebb ikonográfiai jellemzője egyébként Szent Annának nincs, hacsak az nem, hogy szinte kivétel nélkül gyermekével együtt jelenik meg. Az effajta ábrázolás nagyon is érthető, hiszen kultusza is a Mária-tisztelet növekedésével vált erőteljesebbé.

Egyfajta etalonná vált az a középkori Mettercia-ábrázolás is, amely Szent Annát harmadmagával mutatja be (Anna–Joakim–Mária). Az Anna–Mária–kis Jézus ábrázolás a Bácskában ismeretlen, csak az archaikus népi imádságok őrizték meg verbálisan ezt az ikonográfiát.

A magyar néprajzkutatás a keddek asszonyának tartja Szent Annát, akit „rózsafa szült”. Keddenként imádkoznak hozzá a gyermekáldást és könnyű szülést kívánó asszonyok (Kupuszina). Némelyikük böjtöl, gyónási, áldozási, templomlátogatási fogadalmat tesz ilyenkor. E hagyomány alapjául a néprajztudomány Szent Anna életének fontos napjait teszi meg. Kedden született, kedden szülte meg a leányát, és kedden halt meg. Még napjainkban is Annának nevezik azt a kislányt, aki a szent közbenjárásának köszönheti életét. A hetvenes évek végéig (Kupuszinán) szinte parancsolat volt a keddi lakodalom. S bár a templom búcsúja (július 26-át követő vasárnap) nem zárandóknapp, a faluból elszármazottak a világ minden részéről igyekeznek ezen a napon hazajönni. A nagymisét a falu lakosságáért mutatja be a pap, amelyen az imakönyvekben szereplő Szent Anna-énekeket éneklük, a végén pedig egy szép helyi éneket intonálnak.

Silling István tanulmányát egy Szent Anna-litánia közlésével zárja, mely egyrészt a családfa ábrázolása miatt, másrészt a forrása miatt érdekes. Egy kupuszinai család imakönyvéből való, mely a házbeliek kegyes olvasmányául szolgált. A címén kívül (Mária-imák) egyéb adatai ismeretlenek.

Kovács Olga

Az ukrainai nemzetiségek folklórja

Pid odnim nebom. Folklor etnosiv Ukraïni. – Egy égbolt alatt.

Ukraina etnikumainak folklórja. Kiïv, 1996. 256 p.

Az impresszumokat is gondosan elolvasó kutató számára komoly meglepetéseket rejthet egy-egy könyv. A jelen kiadványból például kiderül, hogy Ukrajnában létezik a Nemzeti Kisebbségi Nyelvek Irodalmának Központi Szakszerkesztősége, ugyancsak van Nemzetiségi és Migrációs Állami Bizottság és etnikai kutatások folynak a Makszim Rilszkij Intézetben, amely az Ukrán Tudományos Akadémia nyelvtudományi, folklorisztikai és etnológiai intézete.

A további információkat már maga a kiadvány tartalmazza. Az összeállítók előszavából megtudjuk, hogy a Kelet és Nyugat országútján fekvő Ukrajna soknemzetiségű állam. A számon tartott több mint 130 etnikumból tucatnyit tart a monográfia magyar értelmezés szerint „őshonos” kisebbségnek, s ezek népköltészetét igyekszik bemutatni. Egyes nemzetiségek, így a kárpátaljai magyarok és a dél-ukrajnai bolgárok összefüggő kompakt településterületen élnek. Szórványban található az ország túlnyomórészt keleti járásaiban, valamint Kijevben az oroszok, a délnyugati-nyugati területeken a zsidók, szinte az egész országban a beloruszok. Kompakt és szórványtelepülési jellegzetességeket egyaránt mutatnak a románok és moldovánok. A lengyel szórványok elsősorban a zsitomiri, hmelnyciki, lembergi területeken, valamint Kijevben lelhetők fel. A csehek és szlovákok többé-kevésbé kompakt települései a zsitomiri, zaporozsjei területen és Kárpátalján vannak. A németek a délkeleti területeken kívül Kárpátalján telepedtek meg. Kevert és tiszta nemzetiségi településeket egyaránt alkotnak a görögök, a gagauzok és a krími tatárok elsősorban Ukrajnában, az utóbbiak pedig a Krím-félszigeten.

A 20-30-as években egyes régiókban léteztek nemzetiségi-kulturális önkormányzatok, voltak nemzetiségi iskolák és újságok, az elkövetkező időszakban azonban mindezt elsodorta „az új közösség – a szovjet nemzet” kialakítása.

A független Ukrajnában megnőtt a nemzetiségek jelentősége. Az alkotmány egyenjogúsággal, az összeméri szabadságjogokkal kapcsolatos elvi megfogalmazásait az Ukrajna nemzetiségi kisebbségeiről c. törvény konkretizálja.

A nemzeti kisebbségek életében fontos szerepet töltenek be a különböző társadalmi-kulturális szervezetek, egyesületek. Számuk ma több mint 250. Az iskoláztatás lehetőségei mellett a nemzeti kisebbségek nyelvi szerepelnek a rádió- és tv-adásokban. Periodikus kiadványaik jelennek meg.

Minden etnikum nemzeti öntudatának és kultúrájának egyik legszebb meg-

nyilvánulása a folklór, a népköltészet. A kiadvány a múlt adataira is visszatekintve az érintett kisebbségek népköltészetének mai állapotáról, interetnikus összefüggéseiről számol be.

A kiválasztott témakörök mindegyike (pl. a belorusz kecskejáték, a bolgár vagy görög ünnepi évkör, a zsidó zenés folklór) a folklorisztika legjobb ukrán képviselői személyében talál avatott interpretálóra. Ezek a tanulmányok természetesen a szóban forgó nemzeti kisebbségek specifikus helyzetéből adódóan is különböznek egymástól, minthogy körükben az identitástudat és az anyanyelv ismeret rendkívül változatos. Ez utóbbi 20-30 és 98 % között jellemző az egyes nemzetiségekhez tartozókra. A majdnem 100 % az összukrajnai magyarság adata. Esetében ugyanis elenyésző az anyanyelvüket nem tudók száma (az egykori kitelepítésekből ottmaradtak gyermekei ilyenek).

Egyetlen olyan tanulmány található a kötetben, amely etnikai rekonstrukciónak tekinthető. Ez a szerbek 18. századi Ukrajnába településével foglalkozik. Mai folklóranyag nem is csatlakozik a tanulmányhoz.

A kötet második felében eredeti nyelvű folklórszövegeket találhatunk. Feltehetően nem kis nehézséget okozhatott ez a könyv nyomdai kivitelezői számára, különösen, ha a jiddis és tatár írásra gondolunk. Gondot okozott ez még a magyar szövegek esetében is, ahol a kárpátaljai származású szöveggondozó munkája elenyésztésére is elég sok a baki (rögtön az első balladacímbe: Tóht Ilona Tóht Ilona helyett). Az ortográfiánál azonban sokkal nagyobb gond az összeállítók szakkritika nélküli munkája; egyetlen a válogatás, messze elmarad a *Vannak ringó bölcsők* valóban értékes anyagától. Ez értelemszerűen az adott nemzeti kisebbség belső értéktévesztéseire vezethető vissza. S bár feltehetően a többi nemzeti kisebbség anyagában is található hasonló anomáliák, a kezdeményezés mégis dicséretes, különösen ha profitál saját gyengeségeiből.

S. Benedek András

A mecenzéfi németek népdal hagyományai

*Urbancová, Hana: Piesňová tradícia Nemcov v Medzeve.
Slovenský národipis, 45. roč. 1997. 1. no. 45–61. p.*

A 13. századi és a 14. század eleji betelepítés, amely a bányászat fellendítését célozta, alapvető gazdasági, etnikai és kulturális hatást gyakorolt az alsó-szepességi régióban. Ennek nagyszámú németsege mindebben meghatározó szerepet játszott. Mecenzéf (hosszú ideig Alsó- és Felső-Mecenzéfként szerepelt) földrajzi elszigeteltsége és igazgatási hovatartozása folytán egy sajátos

helyi nyelvjárás, a manták törzshelye lett. Ebben a nyelvjárásban a szakértők szász, sziléziai és bajor elemeket egyaránt azonosítottak, ami nem egyszeri betelepülést valószínűsít. Az sem deríthető ki pontosan, hogy a betelepülések primer vagy szekunder helyről történtek-e.

Kezdetben a mecenzéfi németek bányászattal foglalkoztak, majd a bányák kimerülését követően hámor-kovácskodásból (jelenleg – turisztikai látványosságként – 2–3 hámor üzemel) szénégetésből, fafeldolgozásból tartották fenn magukat. Az ötvenes évek elején a korszerű ipar is megjelent az időközben városi rangra szert tett településen.

Lakosainak száma meghaladja a 4 ezret. Noha a 2. világháború után innen is sok németet telepítettek ki, a német nemzetiségű lakosság többsége valamilyen helyben maradhatott. Rajtuk kívül magyarok, cigányok és szlovákok élnek még Mecenzéfen.

A településre jellemző a kisvárosi kultúra, amelyet főként a lokálpatrióta értelmiség tart fenn. Ez az értelmiség, ellentétben a többi szepességi város értelmiségének evangélikus jellegével, katolikus, mint ahogy az egész város az a jászói apátságához való tartozás máig erő következményeként.

Mecenzéf zenei és énekkultúráját a saját elhatározású fejlődés dinamikája szabta meg, aminek következtében ugyan archaikus elemek is fennmaradtak benne (főként gyermekdalok, altatók stb.), ám többségében újabb – a múlt század közepétől tartó – fejlemény. E fejleménynek számos, olykor egymással összeütközésbe is kerülő jellemzője van. A jellemzők közül a fontosabbak: a spontán éneklést egyre inkább a szervezett karének váltja fel a helyi társaságok (Vereinek) égisze alatt, aminek következtében az időközben lekottázott népdalok is elveszítik variálhatóságukat; igen erős volt a magyar kulturális hatás a zenélési és éneklési szokásokra, beleértve a cigánymuzsikát is; a katolikus népének egy része átment világi használatba, ami által a népdalkincs több régi-régebbi darabbal gyarapodott; a két világháború között az ún. Wandervogel-bewegung hatására az akkoriban aktív német és osztrák dalkészlet számos eleme jelent meg a mecenzéfi kórusok repertoárjában; a kisebbségi tudatot és a lokálpatriotizmust szolgáló Mundartdichtung legsikerültebb költeményeit gyakorta énekeltek közismert dalmokra. (A szóban forgó verseket helyi papok, kántorok és tanítók írták.)

Az iméntiekkel szemben viszont nem jellemzője a zenei-éneklési fejleményeknek a szlovák és az ukrán (ruszin) hatás, ami azt jelenti, hogy a mecenzéfiak – ellentétben más szepességi településekkel – a múltban nem tartottak fenn intenzívebb kapcsolatokat környezetük két említett etnikumával.

Etnikumcsere és a hagyomány átörökítése a volt német keleti területek példáján

Annäherungen an Königsberg. Deutsche Studien, 23 Jg. 1996. 131–132. H. 209–415. p.; Mazur, Zbigniew: Das deutsche Kulturerbe in den West- und Nordgebieten Polens. = Osteuropa, 47. Jg. 1997. 7. H. 633–649. p.

Politikai „parancsolatokra” vagy éppen háborús események kapcsán kiürített etnikai régiók új betelepítése az új népesség életét kétféle módon hátróthatja meg. Egyfelől megnyújthatja az otthonra találás idejét és nemcsak a másutt megszokottól elütő táj- és gazdasági környezet miatt, hanem az eltüntetett etnikum kultúrájának megannyi érthetetlen emléke, idegenszerű maradványa, illetve ezek eltakarításának feladata miatt is. Ilyenkor esetleg anélkül nyílik „alkalom” az etnikai gyűlölség kifejlődésére, hogy a régi és az új etnikum között tényleges érintkezés alakulna ki.

A telepített etnikum másfelől alkotó nyitottsággal veheti birtokba a visszahagyott örökség elemeit, megbecsülést tanulva az eltávozottak iránt, ami gyakorlati kétoldalú kapcsolatok felvételében folytatódhat.

A két változat valamelyikének érvényesülése nagyjából az etnikumváltást előidéző és kísérő államközi konfliktusok maradandóságától függ. Az európai hatalmi-politikai különállásba vezető 2. világháború után a konfliktusok bebetonozása sokáig az első változatnak kedvezett. A lassan meginduló kelet-nyugati párbeszéd apránként, részlegesen ugyan oldotta a feszültséget, de nem halványult el még teljesen az ellenérzéses emlékezet. A 90-es évek demokratikus nyitásának kellett bekövetkeznie ahhoz, hogy idejétmúlttá váljék a második változat. Ezt tanúsítja mind az orosz „Kalinyingrádi területté” vált egykori kelet-poroszországi régió, mind pedig a nyugat felől Lengyelországhoz csatolt német területek, Szilézia, Kelet-Brandenburg, Nyugat-Poroszország háború utáni 50 éve.

Az Oroszországhoz csatolt északi Kelet-Poroszország egykori székhelyével a történelmi nevével megfosztott Königsberggel együtt 1945–48 között nagy íramú betelepítéssel új, orosz lakosságot kapott, bár a korábbi népsűrűséget nem tudták vagy nem is akarták elérni. Falvak sokasága halt el így, illetve nem épült újjá háborús romjaiból. Az „újjáépítés” a múlt jellegzetes épületemlékeinek gyakran a halálát jelentette. A „Kalinyingrádi terület” mint a szovjet belső határok tekintetében Litvánia és a tengerpart közé ékelt orosz enkláv és mint az Unió legnyugatibb csücske, katonailag tiltott övezet lett. Ennek feloldása egészen 1991-ig váratott magára. Csak ekkor kerülhetett sor az első helyi

orosz–német kapcsolatfelvételre, az elszármazottak visszalátogatására vagy az új, orosz „poroszok” külföldi utazására. A kapcsolatok felvétele kölcsönös meglepetéssel és megkönnyebbüléssel járt: a kalinyingrádiak nem találtak oroszgyűlölő németeket és viszont. A németeket – 45–50 év távolából – meghatotta a kalinyingrádiak lokálpatriotizmusa, melyre (akár orosz, akár német nyelvű) tájékozási forrásoktól következetesen megfosztva – jövevényként is szert tettek, még inkább a kelet-porosz múltat illető információs hűség, amivel a nyitás első pillanatától kezdve a németek felé fordultak.

A kalinyingrádi telepes oroszok kezdeti és későbbi viszonyait, regionális identitásának formálódását és a német örökséghez való viszonyát taglaló folyóirat-különszám (*Deutsche Studien*) felváltva szólaltatja meg a volt – német – és a mai – orosz – königsbergieket, akik teljességgel „egymás nyelvén” beszélnek. A szovjet-orosz hivatalosságnak 1991 óta olyan orosz civil társadalom lépett a helyére, amely olykor sovén vagy proszovjet felhangoktól hátráltatva – a maga hagyományául is kívánja *Immanuel Kantot*, *J. G. Herdert*, magát az ősi königsbergi egyetemet (az elmúlt századok orosz értelmiségeinek egyik legismertebb nevelő helyét), s éppígy a német irodalmi múltat, lett légyen az helyi jelentőségű, de már csak ebből kifolyólag különösen megbecsülni való és a német nemzeti pantheont gyarapító, mint *Simon Dach* vagy *E. T. A. Hoffmann* esetében.

A kultúraváltás törését kiegyenlítő múltelsajátítás kiemelkedő eseményeként tárgyalja a folyóirat különszáma a königsbergi német költők kétnyelvű antológiájának kiadását (1993). A kötet a *Du mein einzig Licht – Szvet ti moj jegyinsztvennij* (Szemem egyetlen fénye, te....) címet kapta, és a barokk kori *S. Dach* Tharai Annácská-jától *Johannes Bobrowskiig* (az NDK-ban küzdelmes körülmények között levegőhöz jutott nagy lírikusig) és *Agnes Miegelig* (a kelet-porosz egzoduszt a legemlékezetesebb formában elsirató, Nyugat-Németországba repatriált költőnőig) íveli át a régió évszázadait. Az orosz szerkesztőfordító (Szem Simkin) által odaadással formált gyűjtemény nemcsak ihletett hódolat a régi porosz világ előtt, de átéreztetni pusztulásának fájdmát is: mintegy napjaink orosz „engesztelése” a nagy múltú örökség megrablásáért. A kötetet *Viktor Rjabinyin* festményreprodukciói illusztrálják. A képek a Königsberg romjai c. ciklus darabjai, melyek sorát a művész a 80-as évek óta gyarapítja. Rjabinyin, a már helyben született kalinyingrádi, német polgárházban nőtt fel, a menekülők által visszahagyott berendezési tárgyak és játékfigurák között, s még egy német dajka is kijutott neki. Belső-Oroszországban járt művészeti főiskolára, – eladdig nem is látott eredeti orosz környezetet, s így döbrent rá először Königsberg, romjaiban is sajtószereűen más valóságára.

1992-ben eljutott Németországba is, s a táj- és városképek analógiájából újult erővel tört fel művészetében a königsbergi múlt látomása. Álomképeinek neoszürrealista forma- és színvilága döbbenetes erejű.

Az 1945-ben megszűnt Kelet-Poroszország Lengyelországhoz került, déli részének, lényegében Mazuria vidékének, viszonyairól nem szól a fáma. De a königsbergi képhez hasonló helyzetről ad számot egy másik folyóirat, az *Osteuropa* beszámolója a nyugat felől Lengyelországhoz csatolt régiók vonatkozásában. A mai nyugat-lengyel vidék, Wrocławot (Breslau), az ősi sziléziai centrumot és mindenkor híres egyetemét is beleértve, ugyan nem kínál akkora szélességű törzsökös hagyományt, mint pl. Königsberg, ám a műemléképületek (főként a volt német protestáns, most rekatolizált templomok) vagy a lokális múzeumok egész láncolatának sorsa átfogó helyzetfelmérés tárgyát képezheti. E vizuális emlékréteget illetően az avatatlanok, az iskolázatlan tömegek hosszú időn át könnyen megtéveszthetők, csak egyszerűen le kell rövidíteni az építési történetet, illetve át kell címezni vagy nem kiállítani (akár megsemmisíteni, központi gyűjteményekben összevonni) a tárgyakat. Mindez „eredményesen” megtörtént e régió „lengyelesítésének” görcsös igyekezetében. A mérvadó feltárás csak a 80-as évek végétől, szinte előlről kezdődhetett. Szerencsére, az emlékek olyan tömege gyűlt fel előzőleg, hogy jelentős hányaduk még mindig létezik. A feltárás a minden igyekezet ellenére helyben megmaradt németek, a számos beszámolóból már ismert, lengyelnek hitt „autochtonok” kései ébredésének és önszerveződésének eleme, sajátos helyi aktivitás, amit a hivatalosság „jóindulatú” közönye is elősegít. A tanulmány egyebekben a „tájörökség” környezeti-mentális komplexitásában is felveti a múlt átszajátításának kérdéseit. (Éppen a neves lengyel kultúrantropológus, *K. Dobrowolski* elméleti munkáinak tükrében.) Ilyen totális megközelítésben Mazur úgy látja: az 1945 előtről ottmaradt örökség feldolgozása (azzal a részleges hatásfokkal, ami egyáltalán lehetséges) még nagyon távoli lehetősége a nevezett régiónak. Érdekes, hogy – ha hihetünk a Königsberg-tanulmányok egybehangzó optimizmusának – az előbbieken érintett orosz régió tekintetében szinte kézzelfoghatónak tetszik ez a távlat.

Komáromi Sándor

A magyar kisebbség Szlovákiában a szlovák nemzetállam feltételei között

Kusý, Miroslav: *The Hungarian Minority in Slovakia Under the Conditions of the Slovak Nation State.*
= *Perspectives*, 1996. no. 6-7. 63-73. p.

A Prágában kiadott angol nyelvű *Perspectives* folyóiratban a magát cikke egy helyén szlovák demokrataként bemutató Miroslav Kusý, leszögezve, hogy „nem bölcs dolog e témáról beszélni Szlovákiában”, tudós érvekkel ugyan, de fölháborodott igazságérzettel elemzi a szlovákiai magyarság helyzetét és programot javasol a szlovák demokrátáknak a magyarpolitika intézésére.

Helyzetképe a következő: 1993. január 1-jétől a magyarok albérlők lettek egy olyan országban, melyben időtlen idők óta élnek. A Szlovák Köztársaság lakosságának mintegy 20%-át nem szlovák népesség teszi ki. Mintegy 600 ezer magyar, 250-500 ezernyi roma és kb. 100 ezer egyéb nem szlovák nem részesül egészen egyenlő jogokban, mert Szlovákia nemzetállamként deklarálta magát, melyben a szlovákság az államalkotó nemzet. L. Vegel essexi tudós Belgrádban kiadott írása nyomán Kusý balkáni eredetűnek tartja azt az új keletű etnikai „tudatosságot”, amellyel a nemzetállam kezeli kisebbségeit. Vegel ezt írja: „Az etnikai autonómiát legalizálták, és félek, ez nem lesz kizárólag szerb jelenség. A „nemzetállami” közvélekedéstől eltérően az autonómia igények nem elszakadásra irányulnak, hanem az egyetlen lehetséges választ fogalmazzák meg a nemzetállam koncepciójára. Napjainkban ui. Kelet- és Közép-Európa posztkommunista államai nemzetállamokként határozzák meg magukat, viszont ha bármely nemzetállam elfogadja a politikai pluralizmust, akkor ha tetszik, ha nem, meg kell adnia kisebbségeinek az autonómia jogát, s ezzel együtt a kisebbségi autonómiának át kell adnia hatalmának azt a részét, amely a nemzeti azonosságra vonatkozik. Ha egy állam mértéken felüli módon a „nemzeti” élet kialakítását szorgalmazza, biztos lehet benne, hogy az autonómia hívei is ugyanezt fogják tenni. A nacionalista eszmék olyan arányban vesztek el értelmüket, amilyenben a szabadság és egyenlőség eszméi bevezetésre kerülnek.

Az autonómia viszont tabu Szlovákiában. Nemcsak a „hazafias”, hanem a „demokratikus” szlovák is megborzong az autonómia szó hallatára. Mindenki „tudja” miféle autonómiát keresnek a magyarok Szlovákiában. Az aalandi, a dél-tiroli, a katalán példát emlegetik, és fölidézik az autonómia trükkjét, melyet eljátszottak a csehekkel, 1938-ban.

Szerzőnk ostoba álláspontnak tartja, hogy a szlovák demokraták mindeddig hallgattak, mint pl., akár Milan Kňažko, Mečiar második kormányának minisztere, aki kerek-perec megmondta Duraynak, hogy az autonómia kérdéséről soha nem kíván tárgyalni.

Az autonómiáról azonban beszélni kell, s először vissza kell adni a szó eredeti értelmét. Enciklopédiákat és szótárakat idézve Kusý arra a következtetésre jut, hogy a kisebbségi autonómia nem más, mint nemzetiségi öngazgatás (ethnic self-administration). E jog egyébként benne foglaltatik a szlovák alkotmány negyedik szakaszában: „Nemzeti kisebbséget vagy etnikai csoportot alkotó polgárok részére a Szlovák Köztársaság teljes körű fejlődést garantál. különösen saját kultúrájuk terjesztése (promote) érdekében,... [Garantálja számukra] a jogot, hogy saját anyanyelvükön terjesszék és fogadják be az információkat, hogy nemzeti egyesületekbe tömörüljenek, s hogy oktatási és kulturális intézményeket alapítsanak és tartsanak fenn.” Ha – teszi hozzá szerzőnk logikusan –, a nemzeti öngazgatás elvét nem alkalmazzánk, e jog értelmetlen volna.

A területi öngazgatás elve is kifejezetten (explicitly) említve van a Szlovák Köztársaság alkotmányában, sőt e terminust a negyedik szakasz címként használja. 64–68. cikkelyekben tartalma is pontosan körvonalazódik. Az alkotmány önálló (individual) területek törvényes vagy politikai rendszerét írja elő (stipulates): „Magasabb területi egységek és testületeik öngazgatását törvényesen kell szabályozni. (Shall be laid down by the law.)”

Szerzőnk ezért kétértelműnek és zavarónak tartja, hogy Szlovákiában a területi autonómia és a területi öngazgatás fogalmait illetően különböző értelmezések vannak forgalomban, és sokan mindmáig úgy kezelik a nemzetiségi autonómiát és a területi öngazgatást, mintha azok egymást kizáró fogalmak volnának. Még mindig egy totalitárius, „erős” kommunista állam ígézetében élnek. Holott az öngazgatásokból álló rendszer decentralizált. Szerzőnk azon kívül, hogy a Szlovákiában máris meglévő, törvény által szabályozott példákra hívja fel a figyelmet, nevezetesen azokra, amelyekben sajátosságaira való tekintettel független és öngazgató egységekként emelik ki Pozsonyt, Kassát és a Magas-Tátrát, példaként idézi az egyes euro-régiók sajátosságainak megfelelően kidolgozott öngazgatási rendszereket is, különös tekintettel arra, hogy a régiók átnyúlhatnak a határokon.

„A nemzetiségi különválás veszélyes és káros” – idézi szerzőnk, Jozef Moravčík, korábbi szlovák miniszterelnök, a Demokrata Unió elnöke 1996. februári cikkét a Narodná obrodából, amely Obciansky stát a etnická autonomia (A polgári állam és a nemzetiségi autonómia) címmel jelent meg. A baj csak az, hogy Szlovákiában jelenleg nincs polgári állam, hanem nemzetállam van. Ezáltal az etnikai autonómia – kicsiben – hű másolata a nemzetállamnak a nyelvhasználatot, kultúrát, oktatást illetően. A nemzetiségi elkülönülés nem az autonómia-igényekből adódik, hanem a nemzetállam kialakulásából, azzal, hogy az uralkodó etnikai csoport – az államalkotó nemzet – elkülönült az ország lakosságától, hogy az első osztályú állampolgárok uralkodó kategóriáját hozza létre.

A helyzetet csak az oldhatja meg, ha az a polgári elv érvényesül, amit P. Zajac javasolt a Komárnianská vyzva (A komáromi kiáltvány) c. cikkében a Domino efekt 1996. októberi számában, nevezetesen, hogy megoldás csak: „abban az esetben várható, ha kisebbségek egyenlő állampolgárokként vesznek részt az államépítésben, ha a kisebbségi politikai pártoknak ugyan-csak részük lenne a végrehajtó hatalomban”. Az egyenlő jogokhoz azonban először kompenzációs kisebbségi jogokat kellene biztosítani. A többség kollektív jogait csakis a kisebbségnek biztosított kollektív jogokkal lehet kompenzálni.

Ez a kisebbségi kollektív jog: a jog az autonómiához. Szerzőnk nem osztja Moravčík félelmét, aki szerint „a kollektív jogok megosztják a polgárokat általában vett polgárookra és olyan polgárookra, akik bizonyos jogokat egyénileg, autonóm módon gyakorolnak.” Szerzőnk szerint ez éppen a pluralista demokratikus társadalom előnye. A polgári jogok és kötelességek gyakorlása egy ilyen társadalomban a fokozatosság, a lépcsőzetesség elvén (subsidiarity) alapul. Az iskolában, az egyházban, a helyi önkormányzatnál, a szakszervezetben bizonyos jogaimat autonóm módon érvényesítem, és csak polgári jogaim maradékát magasabb egységekben. Ritkán vagyok polgár általában véve. Az állammal és a parlamenttel talán csak négyévenként kerülök kapcsolatba, amikor szavazok, vagy ha az állam törvényeivel kerülök összeütközésbe.

Ha azt akarjuk, hogy a szlovákiai magyarok büszke tagjai legyenek közösségüknek és az államnak egyaránt, akkor a szlovákokéval egyenlő státust kell biztosítani nekik, hogy közösségüket és államukat ugyanúgy a magukénak érezhessék, mint a szlovákok.

Ha ma megakadályozzuk a magyarokat kollektív jogaik elérésében, holnap ugyanez történhet a nem kormányzati jótékonyági szervezetekkel, vagy az egyetemekkel (a munka már folyik is ebben az irányban!), holnapután pedig, mondjuk, a szakszervezetek kerülnek sorra.

Ebben a helyzetben, melyet a már idézett Peter Zajac cikke szerint az jellemez,

hogy „a Szlovákiában élő magyar politikus nagyon is jól tudja, milyen érzelmeket ébreszt a szlovákok körében, ha a „területi autonómiát” emlegeti, ami szlovák értelmezésben mindig „nemzetiségi autonómia”, Kusý kétpontos programot javasol a „magyarkérdésben” a szlovák demokratikus erőknél. El kell fogadniuk, hogy

1. „mindaddig, amíg a jelenlegi kormány kemény nacionalista nemzetállami politikát folytat, teljesen törvényesnek és demokratikusnak kell tekinteni a magyar kisebbség képviselőinek a politika nemzetiségi egyensúlyának kijavítására irányuló törekvéseit. A szlovák nemzet kollektív jogainak realizálása ellen hatékonyan csak úgy léphetnek fel, ha fönntartják a magyar kisebbség kollektív jogait, a nemzetállam koncepciója ellen pedig csak úgy, ha fönntartják autonomista elképzeléseiket a részlegesektől az egész országra kiterjedőkig (upholding autonomist elements from partial to nationwide ones).”

2. [Ugyanakkor] „a nemzetiségi elv nem igazán szerencsés megoldás, valójában szükséges volna valami még jobbat találni. Egy olyan többnemzetiségű ország számára, mint Szlovákia, ez a polgári elv alkalmazását jelenti, melyet egyenlő mértékben kell mind a szlovákokra, mind a magyarokra alkalmazni. Civil államot csak úgy lehet megvalósítani, ha túljutunk a nemzetállam koncepcióján. Itt kell kezdenünk.”

Tokai András

Választások Bosznia-Hercegovinában: eredmények és kilátások

Heilborn, Andreas: Die Wahlen in Bosnien-Herzegowina. Entwicklungen, Analysen, Perspektiven. Südosteuropa Mitteilungen, 36. Jg. 1996. 4. H. 300–318. p.

Clinton újválasztása felett érzett aggodalmában végre hajlandó volt a Balkánon békét teremteni: a daytoni megegyezés komplikált államszerkezetét egy demokratikus választás volt hivatva legalizálni. A választások mindhárom államalkotó erő esetében a nemzeti-nacionalista pártok győelmét hozták, miközben a demokratikus erők jó néhány helyen (Szarajevó, Tuzla stb.) éreztették valós erejüket.

1991-ben az ország 4 millió lakost számlált. A daytoni megállapodás két fő egységet hozott létre: a mozlím bosnyákok és a horvátok föderatív, illetve a szerbek saját köztársaságát. A kettő közös irányítását egy háromtagú elnökségnek kellene biztosítania, mely elnökség mindhárom nemzetet képviselő tagja vétőjoggal rendelkezik.

Az eredeti tervek szerint 1996 szeptemberében összesen hét választás került volna sorra, úm. a háromtagú államelnökségé, a köztársaság képviselőházáé

(föderációk és a szerbek részéből 28, illetve 14 képviselővel), a föderatív államrész képviselőházáé (140 hely), a szerb köztársaság nemzetgyűléséé (82 hely), a szerb köztársaság elnökéé és helyetteséé, a föderatív államrész 10 kantonjának kantonyűléséé és a helyi önkormányzatoké.

1996 augusztus 26-án az EBESZ lemondta a helyi önkormányzati választásokat, s előbb novemberre, majd a következő év elejére halasztotta el őket. Ennek a késedelemnek fő okaként az ún. P2 rendelkezés szolgált, melynek értelmében a lakosok nemcsak az 1991 előtti lakhelyükön vehettek részt a választáson, hanem ott is, ahol a jövőben élni kívánnak. Az utóbbi körülményt azonban főként szerb oldalról arra igyekeztek felhasználni, hogy az etnikai tisztogatást legalizálják (például Brčko térségében humanitárius segílyt olyanok kaphattak, akik oda regisztráltatták magukat, természetesen szerb oldalon). Voltaképp jelentős nemzetközi erők szerették volna az egész választást elhalasztani mindaddig, amíg valóban szabad választások egyáltalán lehetségesek lesznek. De sem ez, sem egy független tévéadó megteremtése nem sikerült. A választások korrekt előkészítése érdekében azt is jó lett volna tudni, mennyi választásra jogosult él a szörnyű polgárháború után: a különböző becslések 2,9–3,5 millió közti sávban szóródtak.

A választásokon való aktív szerepléshez meghatározott ajánlási nagyságrendet állapítottak meg: parlamenti választáshoz a pártjelölteknek 10 ezer, a függetleneknek pedig 5 ezer aláírást kellett szerezniük. Ezek a nagyságrendek kantonyűlési jelölés esetén 1500, illetve 800, önkormányzati jelölés esetén 200, illetve 100 aláírást jelentettek. Az elnökké való jelöléshez 5–5 ezer aláírást szükségeltetett. Nem lehetett jelölt olyan személy, aki a hágai nemzetközi bíróság szerint háborús bűnösnek bizonyulhat.

A választások fő szereplői a nemzeti-nacionalista pártok voltak: a szerbeknél a Srpska Demokratska Stranka (Szerb Demokrata Párt, SDS), a horvátoknál a Hrvatska Demokratska Zajadnica (Horvát Demokratikus Egyesülés, HDZ), a bosnyákoknál pedig a Stranka Demokratske Akcije (Demokratikus Akciópárt, SDA). E pártok már az 1991-es választások idején is az élen jártak, azóta pedig csak továbbberősítették pozíciójukat. A szerb és a horvát politikai világban hosszú ideig semmilyen szervezett ellenzéki erő nem létezett, míg a bosnyákoknál létrejött a szociáldemokrata párt (SDP), valamint H. Silajdžić pártja (SBH). A nemzeti gravitású pártok természetes választóikra találtak a falusi, kevésbé képzett népességnél, azonban a városi, sok esetben etnikailag kevert lakosság nem ragaszkodott a nemzeti kizárólagosság gondolatához. Körükben szerveződött meg a Liberális Párt (LS), a Bosznia-Hercegovináért létrehozott Egységes Lista (ZL), valamint a kerszténydemokrata-liberális parasztpárt (HSS).

A későbbiekben a szerb területen is ellenzéki erők mozgolódtak. A választá-

son végül ott az SDS mellett két másik blokk is szerepet kért, a demokratikus hazafias blokk (DPB) és a mérsékeltnek tartott másik blokk (SMP).

A választások különösebb incidens nélkül zajlottak le. A győzelmet a nemzeti pártok szerezték meg mind a képviselőházakba, mind az államelnökségbe indított jelöltjeikkel: mindhárom párt 80–85 %-ot ért el.

Az államelnökség három helyéért folyó közdelemben a bosnyákok körében Izetbegović kereken 80 %-ot kapott, mögötte Silajdžić 13,5 %-ot. A horvátoknál Zubak közel 89 %-ot nyert el, a ZL jelöltje, Komsić 10 %-ot. A szerbeknél Krajišnik győzött 67 %-kal, a második Ivanić professzor lett (SMP, DPB). Az utóbbi esetben a váratlan ellenzéki győzelem lehetősége nem volt egészen kizárt, ha arra gondolunk, hogy mindössze 200 ezer szavazatnak kellett volna mást mutatnia ennek eléréséhez.

A két egység képviselőházába az alábbi pártok szereztek komolyabb szavazatmennyiséget: a Szerb Köztársaságban (1 millió 60 ezer szavazatból) az SDS 54,6 %, SDA 17,3 %, SMP 12,8 %, a föderációban (összesen 1,34 millió szavazatból) az SDA 54,2 %, HDZ 25,2 %, ZL (7,9 %).

A fenti adatokból következik, hogy a képviselőházi választások az ellenzéki pártok esetében nehéz diónak bizonyultak: a nem kizárólagosan nemzeti irányultságú pártok a 8–13 %-os szintet nem tudták meghaladni.

A kantonális választások esetében viszont komolyabb szerephez jutottak ők is, például Szarajevo és Tuzla kantonok esetében (főként a ZL szerepelt eredményesen). Az urbanizált régiók egyébként független – szűkebb hatósugarú – tévéadókkal is rendelkeznek (Zinecában a Zetel, Szarajevóban a Hayat és a TV 99, Tuzlában az NTV).

A választások egészében eredményesnek minősíthetők. Nem lehet meglepődni azon, hogy a katasztrófa után a nemzeti-nacionalista pártok voltak sikeresek: vihar esetén az ember mielőbb saját házát igyekszik megvédeni, s csak utána hajlandó szomszédjainak segíteni. Szerepet játszott a választási kampány rövidegsége is, hisz így a már korábról jól ismert erők és személyek könnyebben arathattak babérokat. A három nemzeti erő közt mintha egyfajta informális egyezség is lenne, legalábbis a nemzeti kizárólagosság dolgában. Ebből viszont a hatalom, kompetencia, határok, pénz stb. dolgában folytatott hosszú távú vita vagy konfliktushelyzetek adódnak. Az országos politikai szint most nem engedett meg alternatív szemléletet. Ezért is lesz olyan lényeges momentum az önkormányzati választás. A nemzetközi közösség érdeke, hogy az egymással való békés együttélés gondolatát csíráztató ellenzék legalább az urbanizált térségek városaiban teret nyerjen.

(Cseh-)szlovákiai szemmel a magyar pártok kisebbségpolitikai megoldásairól

Morvay, Petr: Hungarian Political Parties and their Solutions to the Question of National Minorities since 1989. = Perspectives, 1996. 6-7 no., 89-99. p.

A közép-európai témákkal foglalkozó angol nyelvű prágai *Perspectives*, mely ugyanebben a számában Miroslav Kusý tollából a szlovák demokraták részére fogalmaz meg programot a magyar kisebbség autonómia-törekvéseinek kezelésére, bő és tájékozott, helyenként azonban meglepő ítéleteket és kilátásokat is felvillantó cikket közöl Petr Morvaytól az 1989 utáni magyar pártoknak a határokon túl élő magyar kisebbségekkel kapcsolatos elképzeléseiről, illetve általában a magyar bel- és külpolitikai helyzetről.

Bevezetésként hangsúlyozza, hogy mint más posztkommunista országokban, Magyarországon sem lehet a politikai életet olyan klasszikus fogalmakkal leírni, mint jobb vagy bal, konzervatív, liberális vagy szocialista.

Magyarországon szerinte a jelenlegi politikai rendszerben az „urbánus“ és „népies“ tendenciák is tükröződnek. E tendenciák kialakulása – írja – „a Trianon utáni helyzetben egyfajta skizofréniával párosult. A népiesek az addig mintául szolgáló nyugati demokráciákból kiábrándulva, speciális, magyar „harmadik“ utat kerestek.“ Igaz – teszi hozzá – a nemzeti eszme a pártállástól függetlenül nagy szerepet játszik Magyarországon.

A liberálisok, azaz az urbánusok – Morvay magyarázata szerint – a nemzetet legalább részben, választott közösségnek tartják, és elutasítják azt az elképzelést, hogy az emberek elengedhetlenül és megváltoztathatatlanul valamely nemzethez tartoznának. (Magyarázza ezt az is, hogy az urbánus, főleg budapesti középosztály jelentős része asszimilált zsidókból és németekből állt.) Ez a csoport továbbra is a nyugati demokráciákhoz húz, különös jelentőséget tulajdonít az egyénnek és a személyes jogoknak, még a külföldön élő magyar kisebbségek viszonylatában is.

Ugyanakkor mindkét tendencia modernizálásra törekszik, bár, más-más úton. A Horthy-korszakban ellenzékben voltak, eszméik tovább éltek az anti-kommunista belső ellenzéki mozgalomban, és komoly szerepet játszottak az 1980-as évek végén a többpárt-rendszer kialakulásakor.

Ez után az általános bevezető után sorra veszi az 1990-es választások hat parlamenti pártját, úgy értékelve, hogy „az 1990-es választások jórészt az MDF és az SZDSZ csatájában dőltek el, amit a népiesek és az urbánusok közti harc befolyásolt.” Morvay szerint az MDF melletti két másik kormánypárt, az FKGP és a KDNP nem rendelkezett jelentős intellektuális háttérrel, a kisebbségi ügyekben és a külpolitikában az MDF irányvonalát követte.

Az MDF viszonyát a határokon túli magyarsághoz Antallnak azzal az elhíresült bejelentésével határozza meg a szerző, miszerint ő lélekben 15 millió magyar miniszterelnöke szeretne lenni. Ebben semmiképp se lehetett irredenta szándékot felfedezni, hisz valamennyi párt egyetértett az euro-atlanti orientációval, s így a létező közép-európai határokat senki sem kérdőjelezte meg. Az MDF-nek, illetve az 1990-es kormánynak is fő törekvése volt garanciákat szerezni a határokon túli magyarság túlélésére, sőt növekedésére, úgy, hogy nyelvüket és kultúrájukat autonómia, esetleg területi autonómia keretében megőrizhessék.

Az SZDSZ, melyet Morvay közép-liberális pártként ír le, a kisebbségekkel kapcsolatban azt az elvet vallja, hogy problémáikat a demokratikus és liberális elvek bevezetésével automatikusan meg lehet oldani. Az SZDSZ azért kritizálta az MDF-et, mert azzal, hogy segítette a külföldi magyarokat minél nagyobb függetlenséghez jutni, egyre jobban magához kötötte őket. Az SZDSZ szerint a magyar politikának az lenne a dolga, hogy segítse a magyar kisebbségeket saját lábukra állni, mert így lehetnének politikailag és gazdaságilag erősek, ezzel meggyőzhetnék az illetékes országokat, hogy joguk van az öngazgatáshoz. Az SZDSZ főleg a magyar kisebbségek gazdasági megsegítését, üzleti tevékenységük támogatását szorgalmazza, és erősíteni szeretné a külkereskedelmet a környező országok magyarlakta területeivel.

Morvay röviden bemutatja a Fidesz ideológiai útját is, megjegyezve, hogy alakulásakor mentes volt a bevezetőben említett urbánus-népies konfliktustól. 1994 elejére azonban a konzervatívabb, nemzeti liberális elemei kerültek túlsúlyba. Az egyéb irányzatok követői elhagyták a pártot. Így a Fidesz eltávolodott az SZDSZ-től, s közelebb került az akkori MDF liberális szárnyához. Nemzetiségi kérdésekben a Fidesz mindig is nagyobb érdeklődést mutatott az SZDSZ-nél. Belső átalakulása óta kisebbségi politikája egyre jobban emlékeztet az MDF-ére.

Az MSZP kisebbségi elképzeléseit nehéz meghatározni. Mint egyéb tekintetben is, e kérdésben is legalább háromféle irányzat keveredését mutatja. .. Az urbánus-népies megosztás végigvonul az egész párton, és két csoportosulásra osztja. Az úgynevezett pragmatikusok vagy technokraták (gyakran liberális kötődésekkel) egy harmadik csoportosulást alkotnak. Számukra – talán a

kommunista korszakra visszautaló reflexként – a kisebbségi kérdések alapvetően külpolitikai kérdésekként merülnek fel; az egész ügyet kellemetlen akadályként észlelik külpolitikai szándékaik útjában, ugyanakkor főleg belpolitikai megfontolásokból mégiscsak foglalkozniuk kell vele.

Egyes megfigyelők szerint Kovács külügyminiszter is közel áll ehhez a csoporthoz.”

A pártok bemutatása után Morvay egy-egy fejezetben összehasonlítja az Antall-, majd a Horn-kormány időszakának nemzetiségi politikáját.

Szerinte az Antall-vezette koalíció kezdetben jobban tudatában volt annak, hogy a kisebbségi politika nemzetközi politikai következményeket hordoz. s az abban elkövetett esetleges hibák mind a környező országokkal való jó kapcsolatok, mind az euro-atlanti integráció esélyeit ronthatják. Később, ahogy belpolitikai gondjai sokasodtak, róluk a környező országok magyarságának ügyeit hangsúlyozva igyekeztek elvonni a közvélemény figyelmét. Egyre inkább a kisebbségek radikálisabb politikai csoportjai felé fordították figyelmüket. Ennek az lett a következménye Magyarországon, hogy a szomszéd országok magyarsága iránti figyelem és szimpátia, ami a 80-as évek elejétől olyan általános volt, fokozatosan lecsökkent, sőt a társadalom széles rétegei kezdtek úgy érezni, hogy az Antall-kormány túl sok időt pazarol, és túl sokat költ a határokon túli magyarságra. A 94-es választási kampány során azt sugallták a választóknak, hogy ha az MSZP vagy az SZDSZ jutna uralomra, ezek a pártok a szomszéd országokkal való jobb kapcsolatok érdekében (más szóval: az alapszerződések aláírásával) beletörődnének, hogy a magyar kisebbség ügyeit belpolitikai ügyekként kezeljék a szomszéd országok. Morvay szerint egyébként a magyar kisebbségek vezetői is többségükben ettől féltek. A nacionalista érvek azonban, melyeket oly bőven alkalmazott az Antall-kormányzat, végül is az ellenkező hatást váltották ki, és sok más tényezővel együtt hozzájárultak ahhoz, hogy elvesztették a 94-es választásokat.

94-ben hosszú tárgyalások után az MSZP–SZDSZ-koalíció alakított kormányt. A választások előtt mindkét párt élesen visszautasította azokat a vádakat, hogy nem tartaná fontosnak a magyar kisebbségek ügyeit. Az MSZP egyik, bizonyos megfigyelők szerint képviselőinek kb. egynegyedét kitevő csoportja, az úgynevezett „népieseké” jó kapcsolatokat ápol az MDF és a Fidesz ellenzékben levő politikusaival, bár – Morvay megállapítása szerint – egyben éppen ők képezik az MSZP legbaloldalibb szárnyát.

Horn koalíciós kormányzásának két első éve alatt a környező országokban élő kisebbségeknek juttatott támogatás volumenét illetően lényegében nem csökkent. A támogatás szerkezete változott: az adományok zöme a kevésbé ra-

dikális szervezeteknek jut. Csökkent a külföldi magyar szervezetek beleszólása a hazai, illetve a kétoldali nemzetközi ügyekbe. Így például nem egyezteték szisztematikusan a magyar–szlovák alapszerződés előkészítését a szlovákiai magyarság szervezeteivel. A Horn-kormány, gátolandó a Magyarországra történő további bevándorlást, a külföldön élő magyarság élet- és kulturális körülményeit jelenlegi lakóhelyein szeretné javítani.

Mindez összefügg Horn külpolitikájával: az euro-atlanti szervezetekbe való törekvés megkívánja a stabilitást a közép-európai térségben, s ehhez kellenek a környező országokkal a jószomszédi kapcsolatok. Az ország belső gazdasági és társadalmi nehézségei – írja a szerző valamikor 1996-ban – ugyancsak arra kényszerítik a kormányt, hogy minden tőle telhetőt megtegyen a látható külpolitikai sikerek érdekében.

Cikke végén a szerző a magyar kisebbségek további sorsával kapcsolatos kockázatokat veszi sorra. A kilátásokat rendkívül nehéz megítélni, különösen mivel „Románia, Szerbia és időnként még Szlovákia is, folytatja a homogén nemzetállam létrehozásának hosszú távú programját. Ezeket az országokat napjainkban – írja a szerencsés kimenetelű román változások előtt – baloldali nacionalista koalíciók igazgatják, melyek erőszakos módszerek alkalmazására is fel vannak készülve a program végrehajtására“. Ezekben az országokban a demokratikus ellenzéknek a magyar kisebbséggel kapcsolatos viszonya is telve van bizalmatlansággal és félelemmel is, hogy szavazatokat vesztenének, ha a magyar kisebbség számára kedvezményeket javasolnának.

A magyar kisebbségek helyzete – kivéve Szlovákiában Moravčík kormányának rövid időszakát – mindenütt ismét romlik. Ebből adódóan a magyarok radikalizálódnak, igyekeznek Magyarországra emigrálni, ami további feszültségeket kelthet. Rendszeres panaszaikkal hatékony segítségért folyamodnak egyrészt az anyaországhoz, másrészt az európai intézményekhez, pl. az Európa Tanáshoz.

Magyarország gazdaságilag is nehéz helyzetben van, kénytelen megszorító intézkedéseket alkalmazni. A környező országok jelenlegi kormányaival csak úgy tudja kapcsolatait javítani, ha a magyar kisebbségekkel kapcsolatban engedelményeket tesz. Ez pedig Magyarországon populista kormányellenes támadásokra adhat okot. Ugyanakkor a magyar kisebbség Szerbia, Románia és Szlovákia kormányai számára túszként használható fel a Magyarországgal folytatott tárgyalások alkalmával – halljuk vissza Morvaytól ezt az elmúlt években Magyarországon oly sok szájból oly sokféleképpen hallott figyelmeztetést. Főleg Szerbia, de bizonyos fokig Románia is – teszi hozzá szerzőnk forrásokra vagy közvéleménykutatásokra való hivatkozás nélkül, a magyar köz-

véleményben úgy van számon tartva, mint „feltételezhető esetleges katonai biztonsági fenyegetések forrása“. E félelmet fokozza az a tény, hogy újabban Szlovákia, Szerbia és Románia kormányai részéről megfigyelhető az a szándék, hogy koordinálják politikáikat mind a területeiken élő magyar kisebbségek kezelését, mind a magyar kormánnyal kapcsolatos fellépésüket illetően. A magyar közgondolkodástól egyáltalán nem idegen „bekerítettégi szindróma“ ismét fölbukkan Magyarországon.

E sok veszély főlemlegetése után Morvay megnyugtatta az olvasót, hogy „a jelenlegi, valamelyest realista magyar külpolitika nagy reményeket kelt“ Magyarországnak a NATO-ba és az Európai Unióba történő belépését illetően, mind pedig a környező országokkal történő kapcsolatai javításában.

Az igazi veszély abban van, ha az MSZP fölbomlana. Egy gyengébb magyar kormányzat vagy egy magyarországi válságszituáció esetén könnyen radikalizálódhatnak a magyar kisebbségek. Az 1998-as választások kimenetele pedig azért veszélyes, mert mindkét demokratikus lehetőséget kimerítette a magyar politikai rendszer: ha a választók elfordulnak a szociál-liberális koránytól, a demokratikus ellenzék perpatvarai és megosztottsága miatt a FKGP látszik egyedül nyertesnek. Torgyán József – akinek nevét a cikk hibásan közli – olyan pártot vezet, amely sajtóságos jobb-bal populizmust képvisel, miközben jelszavaiban ugyan aggódik a magyar kisebbségek sorsáért, de ugyanakkor a gyors nyugati integrációt és a környező országokkal való megbékélést sürgeti. Morvay cikke írásakor már tudott arról, hogy Torgyán 1996. március 14-i addresszív beszéde után erősen visszaesett az FKGP népszerűsége.

A felidézett populista veszélyeket az előzheti meg, ha észrevehető és hosszú távú javulást sikerül elérni gazdaságilag Magyarországon, ha beválik az euroatlanti csatlakozás reménye, továbbá, ha demokratizálódnak a belső fejlemények a környező országokban, s így a magyar kisebbségek helyzete is megjavul.

Tokai András

A holocaust, Goldhagen és a németek: reflexiók egy könyvsiker kapcsán

Sattler, Stephan: *Der Holocaust, Goldhagen und die Deutschen*. = *Europäische Rundschau*, 25. Jg. 1997. 1.H. 3–12. p.

A 37 éves Daniel J. Goldhagen (a Harvard Egyetem docense) 700 oldalas könyvével példátlan sikert aratott a német könyvpiacra. Az európai zsidóság-
nak a második világháború idején végrehajtott kiirtása témaköréből még soha
nem született ennyire kapós könyv (pár hónap alatt 165 ezer eladott példányt
jelentett a 60 márkába kerülő kiadványból a németországi Siedler-Verlag).

1996 márciusában az amerikai megjelenés, majd karácsonyig az átütő né-
metországi siker: ez már több mint könyvpiaci esemény. Goldhagen könyvé-
nek címe: *Hitler készséges (mindenre kapható) végrehajtói* (eredeti cím:
Hitler's Willing Executioners, német cím: *Hitlers willige Vollstrecker – Ganz
gewöhnliche Deutsche und der Holocaust*).

A könyv voltaképpen mondanivalóját a *Die Zeit* című hamburgi liberális
hetilap rögtön az amerikai megjelenés után (1996. április 12.) megjelent első
ismertetése alcímével summázta: „Tényleg minden német bűnös volt?” V.
Ulrich szerkesztő, az ismertetés szerzője szerint Goldhagen ugyan nem állapít-
ja meg expressis verbis a németek kollektív bűnösségét, tartalmilag azonban
igen közel kerül e vádhoz. Ezzel indult el a „Goldhagen-vita” – még mielőtt a
könyv németül is napvilágot látott volna – gyakorlatilag az egész német sajtó-
ban, a liberális irányzattól a szélsőjobbba. A leghevesebb kritika a *Frankfurter
Allgemeine Zeitung*ban jelent meg a társkiadó F. Schirmacher tollából (1996.
április 15.): szerinte a könyv az amerikai publikum agymosását célozza, azt
igyekezőn bizonyítani, hogy a németek még nem szabadultak meg a közép-
kori előítéletektől, hogy számukra az antiszemitizmus a boldogságkeresés per-
verz formája.

Az első ismertetésekben megfogalmazott elutasítás valószínűleg csak ger-
jesztette a német olvasók érdeklődését, hisz az augusztusban végre anyanyel-
vükön is olvasható könyvből az első kiadás 20 ezer példányát szétkapkodták,
s a kiadó igyekezhetett az utánnomással. A siker hatására Goldhagen is Né-
metországba érkezett, s fellépéseiből diadalút formálódott. Éles elhatárolódás,
látványos közönségsiker. E kettős fogadtatás magyarázata magában a könyv-
ben lelhető fel.

Goldhagen a következő kérdéssel indítja könyvét: hogyan következhetett be
egyáltalán a holocaust? Az elmúlt ötven év holocaust-témájú könyveivel egy-

bevetve már ez az indítás is provokációnak hathat. S rá a válasz jeges zuhanyként: „... a teljesen normális németek egy sajátos antiszemitizmus által motiválva arra a következtetésre juthattak, hogy a zsidóknak meg kell halniuk”. Szerinte tehát az „Endlösung” csakis és kizárólag azért vált lehetségessé, mert a tettesek, az átlagnémetek erre nagy számban hajlandók voltak. Nem lényeges tehát, hogy Hitler adott-e ki és milyen parancsot, avagy a totális diktatúra radikalizálódása vezetett-e a tömeges kiirtáshoz. Meghatározó Goldhagen szerint, hogy kellő számú eszköz és végrehajtó találtatott. Ha viszont ennyi tettes van, akkor őket meg kell ismerni, sajátosságait, mozgató rugóikat fel kell tární. Ezért Goldhagen átvizsgálta azokat a Stuttgart melletti Ludwigsburgban őrzött aktahegyeket, amelyek a náci háborús bűnökkel foglalkoznak. Összesen 14 hónapot töltött Ludwigsburgban, ahol 106 ezer ember vádiratait őrzik (közülük jogerősen elítélt csaknem hétezer). Goldhagen becslése (!) szerint fél és egy millió közötti lehet azon németek száma, akiknek közük van a holocausthoz. Könyvének kilenc fejezete igyekszik a kutatás erre vonatkozó eredményeit összegezni: milyen emberek voltak azok, akik nem okvetlenül megátalkodott nációként működtek közre a rendőrségi kommandókban, a szállítások őrzésénél, a koncentrációs táborokban s a háború végi „erőltetett menetek” hajszolásánál. Miért voltak kegyetlenebbek sok jel szerint a zsidókkal, mint akár az oroszokkal, lengyelekkel vagy a cigányokkal? Miért nem hagyták abba a zsidók elleni tömeges vérengzést 1945 elején, amikor erre Himmler parancsot adott ki? A szerző válasza: azért gyilkoltak, mert antiszemiták voltak, s úgy gondolkodtak, hogy „vagy mi öljük meg őket, vagy ők fognak minket”. A motiváció alapja tehát Goldhagen szerint a zsidógyűlölet, amelynek viszont mélyről és messziről, a történelmi múltból kell eredeznie, hogy ennyire széles körben hasson.

Az eredeti amerikai kiadásban szerepel az a kifejezés, hogy „nemzeti terv (projekt)”, értve ezen a zsidóság megsemmisítését. Goldhagen szerint a holocaust a németek nemzeti programja volt. Historiográfiailag érdekes megemlíteni, hogy a politológus szerző ki nem mondott vitát folytat az ugyancsak amerikai Ch. Browning könyvével: *Hétköznapi emberek. A 101. Rendőrszázalaj és az Endlösung Lengyelországban*. Browning gondolatmenete: a háború átfogóan brutális erőszakrendszere, az általános alávetettség, a parancsokhoz való igazodás, a karrier- vagy túlélési vágy és sok más „általános emberi” motívum okozta a példátlan zsidóirtásban való részvételt. Goldhagen elutasítja ezt az általánosítást, szerinte mind az áldozat, mind a tettes reális személyiség, akinek céljai, szándékai (is) vannak, következésképp tetteiért felelős, felelősségre vonható.

A történészek jelentős része – mint Browning is –, úgy véli, a múlt rendkívül összetett, s különösen erőszakos cselekedetek magyarázatánál nem járható út az egy motívumra fűzés, mert ez végül teleológiához vezet (mindenki azért létezik, hogy bizonyos tervet, programot beteljesítsen). Márpedig Goldhagen erre hajlamos, elég e tekintetben a bevezető és a kifejtő fejezetek különböző stílusrétegeire utalni. A bevezetés jószerével a divatos posztmodern szociológia szókinésének ismeretében „csillog”, s ez az „elméleti” keret nem egészen szervesül a történeti munka eredményeként született fejezetekkel.

A mű változatos belső színvonala, kihívó eltökéltsége jócskán hozzájárult a fogadtatás sokarcúságához. Ismertetésünk elején idéztünk néhány reagálást, most még egy-kettővel kiegészítjük a sort. A *Spiegel* nagy hatalmú kiadója, Rudolf Augstein egyszerűen leszögezi, hogy a németség egészére Goldhagen által kiterjesztett zsidógyűlölet „természetesen tiszta képtelenség”. Mások – elolvasván a könyvet – oda konkludálnak, hogy a könyvet nem kell, nem érdemes elolvasásra ajánlani.

Ugyanakkor a fiatalság körében hallatlan érdeklődés volt tapasztalható: a müncheni pódiumbeszélgetésre kétezren gyűltek például össze. A korábbi elhallgatások, majd vontatottan jelentkező feldolgozások, tudományos levezetések után ez a könyv feltehetően személyükben is érinti őket, hiszen felmerülhet minden mai fiatalban a kérdés: apám, nagyapám vajon miként viselkedett? Goldhagen is igyekezett szimpátiát ébreszteni azzal a nyilatkozatával, amellyel a németek kollektív bűnrészességének vádját elutasította, s megállapította, hogy a mai Németország társadalma a nyugati fejlett civil társadalmak egyenrangú partnere. A német recepció szempontjából viszont feltétlenül hiány, hogy az írók „céhe” egyáltalán meg sem szólalt. E sokféle ellentmondásosság arról tanúskodik Sattler szerint, hogy a „németkérdés még változatlanul nyitott”, de már nem hatalmi, hanem pszichológiai síkon.

Sonnevend Péter

Kisebbségvédelem Európában – az innsbruckiak hozzájárulása

*Pan, Christoph: Volksgruppenschutz in Europa: Innsbrucks Beitrag. =
Europa Ethnica, 53. Jg. 1996. 4–4. H. 131–143. p.*

A nemzetiségi kérdésről újabban széles körben ismerik el, hogy elsődrendű európai biztonsági probléma. A megoldás kulcsa a kisebbségvédelem lehet, alternatívája pedig a háború. Az 1989–90-es nagy átalakulás óta a kisebbségvédelem az érdeklődés előterébe került. A nemzetközi jog a kisebbségvédelem témakörével gyarapodik.

Ebben a munkában az Innsbrucki Egyetem meghatározó szerepet vállalt mágára. Elsősorban a Közjogi és Politológiai Intézet, ahol is 1946 óta a jogtudósok, diplomaták és politológusok mondhatni három generációja igyekezett a kérdést elmélyíteni mind a korábbi osztrák monarchiabeli joghagyomány, mind a gyarapodó dél-tiroli tapasztalat kamatoztatása révén. A szerző, aki 1982 óta az egyetem címzetes professzora, elméletben és a napi politikában is tapasztalt kisebbségvédelmi szakértő (az EBESZ, az Európa Tanács stb. megfigyelője, az Európai Kisebbségek Föderatív Uniójának elnöke az 1994–1996. közötti időszakban).

Az európai etnikai-kulturális terek korántsem esnek egybe a mai államok felségterületével. Ma a földrészen 70 népet ismerünk, azonban csak 36 – 1 millió feletti lakosú – állam található: vagyis pont feleannyi, mint ahány nép. A hagyományos szemlélet azt sugallja: az állam a konstans, az állandó, míg a nemzetiségek vagy kisebbségek a változók, minthogy általában engednek az államok etnikai homogenitás iránti igényének. A század folyamán az államok száma is jelentősen változott: az első világháború után jelent meg 8 ún. nemzetállam, majd a kilencvenes évek elején „hirtelen” további 14 (vagyis a mai 36 állam bő egyharmada) is, amely ezáltal mindössze pár éves múltra tekinthet vissza (a 14-es számban nincsenek benne a kaukázusi államok, mint például Örményország). Paradox módon ezen átalakulások következtében nem csökkent a nemzeti vagy etnikai kisebbségek száma, sőt inkább megnövekedett. Ma összesen az óceántól az Urálig 270 kisebb-nagyobb nemzeti

kisebbség él, összesen 100 milliót kitevő számban, ami a teljes európai népesség egy hetedének felel meg!

Ezért nem véletlen, hogy az EBESZ 1990-es párizsi csúcstalálkozóján az új Európa megvalósításának fő kritériumaként az emberi jogok és a demokrácia érvényesülését, valamint a jogállamiságot jelölte meg. Ebből következik, hogy a mai demokratikus jogállam nem nemzetállam típusú, hanem feltételezi a sok-nemzetiségű állam jegyeit.

A kisebbségvédelem jogosultságát az a megfontolás kínálja, miszerint a többségi és kisebbségi népesoportokhoz tartozók formáljogilag azonos kezelése éppen hogy diszkriminációhoz vezethet. A kisebbségvédelem teremtheti meg a valós egyenjogúságot mind az egyén, mind a kollektív csoportok szintjén. Az utóbbi esetben is biztosítani kell az önrendelkezés jogát az autonómiák létrehozása útján. Ezek lehetnek területi, illetve kulturális jellegűek, vagy működhetnek a helyi közigazgatás szintjén.

A nemzetközi jog szintjén a kisebbségvédelem a trianoni szerződésekkel jelent meg, s érvényesítésére végső soron a Népszövetség jelentett garanciát. A második világháború után a figyelem elsősorban az alapvető szabadságjogok és emberjogok megbízható érvényesítésére irányult. A kollektív – így a nemzetiségi, kisebbségi – jogok témája csak érintőlegesen került a nemzetközi jogalkotás szintjére, s csupán a nyolcvanas évek végének hatalmas változásai tették sürgetően szükségessé az átfogó megközelítést. Legátfogóbb szabályozásra az EBEÉ/EBESZ koppenhágai értekezletén (1990. június) került sor, igaz nem kötelező érvénnyel, ám az európai államok közösségének irányelv jellegű dokumentumai is egyre kevésbé kerülhetnek meg az államközi kapcsolatokban. A többféle kezdeményezés a továbbiakban oda vezetett, hogy az Európa Tanács Parlamentáris Közgyűlése 1993 februárjában elfogadta az 1201-es ajánlást, mely kiegészítő jegyzőkönyv-tervezet az ismert európai emberjogi egyezményhez. Az Európa Tanács 1993. októberi bécsi csúcstalálkozóján azonban nem sikerült elérni, hogy egyetlen dokumentum szabályozza átfogóan a kérdéskört, helyette négy „oszlopra” kívánták az épületet emelni (nyelvi charta, keretegyezmény, kiegészítő az emberjogi egyezményhez s végül egy speciális autonómia-egyezmény). A nyelvi charta talán már 1997-ben életbe léphet: ehhez öt ratifikáló ország szükséges. Finnország, Hollandia, Magyarország és Norvégia már megtette ezt a lépést. A keretegyezményt a 39 tagországból 36 aláírta már, de csupán öt ratifikálta (itt 12 szükséges a hatályba léptetéshez). Az emberjogi egyezményt kiegészítő jegyzőkönyv elfogadása 1996-ban sajnálatosan megghiúsult ugyan, mégis remélhető lehet közeli elfogadását. Az autonómia-egyezmény megteremtése halad a legvontatottabban, egyelőre egy tervezet vitatása kezdődött el.

Röviden áttekintjük a fenti eredmények innsbrucki hozzájárulásait. A koppenhágai dokumentumot ugyan hivatalosan Magyarország terjesztette be, alapját azonban a Pentagonale-országok keretében kidolgozott tervezet képezte. E munkában az innsbrucki professzorok (H. R. Klecatsky, R. Riz) fontos szerepet játszottak. Nevezettek előtt már Th. Veiter és az 1995-ben elhunyt F. Ermacora is nagyban öregbítette az egyetem ilyen irányú hírnevét. S nem utolsó sorban a szerző erőfeszítései is megkülönböztetett elismerést érdemelnek (például az utóbbi két évben kerekén 50 előadást tartott kisebbségvédelmi kérdésekről a legkülönbözőbb színhelyeken és hallgatóság előtt, beleértve az amerikai kongresszus 1995. novemberi tudományos konferenciáját, ahol szenátorok és képviselők is jelen voltak).

A tanulmány fontos információs melléklete időrendben sorolja fel az 1990 áprilisa és 1996 júniusa között tartott rendezvényeket és a rajtuk elfogadott dokumentumokat. Ezek a koppenhágai értekezletre beterjesztett magyar kezdeményezéssel kezdődnek, és az Európa Tanács Parlamentáris Közgyűlésének 1300. számú kisebbségvédelmi ajánlásával végződnek.

Sonnevend Péter

A társadalmi szerződés mint a kisebbségvédelem fundamentuma

Bíró Gáspár: Kollektív jogok és contractus. = Regio, 8. évf. 1997. 1. sz. 3–34. p.

A demokrácia egyik alappillére a köz- és magánszféra különválasztása, mert csak ez garantálja az államélet stabilitását és az állampolgári szabadság és jog hagyományos demokratikus rendszerét. Mi történik viszont akkor, ha az állami kereteket kívülről érkező hatások fellazítják, s különösen: mi lesz a sorsuk az etnikai csoportoknak, ha a jogaikat biztosító vagy éppen visszaszorító államot a felbomlás veszélye fenyegeti? Bíró Gáspár úgy látja, hogy az etnikai csoportok és az állam viszonyának megnyugtató rendezése érdekében a *szuverenitás hagyományos doktrínáját közelíteni kellene a sokkal rugalmasabb autonómiaeszme felé.*

A liberális nemzetállami konstrukcióban a *társadalmi szerződés* funkciója a politikai közösség fenntartása. Ez a hozzátartozó valamennyi egyén számára biztosítja az egyenlőséget, de azzal a korlátozással, hogy ezáltal nem csorbítható mások szabadsága. Lényege tehát egy kompromisszum, mert bizonyos értelemben lemondást jelent a természeti állapotban meglévő jogokról, illetve azok egy részéről.

A liberális nemzetállam kialakulásától kezdve törekedett a civil társadalom és az állam szétválasztására, ami magától értetődően bizonyos fokú homogenizációt hozott magával. Ezt az állameszmét azonban folyamatosan politikai és morális kihívások érik. Így a hátrányos helyzetű csoportok emancipálása egy-egy adott esetben a társadalmi béke megőrzésének elsődrendű politikai kérdéseként merült fel. Ennél bonyolultabbnak bizonyult a jóvátétel kérdése, mely igény akkor merült fel, amikor a kisebbségi csoportok bizonyíthatóan az uralkodó többség áldozatai voltak a múltban. Végül a liberális nemzetállamot érintő legerőteljesebb kihívás az, amikor a kisebbségi csoport tagjai intézményes kereteket hoznak létre, s beleszólást követelnek az őket érintő ügyekben.

A nemzeti és etnikai kisebbségek társadalmi és politikai kisebbségeknek is tekinthetők: alkalmasak a saját önálló kollektív akarat megfogalmazására és képviselésére, csak rájuk jellemző kulturális és történelmi identitással rendelkeznek, élni kívánnak az önrendelkezési joggal, azaz önálló politikai szereplőként akarnak fellépni. A rész-szuverenitások és autonómiák létrejötte a nemzetállamok lényegét érinti, hiszen ezek magva a homogén politikai nemzet eszméje. Esetükben a liberális jelző addig érvényes, ameddig az egyneműség az államstruktúra homogenitását jelenti, az egyetlen alkotmányt, az egységes közigazgatási-területi szerkezetet. A föderáció vagy a konföderáció már nem egyeztethető össze az eredeti nemzetállami konstrukcióval, amely azért őrzi és megőrzi a politikai liberalizmus alapértékeit: az emberi és állampolgári szabadság elveit.

A rész-szuverenitás különböző fokozatait megtestesítő kollektív jogokat a liberális nemzetállam tehát elvi alapon utasítja el. Van azonban gyakorlati ellenérve is: a hatékony kormányzás kívánalma. A liberális nemzetállam rendszere olyan koherens logikán nyugszik, amelyet két évszázados történelmi fejlődés és világmodellként való elterjedése igazol.

Ilyen körülmények között meglehetősen reménytelen vállalkozásnak tűnik a kisebbségek számára kollektív jogokat követelni. Létezik azonban a társadalmi szerződés-elméleteknek olyan hagyománya is, amely *nem* feltételezi a politikai közösség és az állam közötti közvetítő szervezetek kiiktatását (Bíró Gáspár itt szűkszavúan Locke társadalmi szerződés-elméletének néhány elemére és az USA alkotmányának némely kitételére hivatkozik. – A szerk.)

Az egyéni versus kollektív jogok vitája nem hozott eddig gyakorlati eredményt. A kérdésfelvetés eredendően hamis. Aki ezt az alternatívát állítja fel, az a csoportjogokat eleve a nemzetállam kontextusában, részjogként értelmezi. A legfontosabb kollektív jog az, hogy minden népnek legyen saját állama, így aki ma csoportjogot követel, annak a vádnak teszi ki magát, hogy – közvetve vagy

közvetlenül – a nemzetállami kereteket kívánja lerombolni. Pedig az egyetemes emberi jogi dokumentumok számos kollektív jogot elismernek, ám ezek természetét már korántsem értelmezik egységesen a különböző fórumok és szakértők.

Célszerű volna politikai konszenzust kialakítani arról, hogy az állami szuverenitás nem egyenlő a nemzeti (mint *etnikai és kulturális csoport*) szuverenitással, s hogy a nemzet szuverenitása csak korlátok között érvényesül.

Nemzetállami keretek között – midőn a többség hajlamos az államot saját, és csakis az ő saját államának tekinteni – az etnopolitika kulcskérdése a lojalitás kategóriája. Itt a kisebbség lojalítására nem elegendő bizonyíték az alkotmányos állampolgári kötelezettségek teljesítése, az állam többet kíván: szó szerinti hűséget, elkötelezettséget akár egy-egy intézmény, eszme vagy személy iránt. A lojalitás hiánya viszont a nemzetállam szemében nem figyelmenlenség vagy mulasztás eredménye, hanem szándékos és bomlasztó célzatú szembeszegülés az államhatalommal.

Térségünk társadalmi anomáliáinak jó része abból származik, hogy miközben az ide tartozó országok a nyugati világ vonzáskörzetébe kerültek, általában nem alkalmazták a társadalmi szerződés kategóriáját mint a klasszikus demokráciák legitimitását és stabilitását garantáló eljárást. Mert: mindenkinek kell tartoznia egy olyan közösségbe, amely az otthonosság, a meghittség érzését és a nyugalom élményét folyamatosan biztosítja és egyben olyan intézményes keretbe, amely a lehető legnagyobb védelmet nyújtja tagjai számára. A *kell* azonban paradox módon szabad akaratot feltételez, mert a tapasztalatok szerint annál erősebb egy közösség, minél nagyobb az önmagát hozzá tartozónak tekintő egyének *odatartozási vagy elhatárolódási szabadsága*. Ez a közeg azonban nem lehet egydimenziós, azaz csak etnikailag, csak az állampolgárság által, illetve csak területileg-regionálisan meghatározott. A determinációk között természetes egyensúlyt kell teremteni, s ezért célszerű visszatérni a társadalmi szerződés eszméjéhez az ún. identitásállam erőltetésével szemben.

Kovács Olga

Két kisebbségi törvénytervezet Romániában

A nemzeti kisebbségekre vonatkozó két román törvénytervezet elemzése – zárótanulmány (Amerikai Ügyvédi Egyesület – Közép- és Kelet-Európai Törvénykezdeményezés.)
= *Magyar Kisebbség, Ú. S. 3. évf. 1997. 1–2. sz. 55–72. p.*

Egy alapos monográfia terjedelmével vetekszik a *Magyar Kisebbség* új (igaz) összevont száma. Ám mégsem a szokatlanul nagy terjedelem (424 ol-

dal!) kelt különös érdeklődést a szemlélőben, hanem a szerkesztők újabb ötlete: miközben fenntartják a lap megszokott rovatbeosztását, a Fórum rovatokban több olyan autentikus (elsősorban nyugat-európai és amerikai) véleményt közölnek, amely a Román Nemzetiségi Tanács (RNT) és az RMDSZ nemzeti-ségi törvénytervezetének összehasonlító elemzését végzik el. A továbbiakban – területi okokból – csak az összefoglaló tanulmányt ismertetjük.

Bevezetéképpen minden véleményező leszögezi, hogy mindkét anyag a törvény előtti egyenlőség parancsából indul ki. Ennek hatókörét azonban az RMDSZ tervezete jóval szélesebb körben értelmezi, mint az RNT-é: így az előbbi a gyülekezésről és a szervezetek állításáról szóló jogot úgy specifikálja, hogy belelérti a politikai pártok s felekezetek alapításához való jogot, valamint a nem kormányzati nemzetközi szervezetek munkájában való részvétel jogát is.

Mindkét tervezet tartalmazza a nemzeti kisebbség szabad vallásgyakorlásának, anyanyelvhasználatának és önálló iskolai oktatásának jogát – bár az RMDSZ javaslatai szélesebb hatósugarúak.

Az összehasonlító vizsgálatot végző elemzők közül néhányan megjegyezték, hogy a román alkotmányban rögzített tételes jogok megisméltése az RNT tervezetében káros lehet, mert azt a látszatot keltheti, az alkotmányos jogok egy részét az állam megtagadja a kisebbségektől, másfelől ezáltal hátrányt szenvednek azok a csoportok, amelyekre nem alkalmazható a nemzeti kisebbség fogalma (cigányok, bevándorlók, menekültek). Olyan vélemény is megfogalmazódott, hogy a kisebbségi törvény garanciáit a leghatékonyabb módon azok alkotmányba foglalásával lehetne biztosítani.

Minden elemző elismeri: a nemzetközi jog arzenáljával összevetve mindkét tervezet meghaladja mind a koppenhágai dokumentumot (1990. június), mind az ENSZ 1992. decemberi nyilatkozatát, különösen ami az anyanyelv szabad használatának a kisebbségi intézmények létesítésének és a nemzetközi kapcsolatok fenntartásának kérdéseit illeti.

Ezzel szemben az egyik tervezet sem fejti ki a gazdasági aspektusokat. Róluk az említett ENSZ-nyilatkozat 4.(5) szakasza így rendelkezik: „Az államoknak megfelelő eszközöket kell biztosítaniuk ahhoz, hogy a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek ... hozzájárulhassanak országuk gazdasági fejlődéséhez”. Az RNT tervezete csupán általánosságban említi a kisebbségek jogát a gazdasági életben való részvételre, az RMDSZ dokumentuma pedig megelégszik a közalkalmazáshoz fűződő jog deklarációjával. Pedig – mutat rá az egyik véleményező, nagyon is indokolt lenne a magánszektorban is tiltani a nemzeti-ségi alapú diszkriminációt. Még az RMDSZ tervezete is csak a deklaráció

szintjén említi a kisebbségek egyenlő jogát a munkavállalásban, ám hallgat azokról az eljárásokról, amelyek révén e jogot érvényre lehetne juttatni. Az RNT anyagában nincs egyértelműen rögzítve a nemzetiségek széttelepítésének tilalma, noha ez az intézkedés kiválóan alkalmas a lakossági arányok megváltoztatására, s így a kisebbségi joggyakorlás megakadályozására.

Mindkét tervezet tartalmazza a szabad nemzetiségvállalás jogát. Az RMDSZ javaslata ezen felül megköveteli a nemzetiségi státus titkos kezelését, és megtiltja az államnak, hogy bármilyen módon felülbírálja a kisebbségi polgár döntését (például névetimológia alkalmazásával).

A gyülekezés joga ugyancsak szerepel mindkét tervezetben. Amint az egyik elemző rámutat, súlyos gondként nehező a kérdésre, hogy ezt a jogot a román alkotmány csak korlátozással ismeri el. Megtiltja pl. az olyan szervezetek létrehozását, amelyek „Románia függetlenségére és területi épségére törek”. Ez a rendelkezés jogi alapot biztosít egyes nemzetiségi szervezetek, pártok törvényen kívül helyezésére. Az alkotmány azonban nemcsak a gyülekezési, hanem a szólás- és sajtószabadság béklyója is lehet: s 30.(7) szakasz megtilt minden olyan nyilvános közlést, amely „haza- vagy nemzetgyalázó”, vagy „diszkriminációra és területi szeparatizmusra buzdít”. Az elektronikus médiával kapcsolatos szakértői javaslat: a magánfrekvenciák kiosztása során a nemzeti kisebbségek élvezzenek elsőbbséget.

Az alapvető nyelvhasználati jogok tekintetében a két tervezet sok hasonlóságot mutat. (A hivatalos nyelvhasználatnál az RMDSZ adminisztrációt és bíróságot, az RNT hatóságot és hivatalokat említ.) Az RMDSZ javaslata azonban jelentős mértékben meghaladja az RNT elképzelését adminisztratív kérdésekben: azokon a településeken és körzetekben, ahol a kisebbség többséget képvisel, lehetővé teszi a kisebbségi nyelv hivatalos nyelvként való fungálását (írásos és szóbeli érintkezések a hatóságokkal, hivatalos közlemények nyelve stb.). Ez a megfogalmazás nem ellentétes a nemzetközi jogi normákkal, ám – amint azt az egyik bíráló megjegyzi, zavart okozhat, ha értelmezése felveti a román nyelvvel szembeni diszkrimináció vádját.

Jelentős eltérést mutat a két javaslat a többnyelvű feliratok kötelező alkalmazását előíró nemzetiségi arányszám tekintetében: az RMDSZ 10 %-os, az RNT viszont 25 %-os nemzetiségi jelenléte kíván.

Mindkét tervezet deklarálja a kisebbség jogát az anyanyelvi oktatásra, amelyről az államnak kell gondoskodnia. Míg azonban az RMDSZ – az óvodától az egyetemig – külön oktatási intézményekben kívánja az anyanyelvi oktatást megvalósítani, addig az RNT csupán külön osztályokról szól „a helyi igényektől függően”. A Nemzetiségi Tanács mindenütt kötelezővé tenné a ro-

mán nyelv tanulását, az RMDSZ csupán azt várja el a kisebbségi intézményektől, hogy „biztosítsák a lehetőséget a román nyelv elsajátításához”. Figyelemre méltó kitétel szerepel még az RMDSZ tervezetében: ott, ahol a kisebbségek részaránya eléri a 30 %-ot, a többség számára feltétlenül hozzáférhetővé kell tenni az illető nyelvet és kultúrát.

Az RMDSZ tervezetének legsúlyosabb kérdésköre az autonómia biztosítása. Amennyiben a nemzeti kisebbségek önrendelkezéshez jutnak, úgy ellentétbe kerülhetnek az alkotmánnyal, amely Romániát egységes nemzetállamnak definiálja. Ám maga a magyar javaslat sem következetes az autonómia-jogok terjedelmét illetően: a 23.(b) szakasz szerint az autonóm közösségek kizárólagos bírói hatalommal rendelkeznek a helyi szintű kormányzás minden területén, viszont az 52. szakasz ezt a jogosítványt csupán az oktatás, a kultúra, a társadalmi tevékenység és az információ területén kívánja meg.

Az RMDSZ autonómia-igénye ellentétes az alkotmány helyi kormányzatra vonatkozó előírásaival is, hiszen a prefektusi rendszerrel az állam a helyi kormányzószerveket a központi kormány felügyelete alá helyezi. Az egyik elemző ide vonatkozó megjegyzése: amennyiben az RMDSZ tervezetét elfogadják, úgy átfogó és igen jelentős konszenzusra lesz szükség az állam politikai újjászervezéséről. Egy másik elemző történelmi ellenérveket hoz fel (baszkok, franciaországi kisebbségek), s hozzáteszi: amennyiben a kisebbségi csoportok tényleg elnyernék az autonómiát, akkor az RMDSZ tervezeténél sokkal részletesebb szabályok megalkotására volna szükség (felelősségek körei, hatalom mértéke stb.). Ugyanakkor több bíráló leszögezi, hogy az RMDSZ tervezetének autonómiára vonatkozó intézkedéseit alátámasztja a koppenhágai dokumentum 35. elve, amely kimondja, hogy a „megfelelő helyi vagy autonóm kormányzás, a speciális történelmi és területi követelményeknek megfelelően” hatékony eszköznek bizonyul a nemzeti identitás megőrzésére.

Kovács Olga

Milyen lehetett (volt) a honfoglalás kori magyar nyelv?

Rajslí Ilona: A honfoglaló magyarok nyelve és írásbelisége. = Híd, 61. évf. 1997. 1. sz. 69–75. p.

A honfoglalás kori magyar nyelvállapotról, annak ellenére, hogy róla terjedelmesebb korabeli feljegyzések nem maradtak ránk, a nyelvtörténet ma már elég világos képet tud rajzolni. A rokon és a magyarral érintkező nyelvek összehasonlító vizsgálatain kívül ebben nagy segítséget nyújtottak a korai külföldi és hazai szórványemlékek, amelyekben a magyar nyelvi elemek egymástól ugyan elszigetelve, de mégis felbecsülhetetlen értékű hang- és szótörténeti, valamint részben alaktani vizsgálatok lehetőségeit hordozták magukban.

Honfoglaláskor a magyarság már kétezzer éves önálló etnikai és nyelvi múlttal rendelkezett. A kelet-európai sztyeppén töltött őstörténeti időszakban a magyar nyelv külön életének fejlődése során rögződött a finnugor előzményekből nyelvtani rendszerünk, miközben ez az uráli finnugor alapú nyelv a viharos népvándorlásban és a szoros török nyelvű népgyűrűben is meg tudta őrizni jellegzetességeit, leszámítva az átélt műveltségváltással szükségszerűen járó jövevényszó-bővülést.

A korai középkori oklevelek tanúsága szerint a honfoglaló magyarság nyelvhasználata egységes, számottevőbb területi-nyelvjárási különbségek nélküli, ami más nyelvekhez képest azért is meghatározó és jellemző, mert a magyarság feltehető lélekszámahoz képest viszonylag nagy területen telepedett le.

Az utóbbi – főként Benkő Loránd kutatásai nyomán – mindinkább hegemoniára tett szert az a korai magyar szóföldrajzi kép, amely egységes voltánál fogva nem támasztja alá az ún. kettős honfoglalás elméletét, hiszen ez esetben a több évszázados nyelvi-szókészletbeli különbség nyilvánvalóan tükröződött volna a korai Árpád-kor nyelvi-névi anyagában.

Anélkül, hogy a cikk a honfoglaló magyarokkal érkező idegen népek kérdését, valamint a székelység tisztázatlan eredetét érintené, megállapítja: a török jövevényszavak elterjedtsége területileg – ellentétben a kun nyelvi-névi nyomokkal – olyannyira arányos, hogy feltehető: honfoglaláskor az ún. kaborok sem türk nyelven beszéltek.

A magyar nyelv honfoglalás kori mássalhangzó-rendszere még számos ponton eltért a maitól, noha lényegesen közelebb állt hozzá, mint az uráli alapnyelv hangzásához. Ez abból következett, hogy számos, korábban nagy megterheltségű veláris réshang (χ, γ) már ekkor tűnőben van, de azért még jelzi a hangzás mély veláris jellegét. Ezenkívül hallható a β , azaz a két ajakkal képzett zöngés réshang, amely később v -vé alakul, tovább és a χ is, és eléggé megterhelt az l hang.

Mássalhangzóink közül hiányzik a v , zs , c , ty , valamint a dz és dzs , az f is csak szókezdő helyzetben fordul elő. Nyelvünk a hiányokat részben helyettesítéssel oldotta meg: pl. a szláv $nemьci > német$, $cesari > császár$, $Kneza > Kenese$ stb. A mai dzs hangunk nem azonos a honfoglalás táján még meglévő dzs' hanggal (=a dzs egy palatalizált változatával), amelyet a felsőőri és a moldvai csángó nyelvjárás máig megőrzött.

Magánhangzóink közül ekkor még hiányzott az $ö$ és az a . A mai $ö$ helyén zártabb ejtésű $ü$ vagy $ë$ hangot ejthettek, az a hang viszont illabiális artikulációjú volt, ahogy a palóc nyelvjárásban, illetve Kupuszinán még ma is ejtik. Feltehetően élt még a veláris i hang, a fi , $kín$, $nyíl$, $híd$ stb. szavakban, melyekhez ma is veláris toldalékok járulnak. Egészében véve egy mélyebb tónusú, több zörejszerű, zöngétlen hangot tartalmazó nyelv körvonala rajzolódik ki, amit nagy mértékben ellensúlyoz a magyar nyelv élénk affinitása a jövevényszavakban átvett mássalhangzó-torlódások feloldása iránt.

Noha a hangzást is érinti, morfológiai sajátossága a honfoglalás kori magyar nyelvnek, hogy ősi fejleményként szinte minden szó végén magánhangzó állt (Tihanyi Alapítólevél, 1055; Anonymus: *Gesta Hungarorum*).

Rangjaink egy része ekkor még nem agglutinálódott, ám eszközgazdagságával már alkalmas volt a korabeli ismeretanyag kifejezésére. Az igen gazdag szóképzés jóval kedveltebb volt, mint a szóösszetétel.

A nyelvhasználat szintaktikai jellegéről keveset vallanak a korai szórványok. A szerkesztés tömörségére utalnak azonban az összefoglaló szóösszetételek (*orca < orr + száj*, *iafia < lánya + fia*; *Sajó*, *Berettyó < só, berek + a víz* jelentésű régi *jó* főnév stb.), a különféle igeneves szerkezetek, valamint a figura etymologica előfordulásai.

A nyelv elemei közül a szókincs reagál a legérzékenyebben a környezeti változásokra. A honfoglaló magyarság találkozása az itt élő nagyobb lélekszámú szlávssággal nyelvileg nagy megpróbáltatás volt. Ennek következtében, valamint a műveltség váltás nyomán elindult német, latin, francia és olasz nyelvi hatásra ősi szavaink egész serege szorult ki a használatból (pl. *hagymáz* 'ördög beteg betegsége', *íz* 'rossz szellem' stb.).

A hangzó nyelv rekonstruálhatóságával szemben jóval nagyobb homály és szkepticizmus övezi a vizsgált korszak írásbeliségét. Volt-e írásbeliségünk egyáltalán? A rovásírás volt-e ennek az írásbeliségnek az eszköze? Vajon milyen széles körben volt ismert a rovásírás? Mindezek a kérdések nagyfokú körültekintésre és óvatosságra kötelezik a kutatót, főleg napjainkban. Sebestyén Gyula és Németh Gyula munkássága nyomán értizedekig bizonyosnak tűnt a székely rovásírás türk eredete. Azzal a fenntartással persze, hogy vannak benne glagolita és görög eredetű jelek is. Napjainkban mind több az olyan ellenvélemény, miszerint rovásírásunk különböző kelet-európai rúnák keveréke, hiszen a ligatúrák és a névmonogramok jelenléte a török eredet ellen szól. A rovásírás körüli kételyeket növeli az is, hogy csak a 13. sz. végéről, Kézai Simon krónikájából értesülünk róla először, valamint hogy az eddig fellelt rovásírási emlékek, az egyetlen felsőszemerédi (Szlovákia) kivételével, csak a székelység bizonyos csoportjainál ismertek.

Noha a magyar nyelv időközben radikális változásokon ment keresztül, elvileg a honfoglalók és a mai utódok között egyféle virtuális megértés, konverzáció nem elképzelhetetlen. „Alátámasztja ezt néhány fontos megállapítás: a magyar nyelvjárások között nincs olyan, amelyik lényegesen eltérne a többitől. Ez tehát létfontosságú egységet jelent. Benkő Loránd szerint lényeges mozzanat az is, hogy az egész törzsszövetség 150–200 ezernyi népessége magyarul beszélt, hiszen a pár évtizeddel ezelőtt még sokat emlegetett elmélet értelmében a kétnyelvű (török–magyar) betelepülők nyelvhasználata nyomot kellett volna hogy hagyjon az oklevelekben fennmaradt hatalmas névanyagban, a helynévadásban.”

Kovács Olga

Szláv nép- és országnevek eredete

Ondruš, Šimon: Podl' a toho majú národy svoje mená. = Slovenské pohľ'ady V+113. roč. 1997. 4. no. 138–143. p., 5. no. 136–138. p.

A szerző mindenekelőtt kijelenti, hogy a szláv népek joggal vezetik vissza közös nevüket a „szó” jelentésű „slovo” nomenre, mivel ők valóban értették egymás szavát, míg pl. a németekét nem, akiket ezért „nemoc”-nek (nemý = néma) neveztek el. Ennek hangsúlyozására azért van szükség, mert újabban a „bársonyos forradalom” óta – az „internacionalisták, kozmopoliták és világpolgárok” neveltség tárgyává teszik az illetén magyarázatot, aminek nyilvánvaló oka, hogy a görögök – nyelvük nem engedvén meg a „sl” szókezdetet – „sklavenoi” for-

mában vették át a eredetileg „slovän” alakú nyelvcsalád-nevet, a latinok pedig „sclavi” alakban a görögöktől. S ez másfajta megfejtést involvál.

A „slovan” alak később keletkezett, még később (valamikor a 14. században) a „slovák”, amely sokáig az összes szlávra vonatkozott (pl. Ján Holly költő is ebben az értelemben használta még). Ma egyértelműen a szlovákságot jelölik vele mindenütt.

A „bulhar, bulgar, blgar” keletkezésekor egy török-tatár nép neve volt. Az ötörök nyelvből származik, és „keverék”-et jelent. Ez történetileg és földrajzilag is hiteles, ui. a mai szláv típusú bolgár nép Asparuch birodalmának területén a 10–11. században „keveredve” kezdett kialakulni.

A magyarok „tót” névvel illettek minden szlávot, amire a 12. század óta vannak írásbeli dokumentumok. A 19. századtól azonban a „tót” megnevezés mindinkább csak a szlovákokra vonatkozott. Napjainkban azonban – legalábbis hivatalos használatban – már a magyarok is a szlovák népnévvel élnek. Maga a név – „tout” alakban és „nép”-et jelentve – több nyelvből is belekerülhetett a magyarba, egyebek mellett az ónémetből, az óoroszról, sőt az óbalti nyelvek valamelyikéből is, bár legvalószínűbb a germánoktól való átvétel. (A magyar településnevekben hol „szlovák”-ot takar a „tót”, mint Tótkomlós esetében, hol meg valamiféle egyéb „szláv”-ot, így pl. „horvát”-ot Tótszerdahely esetében.)

A cseh népnév egy helymegjelölésre az egész szláv világban szívesen használt indoeurópai „keuk-” alakú szóból eredeztethető. E szó jelentése „hegy, magaslat”. (Végső soron a magyar „halom” is erre az indoeurópai szóra vezethető vissza.) Az országot szláv nevének kialakulása előtt „Bohemiá”-nak hívták, ami annyit tesz, hogy: „bojok hazája”. A megnevezés első tagja kelta eredetű, a második a középkori latinból származik, ahová a németből került át („haemum”, mai németben: „Heim”). A franciák a 14–15. században a Csehországból érkezett cigányokra kezdték alkalmazni, akiket szabados életmódjuk és magatartásuk miatt a későbbiekben „bohém” minősítő jelzővel is illettek. Manapság „Bohéme” a francia nyelvben egyként jelent Csehországot, cigányt és bohém embert. (A magyar történeti-etimológiai szótár 1885-ben rögzítette először a „bohém” melléknevet. – A ref.)

Az oroszok „rus” népneve nem szláv eredetű, hanem normann. Történeti tény, hogy a mai Oroszország területén élő szláv törzseket a 8. századtól kezdve a „variágok” (a szó jelentése: „hűség”, „barátság”), valamint a „rusok” (ennek jelentése: „evezős”, „tengerész”) hódították meg. Az óoroszban a „Rus” még nem népnév, hanem országnév volt (vö. a Kijevi Rus-szal).

Az ukrán népnév a „szélső”-ből keletkezett, s a történelem folyamán nemcsak a mai Ukrajnára vonatkozott, hanem több olyan területre is, amely meg-

határozott szempontból a szélen („kraj”) volt. Az újnómet „Rutene” szóból származtatható a „rutén” nevezet.

A kiegészítő elemek közül a legtöbbet éppen az orosz népnév magyarázata közben olvashatjuk. Itt a szerző egyebek mellett Hadrovics László szófejtésére hivatkozva mutatja be a „variag” sokféle leágazását (pl. a magyarban az „óriás” e népnévre vezethető vissza), ukrán kapcsolatai miatt Galícia, illetve Halics etimológiáját (e régió esetében véletlen a spanyolországi Galíciával azonos hangalak), valamint ugyanebből az okból kifolyólag a „valach” karrierjét a különböző kelet-közép-európai nyelvekben (vö. a magyar „oláh” alakkal), továbbá „Praga” város- és településnév gyakoriságát a szlávok körében, beleértve (lehetséges) eredeztetését egyfelől a „por”, másfelől a „fából készült gát” jelentésű szláv szóból.

A dolgozat megírásának ötletét a szerző fiatal szlovák költőktől vette, akik csodálkozva hallották, hogy az angol népnévben a „sarok”, a „szeg” jelentése rejlik. Ez úgy áll, hogy a mai angolok, az „anglok” ősei Schleswig-Holsteinből kerültek mostani lakhelyükre, ahol eredetileg halászatból éltek, s valamiféle földrajzi értelmű „sarok”-ban laktak. A „sarok” más népeknél is gyakori földrajzi névelemként. A magyarban különösen sok ilyen településnév fordul elő (Bakonyseg, Bihardiószeg, Diószeg stb.).

Futala Tibor

A Visztula-akció ötvenedik évfordulója

Skaradziński, Bohdan: Akcja „Wisła” – w 50 lat później. = Więz. 40. rok. 1997. 4. no. 189–193. p.

A Visztula-akció a lengyelországi ukránkérdés megoldására szolgált. Kerebében az állam keleti vidékeiről tömegesen telepítették át az ukránokat az újonnan kapott területekre, ahol is, amennyire csak lehetett, területileg szétszórták őket. Eredeti településeiket kirabolták, majd a földdel tették egyenlővé.

Lengyelország most, hogy idén kerül sor az akció fél évszázados évfordulójára, szeretne volna meg nem történtté tenni ezt a szégyenletes vállalkozást. A közvéleményt sem érdekli a múlt e sötét foltja: az átlagos lengyel alig tud róla valamit.

A gazdasági és társadalmi válságban vergődő Ukrajna ugyancsak nem kívánta „felmelegíteni” az ötven évvel ezelőtt történeteket. Meg hát az ukrán állam sem viselkedett akkoriban „grállovagként” a lengyelekkel szemben.

Így aztán a varsói és a kijevei sajtó egyaránt a két ország „stratégiai partnerségéről” cikkezett volna a legszívesebben, s hagyta volna a kínos, a mindmá-

ig valóságosan le nem zárt múltat. Csakhogy az orosz „speciális szolgálatok” háttértevékenysége nyomán mind a külföldi ukrán szervezetek (egyebek mellett a torontói ukrán világtalálkozó), mind a lengyelországi ukránok mégis csak figyelmeztettek az évfordulóra. (Jellemző módon egy lengyel emigráns szervezet, a Keleti Területek Szövetsége ezt ellentámadással próbálta kivédeni, nevezetesen az ukránokat és az oroszokat elítélő kiáltványt juttatott el az Ukrán Legfelső Tanácshoz, valamint hét további kormányhoz.)

Mi a helyzet napjainkban a lengyelországi ukránokkal? Ügyük a Szolidaritás annak idején gyakorolt gesztusai ellenére mindmáig rendezetlen, ui. a parlamenti demokrácia nyolc éve sem volt elég egyetlen érdemi lépés megtételére sem. A lengyelországi ukrán szervezet és sajtó számára a rendezés elsősorban nem szimbolikus gesztusokat jelent, hanem bírósági, vagyoni, szociális és politikai intézkedéseket, amikre eddig egyik hivatalban lévő kormány sem volt hajlamos, s bizonyára a közeli választások nyomán hivatalba lépő sem lesz az. mégha a képviselők és szenátorok kétharmada minden valószínűség szerint ki is fog cserélődni. Ezért az ukrán kisebbség számára továbbra is csak a meddő petíciók lehetősége marad fenn.

A német Friedrich Ebert alapítvány e témakörből Varsóban nagy konferenciát szervez az idén „Németország, Lengyelország és Ukrajna hét évvel a vasfüggöny megszűnte után” címmel. Több jel mutat arra, hogy a „kitelepítés mint a lengyelek, németek és ukránok közös történelmi tapasztalata” jelszavával valójában a lengyel–ukrán megbékélés elősegítése lesz a konferencia célja. Ugyanakkor mindkét fél elhárítja az olyan olcsó kibúvókat, mint hogy a „Visztula-akció a sztálini rendszer következménye, és a totalitárius ideológia és politika kifejezése volt”. Szerzőnk azért kicsit maliciózan teszi mindehhez hozzá, hogy „a történelem fényes fintora volna, ha éppen a németeknek kellene bennünket az autentikus megegyezésre készítenie”.

Futala Tibor

Tények és mítoszok. A lengyelországi zsidóság szerepe a sztálini időszakban

*Krajewski, Władysław: Fakty i mity. O roli Żydów w okresie stalinowskim.
= Więź 40. rok. 1997. 5. no. 109–122. p.*

A szerző dolgozatát önvalломással kezdi. Elmondja, hogy 1919-ben született háromnegyed részben zsidó származású lengyel – polonizálódott – családban. Szülei és nagyszülei baloldali beállítottságúak voltak, s így nem véletlen,

hogy az első világháború utáni lengyel államból Moszkvába emigráltak, s ott a Komintern szolgálatába szegődtek. 1937-ben azután a szerző apja és anyja, mostohaapja és egyik nagyapja áldozatul esett a sztálini önkénynek.

Az a tény, hogy a frissen megalakult Lengyel Kommunista Párt (LKP) tagságának 25–35, aktivistáinak pedig kb. 50 %-a zsidó származású volt, valójában azt jelentette, hogy a lengyelországi zsidóság közül sokan zsidó tudatukat lengyel tudatra kívánták – sajátos módon éppen az internacionalizmus zászlaja alatt – kicserélni. Az LKP-be belépő zsidó – mondogatták akkoriban –, megszűnt zsidónak lenni. (A szerző a továbbiakban finom distinkcióval él, azaz megkülönbözteti a zsidó származású lengyeleket a lengyel zsidóktól, s általában csak az első kategóriával foglalkozik, a másodikkal legfeljebb érintőlegesen.)

A zsidó származású lengyel emigráció Moszkvában is szinte kivétel nélkül igazi lengyelnek tartotta magát, olyannyira, hogy zsidó voltáról szerzőnk is csak 12–13. életévében értesült.

Az önvallomás különös jogot ad a szerzőnek arra, hogy a lengyel–zsidó el-lenségeskedés szindrómáját minden kertilés nélkül tárgyalja. Eközben tudja, hogy a lengyelek egy része mindmáig antiszemita, s azt is, hogy a Lengyelországban élő vagy onnan emigrált zsidók egy része lengyelelles. Számszerűsíteni az egyik csoportot sem lehet. Mindenesetre azt reméli a szerző, hogy nagyságrendjük fokozatosan kisebbedni fog.

A lengyelek és a zsidók egymás iránti ellenszenvé mítoszokban rögzült. A lengyel mítoszok az alábbiak:

Minden zsidó származású ember, még az is, aki csak részlegesen az, zsidónak tekintendő. Nos, az önvallomásból világosan kitűnik, hogy ez nem igaz. A döntő az a kultúra, amelyben valaki nevelkedik, és amelyhez ragaszkodik.

A kommunizmus zsidó találmány. Ez sem áll, hiszen a kommunizmus gondolata sokféle nemzet fiában megfogant. Olykor az antiszemitaik közül is keltek „apostolai” (pl. Proudhon). Igaz, Marx zsidó származású, de már keresztény családban született, amely nem szerette a zsidókat. Marx időnként a tőkével, különösen a kereskedelmi és a szeszfőző tőkével azonosította a zsidóságot. Társa, Engels viszont törzsköcs német volt. Tanítványaik és követőik között egyaránt akadtak zsidók és nem zsidók.

A zsidók mindig saját fajtájukat preferálják, akárcsak a kommunisták. Ennek cáfolatára Krajewski több már-már abszurd történetet hoz fel az adott időszakból, amikor is a párt káderosztályának vezetői gondosan ügyeltek arra, hogy a különféle kormánysszervekben minél kevesebb zsidó legyen. A munkásmozgalomban egyszerűen nem volt kívánatos, hogy a zsidó származásúak zsidókat részesítsenek előnyben. (A szerző azt elismeri, hogy a zsidó polgári életben a hitsorsosok előnyt élveznek.)

A zsidók tudatosan koncentráltak az államvédelemben, hogy egyrészt elnyomják a lengyeleket, másrészt cselekedeteik által antiszemita hangulatokat keltsenek (pl. kielcei pogrom). Ezzel szemben: amikor a háború után a kommunista párt fokozatosan elfoglalta az állambiztonság legfontosabb posztjait, elsődleges szempont a megbízhatóság és a mozgalomhoz való hűség volt. Leginkább az LKP tagjai és családtagjai iránt volt meg a bizalom, akik között sok volt a zsidó származású. Rajtuk kívül a Szovjetunióból és Németországból visszajött, túlnyomórészt családjukat veszített zsidók, illetve több más országból (pl. Franciaországból) repatriáltak lettek az államvédelmi testületek tagjai. Közülük számosan – az *oculum pro oculo, dentem pro dente* elve alapján – egyéni bosszút álltak a holocaust okozta szenvedésekért. Érdekes módon ez a bosszúálló réteg igen hamar emigrált az országból, s akik maradtak, azok voltak a zsidó származású lengyelek, ők később igencsak rosszul jártak az antiszemita kampányok során (ld. pl. Moczar tábornok ténykedését).

Közkeletű a lengyelek zsidóknak való „kiszolgáltatottságát” Sztálinra fogni. Ez megint nélkülöz minden alapot. Azon kívül, hogy Sztálin a Szovjetunió belül is antiszemita ként viselkedett (a hajdani bolsevik potentátok közül csupán Kaganovicot tartotta meg „díszzsidónak”, s az „alsóbb” szinteken is szorongatta a zsidóságot, hogy csak az előkészületben lévő orvosperre emlékeztessünk). A csatlós országokban sem szerette a zsidók jelenlétét a hatalom csúcsain. Így pl. Bierutnak magyarázkodnia kellett, hogy miért „zsidósodott” el az államvédelem, amelyben – persze – ún. szovjet tanácsadók is szép számban tevékenykedtek. Aztán: Sztálin utolsó éveiben Romániában (Anna Pauker bukása) és Csehszlovákiában (a Slánsky-per) ugyancsak rájárt a rúd a zsidó származású pártelitre. Feltételezhető, ha tovább él, a többi népi demokrácia sem maradt volna ki az efféle tisztogatásból.

Ezt követően lássuk a zsidók mítoszait:

Minden lengyel antiszemita (a kevés kivételtől eltekintve), a Honi Hadsereg pedig antiszemita képződmény volt. Az ugyan nem tagadható, hogy a lengyelek között igen sok zsidólebuktató és besúgó is akadt (őket hívták szmaltovníkoknak), a lengyelség egésze – természetesen – vétlen. Az is köztudott, hogy a Honi Hadsereg egyes alakulatai követtek el zsidóellenes atrocitásokat, ezek azonban némely parancsnok egyéni túlkapásai voltak. A Honi Hadsereg vezetőinek politikája nem volt antiszemita. Ellenkezőleg: az üldözött zsidóknak védelmet biztosított (Żegota).

A hitleri megszállók ok nélkül csak a zsidókat gyilkolták, s az auschwitzi táborban kizárólag zsidók (és cigányok) pusztultak el. Ebből annyi az igazság, hogy teljes kiirtásra csak a zsidók és a cigányok voltak ítélve. A lengyeleknek

a rabszolga nép szerepét szánták. Ettől függetlenül napirenden volt a lengyelek gyilkolása is. Kezdetben a KZ. Auschwitzot lengyeleket fogva tartó lágerként üzemeltették, a zsidók, majd aztán minden megszállt európai nép fiainak megsemmisítésére csak később került benne sor. Igaz, hogy az áldozatok 90 %-a zsidó és cigány volt, de azért hiba Auschwitzot kizárólagosan zsidó temetőnek tekinteni.

És annak sincs semmi alapja, hogy a németek éppen egy lengyelországi települést azért választottak ki fő megsemmisítő helyként, mert a lengyelek voltak a legantiszemitábbak, s így részesei a holocaustnak. (Mintha a németek valamiben is tekintettel lettek volna a megszállt országok lakosságára.)

Végül a lengyelek és a zsidók egyaránt szívesen mutogatnak egymásra, mondván: ők mindig csak áldozatok voltak, soha nem üldözők. A vice versa „mítoszszemle” megmutatta: mindkét fél követett el vétségeket egymás ellen, és mindkettő megszenvedte az ország megszállását, még ha a zsidóság összehasonlíthatatlanul tragikusabban is. Nincs igazuk a (főként amerikai) zsidóknak, akik a lengyelek szenvedéseit úgy írják a kommunisták számlájára, mint ha nem lett volna zsidó közöttük. Szívesen feledkeznek meg arról is, hogy a gettókban és a lágerekben zsidó rendőrség kooperált a hitleristákkal.

És persze: a lengyelek sem maradnak el a „mosakodásban”, s felettébb készségesen tekintenek el a szmaltownikok gaztetteitől és a pogromoktól, továbbá azokról a lengyel rendőröktől, akik a német megszállás alatt szívvel-lélekkel álltak a fasiszták szolgálatára.

Futala Tibor

Zsidók a lengyel nemzeti felkelésekben

*Stukus, Włodzimierz J.: Żydzi w polskich powstaniach narodowych.
= Więz. 40. rok. 1997. 6. no. 166–173. p.*

A történelem kódébe vész, hogy a zsidók mióta vannak jelen Lengyelországban. Egy anekdotikus legenda szerint az ősidőkben két, Németországból menekülő zsidó elé az égből egy cédula szállt alá. Rajta héberül: „po lin”, ami annyit tesz: „itt tartózkodni”. Héberül ma is „Polin”-nak hívják Lengyelországot.

Az első írásos említés (Gall *Lengyel krónikája*) Judit fejedelemasszonyt hozza kapcsolatba a zsidókkal, mondván, hogy nyomorult foglyokat váltott meg tőlük. (A fejedelemasszony 1085-ben halt meg.) A cseh Kozmas *Chronica Boemorum* c. munkájában 1098-ra teszi a zsidók lengyelországi és magyarországi megjelenését.

Még bizonytalanabb, hogy a lengyelországi zsidók miként kerültek a fegyveres testületek soraiba. Az első emlékek alapján ez a 15. és 16. század fordulójára tehető. A seregbe kerülés útja-módja általában a következő volt: a tehető zsidók áttértek a katolikus vagy a pravoszláv hitre, ezt követően lengyel (litván) nemességet kaptak, s mint minden nemesnek, háború esetén nekik is hadba kellett szállniuk. Több zsidó nemes bátorságáról maradtak fenn írásbeli feljegyzések.

1775-ben jelent meg nyomtatásban a Katonai jogi előírások című munka, amely a katonáskodás minden szegmentumát részletesen szabályozta. Benne a zsidó markotányosokról is sok szó esik.

A Kościuszko-felkelés (1794) idején a minél nagyobb és ütőképesebb hadsereg felállítására volt szükség. Ezért öt-öt gazdaságnak egy-egy gyalogos, 50-nek pedig egy lovas újoncot kellett állítania a népfelkelő sereg, illetve a helyi milícia számára. A krakkói, a wílnói és a grodnói vajdaságból vannak adatok a zsidók hadba szállásáról.

Számos zsidó tiszt és csapattest hősiességéről maradt fenn adat, esetenként még az ellenséges táborból is (pl. Fjodor Buxhoevden az orosz tábornok írja, hogy Varsó Praga elővárosát 500 zsidóból álló ezred védte derekasan).

Az 1794. évi felkelés legnevezetesebb zsidó személyisége Berek Joselewicz volt, aki ezredesként állt a zsidó könnyűlovassági ezred élén, majd (fiával együtt) a 20 ezer főből álló franciaországi lengyel légio keretében tevékenykedett.

Az 1830-1831. évi felkelésben különösen sok olyan zsidó vett részt, akinek családjában eleven volt a Kościuszko-felkelés emléke. Olyan lengyel zsidók is akadtak (pl. Bartłomiej Beniowski katonaorvos), akik a cári hadseregből álltak át a felkelőkhöz. Zsidó volt Jan Krysiński tábornok is, aki az utolsóként adta meg magát a felkelők közül, majd Szibériába száműzetett.

A zsidó Józef Berkowicz a felkelés első napjaiban társaival együtt egy zsidó felkelő ezred felállítására tett javaslatot. A felkelés vezetői azonban azzal az érveléssel, hogy mit szólna a világ, hogy a lengyeleket a zsidók védték meg, elutasították ezt az ajánlközást.

Az 1863-1864. évi felkelés előkészületi eseményeiben ugyancsak ott találjuk a zsidóságot. Így pl. egy szibériai száműzött temetésén az oroszok beelölték a tömegbe, s többek között eltalálták a zászlóvivőt is. Ezt látva egy 17 éves zsidó fiatalember, Michal Landy kapta fel a lobogót, ám csak egy pillanatra, mert őt is halálosan megsebesítették.

1861-ben a varsói rabbik egy csoportja kiáltvánnyal fordult az ország zsidósághoz. Ez a lengyel haza és a lengyel nép melletti hitvallásnak is beillik.

Hogy pontosan hány zsidó nő és férfi vett részt ebben a felkelésben, nem tudjuk. Mindenesetre sokan teljesítettek csapatszolgálatot, funkciókat láttak el a felkelés hatalmi szerveiben, szervezték a fegyver- és lőszerellátást, illetve az élelmezést.

A felkelésnek kb. 25 ezer hősi halottja volt, közöttük igen sok zsidó származású. 396 felkelőt ítélték halálra. Közülük 20 zsidót. Az 1 656 száműzött között ugyancsak nagy arányban fordultak elő zsidók.

Futala Tibor

Az 1907-es választási reform és a lengyel–rutén konfliktus Kelet-Galíciában

Binder, Harald: Die Wahlreform von 1907 und der polnisch–ruthenische Konflikt in Ostgaliziens. = Österreichische Osthefte, 38. Jg. 1996. 3. H. 293–320. p.

Az osztrák képviselőház által 1907-ben bevezetett általános, közvetlen és titkos férfi választójog már a kortársak számára is jelentős eseménynek tűnt. A választástörténelmi szakértők szerint fontos cezúra ez az új választójog, jóllehet a korábbi ún. kuriális választás bizonyos elemei is továbbéltek benne. Főként a férfiakra való korlátozás csökkenti „általános” jellegét. E sorba kívánkozik az is, hogy az egyéni választóközrzetekben a többségi elv dominált a részesezési helyett, továbbá hogy az egyes koronatarományok kapták meg az alanyi jogot, s nem az osztrák birodalom felét kitevő nemzetiségek.

Párttörténetileg is számottevő az 1907-es év, hisz a keresztényszocialisták és a szociáldemokraták versengése ekkor kezdődött meg a parlamenti helyekért. Különösen érdekes azt elemezni, miként hatott az új választójog az egyes nemzetiségekre, minthogy számos – az utódállamokban kiteljesedő – politikai karrier épp ekkor indult (K. Renner és M. Mayr későbbi kancellár említhető a német nemzetiségűek körében, a más nációhoz tartozók közül pedig hat leendő miniszter találtatik az ekkor megválasztott képviselők sorában).

Galícia koronataromány (hivatalos nevén: Galícia és Lodoméria Királyság) az első lengyel felosztás (1772) óta tartozott a Habsburg Birodalomhoz. 1846 óta a korábbi szabad város Krakkó is hozzákapcsolódott. Galícia a XIX. sz. második felének nem hivatalos terminológiájában Nyugat- és Kelet-Galíciára oszlott, főként nemzetiségi-történelmi-kulturális viszonyaik különbözősége okán. A nyugati a X. századtól Lengyelország része volt, lakossága csaknem kizárólag lengyel, míg keleten hajdan a kijevei orosz állam létezett, s lakossága többségében ukrán (rutén) nemzetiségű.

Miért volt speciális helyzetben Kelet-Galícia a választási törvény módosításakor? Sehol másutt a választás demokratikus(abb) alapokra helyezése nem jelentett olyan radikális átalakulást a birodalmi képviselőház szintjén, mint éppen itt, ahol a társadalom többsége rutén volt, miközben az uralkodó felső réteg lengyelekből állt. A nemzetiségi eltérést gazdasági, kulturális és vallási különbségek erősítették. A helyi lengyel politikai elit főként a nagybirtokosok köréből került ki („podolákok”), akiknek a bécsi lengyel frakcióra (Polenklub) is nagy hatásuk volt. Az 1907-est megelőző választások (1897, 1901) során Kelet-Galíciában a lengyelek – és a lengyelbarát rutének – kaptak hat képviselői helyet, míg az ellenzéki rutén tábor mindössze egyet.

Az 1907-es választási törvény előkészítésekor kiderült, hogy főként a cseh nagybirtokosok csoportja és a Polenklub ellenzi a módosításokat, márpedig az 1867-es kiegyezés óta a lengyelek bécsi politikai jelentősége megkerülhetetlen súlyúnak minősült. A képviselőházban például 71 tagot számláltak.

A módosítások sorsa így nem csekély mértékben attól függött, sikerül-e kompromisszumokat találni a lengyelekkel. Négy rész kérdés különíthető el e tekintetben.

Az egyik a két képviselő választási körzetek létrehozása. Ennek lényege, hogy a kelet-galíciai vidéki körzetekben a második hely a lengyeleknek juthasson, ami csak keleten és csak vidéken volt „érdekes”, hisz nyugaton a lengyelek voltak többségben, s a kelet-galíciai városlakók nemzetiségi összetétele is nekik – illetve a zsidóknak – kedvezett.

A második kérdés a mandátumok számának megállapítása. A képviselői helyek bécsi növelési tervei közben a Polenklub arra törekedett, hogy az ő jelenléti arányát is lehetőleg növeljék. Gautsch miniszterelnök első törvénymódosítási tervezete azzal számolt, hogy a képviselői helyek teljes számát 425-ről 455-re emelik, miközben a lengyeleknek jutó galíciai képviselői helyek száma 61-ről 70-re emelkedhet (a teljes galíciai szám 88 lehetett volna). Hohenlohe herceg, Gautsch utóda a javaslatot 495-re és 102-re (teljes Galícia) módosította. A végső változat: 516 hely a képviselőházban, s ebből 106 Galiciának jut (várható megoszlás: 78 lengyel és 28 rutén, tehát közel 3:1-hez arány, ami rutén szemszögből rosszabb, mint 1907 előtt volt, s jobb a lengyelek számára).

A választási körzetek kijelölése vonatkozásában ugyancsak a lengyel politikai erők kedvező helyzete éreztette hatását. Kelet-Galíciában a lengyel kisebbség főként a Nyugat-Galíciával, illetve az Orosz Birodalommal határos területeken (Lemberg és vidéke) élt, s a körzetek itt úgy lettek kijelölve, hogy 10 képviselői hely jusson a lengyeleknek s 28 a ruténoknak.

Negyedik kérdésként a központi bécsi és a galíciai parlament hatáskörének megállapítása szerepelt. Más szóval a galíciai autonómia fejlesztése. A Polenklub nevében S. Starzyński a választási törvény módosításához adott támogatás feltételeként a galíciai jogosítványok növelését jelölte meg. Ennek jelentősége lengyel szempontból eléggé szembetűnő, hisz lengyelek kezében volt az összes helyi kulespozíció. Különösen fontos szintet képezett a tartományi parlament, minthogy itt dönthettek az új – rutén – gimnázium vagy egyetem felállításáról. A helyi lengyel hegemonia ellenében a rutének már 1772 óta hagyományosan Bécshez fordulhattak, így a helyi autonómia növelése egyértelműen lengyel előnnyel és rutén hátránnyal járhatott. E kérdésben is lengyeleknek kedvező megoldás született, az ún. „Lex Starzyński”.

A kettős monarchia nyugati felében – Ciszlajtániában – a nem képviselt nemzeti kisebbségek átlagos tartományi aránya 7%-ot tett ki, ez Kelet Galiciában 10 %-ot ért el, ami azonban nem kiemelkedő (a 16 tartomány közül Sziléziában például a nem képviselt lengyelek aránya 14 %, Bukovinában a ruténeké 19 %, de Krainában a németység harmada, míg Karintiában a szlovének fele maradt képviselet nélkül).

A választójog általános jellegét erősen behatárolta ama sajátosság is, amely az egy mandátumra eső népesség számában mutatkozott. Míg Ausztriában az átlagos szám 50 ezer lélek (a legalacsonyabb szám Salzburg tartományban 20 ezer), addig Galícia az 1907-es reform után is csak 70 ezer lakosra kapott egy mandátumot. Ráadásul a városok és falusi körzetek közti arány 1:1,7-hez ért el, ez azt jelentette, hogy az egy mandátumra 46 ezer fő jutott, a rutének többségi vidékein pedig 103 ezer fő jutott.

Egészében a rutének számára a választási törvénymódosítás nyilvánvalóan vereséggel ért fel, miközben az is igaz, hogy a rutének képviselői helyi dolgokban jelentősen javíthaták helyzetüket (például a csehekkel vagy szlovénekkel összehasonlítva).

A választási „geometria” kidolgozása után kérdésként vetődhet fel, mennyire érvényesültek az eredeti szándékok a tényleges választások következtében. A válasz egészében igenlő lehet, bár a lengyelek vonatkozásában kimutatható, hogy nem állották domináns helyzetükben még növelni befolyásukat. Az sem következett be, hogy a cionista szemléletű zsidó körök összefogtak volna a ruténokkal. Tényszerűen: 9 lengyel, 27 rutén és két zsidó parlamenti hely lett a végeredmény.

Sonnevend Péter

sk
A
á-
z-
n
í-
z-
a
r-
n
lt
-
n
-
y
z
5
-
z
r

KÓDEX KÖNYVÁRUHÁZ ÉS TANKÖNYVCENTRUM

1054 Budapest, Honvéd u. 5 (Báthori u. sarok)
Telefon/Fax 332-7357, 132-7385, 131-6350

Nyitvartási idő

<i>Hétfőtől szerdáig</i>	<i>9-17 óráig</i>
<i>Csütörtökön</i>	<i>9-18 óráig</i>
<i>Pénteken</i>	<i>9-16 óráig</i>

A magyar kiadók, nyelvkönyvek, szótárak, a Nemzeti Tankönyvkiadó és az alternatív tankönyvkiadók szinte teljes választékával, CD, CD-ROM, VIDEO készlettel állunk az egyéni vásárlók és az intézmények rendelkezésére.

ENGEDMÉNYEINK

Könyvtárak, könyvtárosok, iskolák pedagógusok részére készpénzes vásárlás esetén magyar nyelvű könyveknél 20%, idegen nyelvű könyv, szótár, lexikon, hangzó anyagok, video vásárlásánál 10% engedményt adunk.

KISEBBSÉGGKUTATÁS

KÖVETKEZŐ SZÁMUNK TARTALMÁBÓL

Péntek János: A magyar nyelv értékelése külföldön (tanulmány)

Eöry Vilma: A csehek magyarságképe a cseh nyelv magyar jövevényszavainak tükrében (tanulmány)

Történelmi tudat és nemzeti fejlődés Kelet-Európában
(Niederhauser Emil)

Lehet-e a dél-tiroli megoldás a kisebbségi konfliktusok megoldásának modellje? (Feiler, M.)

Szlovákia mint a Nyugat „rossz tanulója” (Bartak, K.)

Délkelet-Európa gazdasági reintegrációja (Adamović, I. S.)

A romániai ellenzék győzelme és a magyar kisebbség (Robert, E.)

Az egyházak szerepe az amerikai feketék mozgalmában
(Calhoun-Brown)